

Studentsko preduzetništvo u Srbiji – uloga fakulteta u razvoju preduzetništva mladih

Doc. dr Aleksandar Vučković

Danica Gaković

Larisa Mijatović

Jovana Vlajković

Beograd, 2021.

PREDGOVOR

Preduzetništvo i inovacije kao neke od glavnih odrednica razvoja ekonomije i društva u uslovima Četvrte industrijske revolucije, u fokusu su brojnih istraživanja širom sveta. Ovim istraživanjima, doprinosi se kreiranju politika na nacionalnom nivou, kao i poslovnih modela na nivou pojedinačnih organizacija, kojima se podstiču preduzetništvo i inovativnost. Ovo pitanje je naročito važno za zemlje u razvoju, među kojima je i Srbija, koje kroz podsticanje preduzetništva i inovacija u svim segmentima ekonomije mogu ubrzati svoj razvoj. Važno mesto u razvoju preduzetništva treba posvetiti obrazovanju mladih na način koji će ih motivisati i podržati u osmišljavanju i implementaciji preduzetničkih ideja. Publikacija "Studentsko preduzetništvo u Srbiji – uloga fakulteta u razvoju preduzetništva mladih" je usmerena upravo u tom pravcu.

Predmet ove publikacije je analiza stavova, mišljenja i iskustava studenata u Srbiji kada je reč o faktorima koji utiču na pokretanju sopstvenog preduzeća. Istraživanje je sprovedeno tokom 2019. godine i njime je obuhvaćeno 529 studenata sa državnih i privatnih univerziteta širom Srbije. Studenti, uključeni u uzorak, davali su odgovore na pitanja, koja su se ticala ličnih osobina, uslova studiranja, karakteristika svog okruženja, kao i stavova po pitanju pokretanja i razvoja sopstvenog preduzeća. Cilj ovog istraživanja je da doprinese kreiranju modela univerzitetskog obrazovanja, koji će podsticati i podržavati studentsko preduzetništvo. Ovaj model bi sa jedne strane trebalo da podstakne kreativnost i preduzetničke ideje kod studenata, ali da im, takođe, pomogne i da svoje ideje sprovedu u delo na uspešan način. Model o kom je reč, nastoji da studentsko preduzetništvo potpuno integriše u univerzitsko obrazovanje, odnosno da kreira plodno tle iz kog će nastajati i razvijati se nove generacije uspešnih preduzetnika. S tim u vezi, da bi se kreirao pomenuti model, neophodno je istražiti koji to faktori utiču na stavove studenata o preduzetništvu. Takođe, neophodno je istražiti i razloge koji ih motivišu/demotivišu da pokrenu svoje preduzeće.

Publikacija "Studentsko preduzetništvo u Srbiji – uloga fakulteta u razvoju preduzetništva mladih" je rezultat rada studentskog istraživačkog tima fakulteta FEFA. Ovaj tim je osnovan 2019. godine na inicijativu Doc. dr Aleksandra Vučkovića, kako bi studenti Fakulteta FEFA imali priliku da na realnim projektima usavršavaju svoje istraživačke veštine, ali i da doprinesu širenju znanja o menadžmentu, ekonomiji, preduzetništvu i digitalnoj transformaciji. Studentski istraživački tim Fakulteta FEFA je podeljen na više manjih timova, koji su uključeni u realizaciju različitih projekata. Neki od njih su Rečnik Četvrte industrijske revolucije¹ i Zbirka kratkih studija slučaja iz oblasti digitalne transformacije². Rad studentskog istraživačkog tima je rezultat širih napora Fakulteta FEFA da se studentima pruži mogućnost da steknu što više praktičnih znanja kroz prakse u preduzećima, ali i kroz različite vidove neformalnog obrazovanja, koji pored pomenutog istraživačkog tima uključuju i Case Study takmičarsku sekciju, Studentski preduzetnički inkubator, Marketing tim, itd. Takođe, ovo istraživanje je jedan u nizu naučnih i stručnih rezultata u oblasti preduzetništva do kojih su došli nastavnici i saradnici Fakulteta FEFA.

¹ Dostupno na: <https://www.fefa.edu.rs/Recnik-IV-ind-revolucije/>

² Dostupno na: <https://www.fefa.edu.rs/studije-slucaja/>

SADRŽAJ

UVOD	4
1. OSNOVNI POJMOVI O STUDENTSkom PREDUZETNIŠTVU	5
2. STUDENTSko PREDUZETNIŠTVO U SRBIJI	10
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	13
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	15
4.1 Analiza uticaja odrednica preduzetništva na stavove studenata o pokretanju preuzeća, kao i na stepen zrelosti i konkretnosti preduzetničkih namera	15
4.1.1 <i>Polje obrazovanja koje student pohada</i>	19
4.1.2 <i>Pol studenata</i>	20
4.1.3 <i>Godina studija koju student trenutno pohadă.....</i>	22
4.1.4 <i>Ostvareni prosek ocena tokom studija</i>	23
4.1.5 <i>Prosečni prihodi po članu porodice</i>	25
4.1.6 <i>Period do zaposlenja u struci</i>	26
4.1.7 <i>Neformalno obrazovanje na fakultetu</i>	27
4.1.8 <i>Ostvarivanje poslovnih kontakata posredstvom fakulteta</i>	29
4.1.9 <i>Timski rad tokom studija</i>	30
4.1.10 <i>Zadaci kojima se podstiče inovativno razmišljanje.....</i>	32
4.1.11 <i>Praktično primenljiva znanja i veštine</i>	33
4.1.12 <i>Osećaj iscrpljenosti studiranjem.....</i>	35
4.1.13 <i>Preduzetničko obrazovanje.....</i>	36
4.1.14 <i>Dodatne poslovno-edukativne aktivnosti</i>	37
4.1.15 <i>Praćenje aktuelnosti iz zemlje i sveta</i>	39
4.1.16 <i>Čitanje dodatne obrazovne literature.....</i>	40
4.1.17 <i>Optimizam/pesimizam</i>	41
4.1.18 <i>Upoznatost sa radom preduzetničkih inkubatora.....</i>	43
4.1.19 <i>Upoznatost sa fondovima preduzetnog kapitala</i>	44
4.1.20 <i>Porodica i bliže okruženje</i>	45
4.2 Motivi studenata u Srbiji za pokretanje/nepokretanje preuzeća	46
4.3 Preduzetničke ideje studenata u Srbiji	48
5. SMERNICE	51
ZAKLJUČAK.....	54
LITERATURA	55
BIOGRAFIJE AUTORA	60

UVOD

Globalni društveno-ekonomski razvoj, u današnje vreme, tesno zavisi od trendova poput Četvrte industrijske revolucije, klimatskih promena, globalizacije i pandemije virusa COVID-19. Uticaj ovih faktora, nametnuo je potrebu kompanijama, ali i celokupnim ekonomijama, da zarad konkurentnosti moraju brzo, a neretko, i proaktivno da deluju u cilju pružanja adekvatnog odgovora na aktuene promene. Prema jednom od najvećih gurua menadžmenta, čuvenom Harvardskom profesoru, Majklu Porteru, konkurentnost zemalja u savremenom okruženju zahteva primenu holističkog pristupa, tj. uravnoteženi ekonomski, društveni, politički i ekološki razvoj.

Kreiranje novih naučno-tehnoloških rešenja, kao i stepen njihove primene u različitim aspektima ekonomije i društva, glavne su odrednice brzog ekonomskog razvoja zemalja u 21. veku. Ekonomije zasnovane na proizvodnji i izvozu prirodnih resursa, nalaze se pod velikim rizikom od upadanja u "zamku srednjeg dohotka" (eng. *middle-income trap*), odnosno ograničenosti svog razvoja usled nemogućnosti da uhvate priključak sa savremenim naučnim i tehnološkim trendovima (Hardiana & Hastiadi, 2019). Iako se svetska ekonomija i dalje u velikoj meri oblikuje pod uticajem tradicionalnih ekonomskih sila poput Sjedinjenih Američkih Država, Kine, Nemačke, Velike Britanije i sl., mnoge manje zemlje poput Izraela, Irске i Estonije, uspevaju da razvojem inovativnosti i preduzetništva "prokrče" put ka novom, višem nivou društveno-ekonomskog razvoja. S tim u vezi, kao mera konkurentnosti zemalja i održivosti njihovog ekonomskog razvoja u današnjim uslovima, može se posmatrati upravo stepen njihove inovativnosti i preduzetništva. Društvo vođeno inovacijama i preduzeništvom, trebalo bi da postane strateško opredeljenje zemalja širom sveta i da, samim tim, dovede do niza reformi koje se tiču, kako političkih, pravnih i ekonomskih uslova poslovanja, tako i obrazovanja i kulture.

Mala preduzeća, zahvaljujući svojoj fleksibilnosti i agilnosti, preuzimaju rizik i kreiraju i komercijalizuju inovativne tehnologije, čime nastaju novi ili unapređeni proizvodi, usluge i procesi. Mnoga od ovih preduzeća su svojim inovacijama donele revoluciju u svakodnevni život ljudi širom sveta. U uslovima globalizacije i sve veće zastupljenosti elektronskog poslovanja, nova preduzeća imaju mogućnost globalnog poslovanja već od samog početka. Digitalni poslovni modeli, kao i digitalni proizvodi, omogućavaju novim preduzećima brzo globalno širenje, privlačeći milijarde dolara investicija. Takođe, startapi su u današnjoj ekonomiji neretko i pioniri u kreiranju novih tehnologija i poslovnih modela koji omogućavaju smanjenje zagađenja i otpada, čime se doprinosi i očuvanju životne sredine i održivom razvoju. Na ovaj način, preduzetništvo postaje jedan od nosilaca Četvrte industrijske revolucije, a ujedno i društveno-ekonomskog razvoja (WEF, 2020).

Ekonomski razvoj je naročito ugrožen u doba pandemije virusa COVID-19. Velika većina ekonomija u svetu je tokom 2020. godina bila u recesiji. S tim u vezi, preduzetništvo može biti pokretač ubrzanja ekonomskog razvoja u post-pandemijskom periodu ukoliko je praćeno reformom poslovnog okruženja. Iako bilo koja društveno-ekonomска kriza najčešće predstavlja opasnost za poslovanje, ipak, preduzetnički nastrojene osobe često vide prilike u takvim okolnostima. Kada je reč o pandemiji virusa COVID-19, važno je pomenuti da je ona doprinela bitnoj promeni navika i načina života ljudi širom sveta. Ove promene su pre svega vidljive u većoj primeni mnogih onlajn usluga, a pre svega onlajn kolaboracije i trgovine. S tim u vezi, preduzetnički nastrojene osobe mogu prepoznati priliku za razvoj digitalnih proizvoda i usluga, kako bi odgovorili na promenjene zahteve korisnika u vreme pandemije (WEF, 2020).

Preduzetničko društvo se definiše kao koncept gde ulaganje u znanje, koje se tiče razvoja inovacija i preduzetništva u određenoj ekonomiji, omogućava "prelivanje" tog znanja na sve njene učesnike u ekonomiji, a ne samo na one koji direktno ulažu u to (Audretsch, 2009). S tim u vezi, univerziteti kao mesta stvaranja novih znanja imaju nezamenljivu ulogu u stvaranju preduzetničkog društva. Kroz odgovarajući obrazovni model, mladi iz različitih stručnih polja, mogu biti podstaknuti i podržani u pokretanju novih preduzeća i tako doprineti sveukupnom ekonomskom rastu, smanjenju nezaposlenosti i većoj nacionalnoj konkurentnosti.

Prema definiciji Globalnog instituta za preduzetništvo i razvoj, preduzetnik je osoba koja je sposobna da uoči priliku za inovaciju i da je plasira na tržište. Ovde se pravi razlika između privatnika (osobe koja je pokrenula i vodi sopstveno preduzeće) i preduzetnika (osobe koja je vođena uočenom poslovnom šansom da stvori nešto novo i drugačije) (GEDI, 2019). Sposobnost uočavanja novih prilika i preduzimanja aktivnosti u cilju njihovog iskorišćenja, delimično je urođena, ali je isto tako dokazano da se preduzetničke sposobnosti mogu razviti i dalje usavršavati (Timmons, 1989). S tim u vezi, razvoj preduzetničkih i inovacionih sposobnosti ljudi i organizacija, predstavlja osnovu za kreiranje preduzetničkog društva, kao i ekonomije zasnovane na inovacijama. Shodno navedenom, neophodno je konstantno raditi na unapređenju preduzetničkog ekosistema, odnosno na povezivanju i jačanju svih faktora koji utiču na podsticanje i podršku preduzetništvu i inovacijama.

Istraživanje, prikazano u ovoj publikaciji u naučnom pogledu treba da obogati saznajni fond o preduzetništvu mlađih u Srbiji, ali i da doprinese razvoju metodologije za sprovođenje ove vrste istraživanja. U nastavku ove publikacije, biće dat prikaz teorijskih odrednica studentskog preduzetništva, kao i analiza rezultata sprovedenog istraživanja o studentskom preduzetništvu u Srbiji.

1. OSNOVNI POJMOVI O STUDENTSKOM PREDUZETNIŠTVU

Povezanost vlade, privrede i obrazovnih institucija u naučnoj literaturi se smatra temeljem ekonomije zasnovane na znanju (Etkowitz & Leydesdorff, 1995). Ipak, modaliteti saradnje ovih ključnih učesnika u ekosistemu preduzetništva i inovacija, menjali su se tokom vremena. Saradnja privrede i univerziteta, decenijama je posmatrana kao najvažniji način kreiranja i primene inovacija u ekonomiji. Naime, univerziteti su, često uz finansijsku i infrastrukturnu podršku određenih preduzeća, kreirali nove proizvode i ili procese, koji bi potom bili dalje primenjivani ili plasirani na tržište od strane pomenutih preduzeća. Sinergetski efekat ovakvog partnerstva, kreiran je zahvaljujući kombinaciji intelektualnih kapaciteta na istraživačkim institucijama i tehnološko-poslovnih kapaciteta, kojima raspolažu preduzeća. Univerziteti i naučni instituti i laboratorije, svakako, i danas predstavljaju važan izvor novih ideja, ali se preduzeća u potrazi za inovacijama sve više okreću ka startapima. Mala i inovativna preduzeća zahvaljujući svojoj fleksibilnosti i dinamičnosti, uspevaju da brzo i efikasno kreiraju nove proizvode i usluge. S druge strane, velika preduzeća, koja raspolažu odgovarajućom proizvodnom i menadžment infrastrukturom, pripajanjem startapa dolaze do inovacija, neophodnih za dalji razvoj. U okolnostima, gde je brzina i obim kreiranja inovacija ključan za razvoj određene zemlje, neophodno je potpuno objedinjavanje i povezivanje svih učesnika u inovacionim procesima na nacionalnom nivou.

Studentsko preduzetništvo se odnosi na preduzetničke poslovne poduhvate, koji su pokrenuti od strane studenata (Bergmann et al., 2016). Studentsko preduzetništvo pruža raznovrsne koristi, kako studentima, tako i univerzitetima. Kada je reč o studentima, koristi koje im studentsko preduzetništvo pruža su:

- Sprovođenje preduzetničkih ideja u delo i ostvarivanje preduzetničkih ambicija;
- Sticanje realnog poslovnog iskustva, koje mogu iskoristiti, kako za svoje sopstveno preduzeće, tako i za karijeru u drugim oblastima, budući da su inovativnost i preduzetnički duh neophodni i u već uspostavljenim preduzećima;
- Pronalaženje kontakata, korisnih za razvoj karijere;
- Sticanje preduzetničkog iskustva, koje studentima može pomoći u kasnijim preduzetničkim poduhvatima, budući da u većini slučajeva prvi ili drugi preduzetnički poduhvat rezultiraju neuspehom. Na ovaj način, studenti koji ranije ulaze u preduzetništvo, stiču mogućnost da se i ranije suoče sa nekim čestim preduzetničkim izazovima i potom steknu neophodno iskustvo za realizaciju uspešnih poslovnih poduhvata u budućnosti.

Neke od koristi studentskog preduzetništva za fakultete:

- Mogućnost unapređenja nastavnog programa, budući da bi se fokus u radu fakulteta bitno pomerio sa teorije ka praksi. Na ovaj način, fakultet postaje mnogo dinamičnije okruženje, koje pruža više mogućnosti za usavršavanje i razvoj karijere, čime se i povećava nivo zadovoljstva studenata fakultetom;
- Privlačenje investicija, sponzorstava i stvaranje partnerstava sa privredom i državnom upravom;
- Povećan ugled fakulteta usled uspešnih preduzetničkih poduhvata njihovih studenata.

Primeri svetski uspešnih studentskih preduzeća

Neke od najvećih tehnoloških kompanija na svetu, započele su svoje poslovanje, dok su njihovi osnivači još bili studenti. Poznati primeri su kompanije *Google*, *Facebook*, *Snapchat*, *Reddit*, *Wordpress*, *Yahoo!*, *Dropbox*, itd. Primeri manje poznatih, ali uspešnih kompanija, koje su nastale kao plod studentskog preduzetništva su i *Doordash*, *Insomnia Cookies* i *College Hunks Hauling Junk & Moving*.

Doordash, Inc.

Doordash, kompanija sa sedištem u San Francisku, jedna je od najvećih svetskih kompanija u oblasti dostave hrane. Kompaniju su 2013. godine osnovala četvorica studenata Univerziteta Stenford: Toni Ksu, Stanli Teng, Endi Feng i Ivan Mur. Studenti su tokom 2012. godine radili na kreiranju aplikacije koja će unaprediti rad restorana i prodavnica hrane. Uočili su da postoji veliki raskorak između obima porudžbina koje restorani i prodavnice primaju i njihovih mogućnosti da svu poručenu hranu dostave na vreme pomoću sopstvenih dostavljača. Tada je tim studenata odlučio da kreira mobilnu aplikaciju koja će povezati sve učesnike u procesu dostave hrane, a to su restorani i prodavnice, ljudi koji žele da se bave dostavom hrane i korisnici. Na ovaj način, omogućeno je jednostavno naručivanje hrane onlajn, a isporuka je pomoću specijalizovanih dostavljača postala brza i sigurna.

Kompanija *Doordash* danas vredi preko 40 milijardi dolara, ostvaruje milijardu dolara prihoda godišnje, ima 20 miliona registrovanih korisnika i sarađuje sa preko 340 hiljada restorana širom Sjedinjenih Američkih Država (Medium, 2013; Doordash, 2021; Yahoo, 2020; Yahoo, 2021).

Insomnia Cookies

Set Berkovic je bio student ekonomije na Univerzitetu Pensilvanija, kada je došao na ideju da započne posao proizvodnje i dostave kolača u noćnim satima. Naime, tokom 2003. godine, dok je živeo u studentskom domu, uvideo je da veliki broj njegovih kolega želi da nešto prezalogaji tokom noći, ali je ponuda hrane u okolini studentskog doma bila mala. Tada je Set počeo da priprema kolače u svojoj sobi i potom ih po narudžbini dostavlja studentima u čitavom kampusu. Ovaj poslovni koncept je prevazišao Setova očekivanja i kako je posao rastao, tako je uvodio nove kolače u svoju ponudu, kao i isporuku van studentskog doma. U skladu sa svojom težnjom ka daljem širenju poslovanja, Set je 2004. godine otvorio prvu *Insomnia Cookies* pekaru. Danas je *Insomnia Cookies* lanac od skoro 200 pekara širom Sjedinjenih Američkih Država. Mnoge od njih su smeštene upravo u blizini studentskih domova i vrše dostavu do 3 sata posle ponoći (*Insomnia Cookies*, 2021).

College Hunks Hauling Junk & Moving

Ovo preduzeće, zanimljivog naziva, osnovano je 2003. godine od strane Omana Solimana, studenta poslovne administracije na Univerzitetu u Majamiju i Nika Fridmana, studenta ekonomije na koledžu Pomona u Kaliforniji. Dvojica studenata sa grupom prijatelja, iznajmila su kombi i počela da pružaju usluge iznošenja otpada iz dvorišta ili podruma. Priča o vrednim studentima koji iznose otpad, brzo se proširila, pa je posao stalno rastao. 2005. godine, kompanija je formalno osnovana i od tada do danas, proširila je svoj asortiman usluga i na selidbe i dostavu. Kompanija posluje po franšiznom modelu i svoje usluge pruža na 124 lokacije širom Sjedinjenih Američkih Država i Kanade. *College Hunks Hauling Junk & Moving* je jedna od najvećih kompanija ove vrste u Severnoj Americi (Student, 2016; CHHJM, 2021)

Prednosti studentskog preduzetništva, prepoznate su na univerzitetima širom sveta. Mnogi od njih organizuju preduzetničke nastavne programe i pružaju različite vidove podrške u cilju podsticanja preduzetničkog razmišljanja i razvoja poslovnih poduhvata svojih studenata i alumnista. Vodeći svetski univerziteti su u poslednje dve decenije zahvaljujući svom pristupu studentskom preduzetništvu uspeli da obrazuju hiljade preduzetnika, čije kompanije danas vrede više desetina milijardi dolara. U Tabeli 1, dat je pregled 20 univerziteta čiji preduzetnički programi su od 2006. do 2020. godine iznadrili najveći broj preduzetnika sa poslovnim poduhvatima finansiranim rizičnim (*venture*) kapitalom.

Tabela 1. Lista univerziteta prema broju studenata/alumnista, koji su u periodu od 2006. do 2020. postali preduzetnici, finansirani rizičnim (venture) kapitalom (Pitchbook, 2020)

Rang	Univerzitet	Broj preduzetnika – osnivača	Broj preduzeća	Prikupljeni kapital (mlrd. US\$)
1	 Stanford University	1.448	1.258	47,8
2	 University of California, Berkeley	1.365	1.225	36,3
3	 Massachusetts Institute of Technology	1.125	985	33,4
4	 Harvard University	1.100	988	41,2
5	 University of Pennsylvania	1.021	932	22,6
6	 Cornell University	888	824	28,6
7	 University of Michigan	835	760	19,1
8	 Tel Aviv University	807	673	16,1
9	 University of Texas	749	686	10,2
10	 University of Illinois	621	575	16,4
11	 Yale University	616	560	15,6
12	 Technion – Israel Institute of Technology	602	509	12,4
13	 Princeton University	593	560	19,5
14	 University of California, Los Angeles	588	554	15
15	 Columbia University	546	510	15,3
16	 Brown University	542	496	20,6
17	 University of Wisconsin	539	480	8,8
18	 University of Southern California	520	480	17,8
19	 Carnegie Mellon University	506	447	13,6
20	 Duke University	484	461	11

Zajednička odlika univerziteta datih u Tabeli 1 je da je svaki od njih uspostavio neki oblik institucionalizovane podrške preduzetničkim poduhvatima studenata. Drugim rečima, na ovim univerzitetima se nalaze preduzetnički inkubatori ili akceleratori, funkcionišu univerzitetski fondovi preduzetničkog kapitala, a postoji i jaka mreža spoljnih partnera (privreda, državna uprava, investitori, startap zajednica, itd.). Ovi univerziteti redovno organizuju preduzetničke edukativne programe, specijalne događaje, takmičenja i nagradne konkurse, a pružaju i mentorstvo i finansijsko-tehničku podršku studentskim preduzetničkim timovima. Ipak, za iskorišćenje punog preduzetničkog potencijala studenata i, samim tim, kreiranja podsticajnog preduzetničkog okruženja na univerzitetima, nije dovoljno postojanje preduzetničke infrastrukture koja bi funkcionalisala nezavisno od procesa redovne nastave. Univerziteti koji pripremaju studente za buduću karijeru, neophodno je da u savremenoj ekonomiji, bez obzira na oblast studija, obuhvate i pripremu mladih za preduzetništvo, kao i osposobljavanje za inovativno razmišljanje i celoživotno učenje. S tim u vezi, nastavni proces, već od samog početka studija, neminovno mora biti obogaćen preduzetničkim programima, praktičnim zadacima, kao i istraživačkim radom. Kombinacijom nastavnog procesa, orijentisanog ka praktičnim znanjima i inovativnosti, sa preduzetničkom infrastrukturom, stvara se sinergija, kojom se istovremeno motivišu studenti da na preduzetništvo gledaju kao na svoj karijerni put, ali i olakšava i podstiče implementacija njihovih preduzetničkih ideja.

Primeri obrazovnih programa na svetskim univerzitetima kojima se podstiče preduzetništvo

Harvard University (SAD)

Ovaj najstariji univerzitet u SAD-u se ujedno nalazi na vrhu Šangajske liste za 2020. godinu. U okviru njega su smešteni najprestižniji fakulteti iz oblasti prava, medicine i biznisa. Harvardska poslovna škola predstavlja jednog od pionira u domenu primene metode studije slučaja u nastavi. Naime, ova metoda podrazumeva angažovanje studenata na rešavanju poslovnih izazova, koji se tiču stvarnih ili izmišljenih preduzeća. Rešavajući probleme bliskih onima koji postoje u praksi, studenti se osposobljavaju da razmišljaju analitički i kritički.

Preko 50% diplomaca Harvadske poslovne škole pokreće svoje poslovne poduhvate. Preduzetniči duh se na Harvardu podstiče putem redovnih kurseva, takmičenja i programa razvijanja i finansiranja ideja. Ovaj univerzitet, u okviru preduzetničkog centra, pod nazivom “The Rock Center”, pruža svojim studentima i alumnistima mogućnost da steknu preduzetnička znanja i način razmišljanja, da se povežu sa poslovnim partnerima, kao i da svoju preduzetničku ideju sproveđu u delo (HBS, 2021).

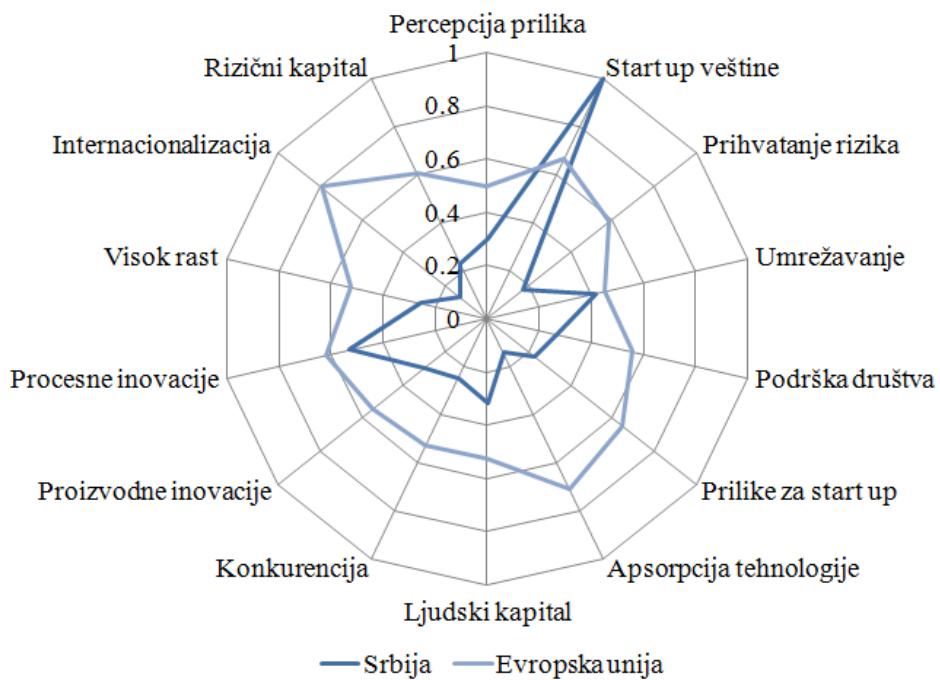
Stanford University (SAD)

Ovaj kalifornijski univerzitet se nalazi na drugom mestu na Šangajskoj rang listi univerziteta za 2020. godinu, zahvaljujući svojoj posvećenosti „sintezi podučavanja i istraživanja“ (Stanford, 1996). Naime, studenti se od početka studija podstiču da pišu istraživačke radove i tako pored znanja stiču i veštine samostalnog pronalaženja rešenja. Međutim, Stenford je i dobro mesto ne samo za sticanje istraživačkih veština, već i za razvijanje preduzetničkih ideja. Naime, na univerzitetu je uspostavljen preduzetnički ekosistem pod nazivom “Stanford Entrepreneurship Network – SEN”, koji povezuje različite studijske programe, studentske ili

alumni preduzetničke i poslovne asocijacije, univerzitetske preduzetničke akceleratore i investitore. Preduzetnička aktivnost na univerzitetu je decentralizovana, što omogućava sadašnjim i bivšim studentima, nastavnom osoblju i spoljnim stručnjacima, kreiranje i pokretanje mnoštva preduzetničkih inicijativa. Ovaj bogat i raznolik ekosistem, duboko je povezan sa Silicijumskom dolinom i regionima širom sveta (SEN, 2021).

2. STUDENTSKO PREDUZETNIŠTVO U SRBIJI

Globalni indeks preduzetništva predstavlja meru kvaliteta i dinamike preduzetništva i njime se objašnjava kakvu ulogu ima preduzetništvo u ekonomskom razvoju. Globalni indeks preduzetništva sadrži 14 podindeksa. Svaki podindeks je određen na osnovu dve varijable - individualne i industrijske, kako bi se preduzetništvo posmatralo sa mikro i marko aspekta. Globalni indeks preduzetništva obuhvata 137 zemalja, a Srbija je u 2019. zauzela 67. mesto na listi i u odnosu na prethodnu godinu, napredovala je za 7 pozicija, a u odnosu na 2015. godinu, napredovala je za 11 pozicija (GEDI, 2019). Na Slici 1, dat je prikaz poređenja Srbije i Evropske unije (EU) na osnovu podindeksa Globalnog indeksa preduzetništva za 2019. godinu.

Slika 1. Poređenje Srbije i EU po svakom od podindeksa Globalnog indeksa preduzetništva za 2019. godinu (GEDI, 2019)

Srbija se prema većini podindeksa Globalnog indeksa preduzetništva za 2019. godinu nalazi ispod proseka Evropske unije, dok se iznad prostate nalazi samo po podindeksu startap vештина. Kod određenih podindeksa postoje relativno veće razlike, kao što su tehnologija i internacionalizacija, dok kod podindeksa kao što su procesne inovacije i umrežavanje, postoje relativno manje razlike u odnosu na prosek Evropske unije.

U kontekstu uloge fakulteta u razvoju studentskog preduzetništva, bitno je razmotriti rezultate koje je Srbija ostvarila u pogledu dva podindeksa koji se tiču znanja i veština preduzetnika. To su podindeksi koji se konkretno odnose na startap veštine i ljudski kapital.

- **Startap veštine.** Pokretanje uspešnog preduzetničkog poduhvata zahteva da potencijalni preduzetnik poseduje potrebne startup veštine. Ovaj podindeks meri procenat stanovništva koji veruje da ima odgovarajuće startup veštine. Većina ljudi u zemljama u razvoju misli da ima veštine potrebne za pokretanje posla, ali njihove veštine su obično stečene pokušajima i greškama na radnom mestu u relativno jednostavnim poslovnim aktivnostima. U razvijenim zemljama, za formiranje i upravljanje preduzećima, potrebne su veštine stečene formalnim obrazovanjem i obukom. Stoga, obrazovanje, naročito visokoškolsko, igra vitalnu ulogu u razvijanju preduzetničkih veština (GEDI, 2019).
- **Ljudski kapital.** Postojanje visokokvalitetnog ljudskog kapitala od ključne je važnosti za poslovne poduhvate koji su visoko inovativni i kojima je potrebna obrazovana i iskusna radna snaga, kako bi nastavili da rastu. Važna karakteristika poduhvata sa velikim potencijalom rasta je nivo obrazovanja preduzetnika. Opšte je prihvaćeno mišljenje da su preduzetnici sa visokom stručnom spremom sposobniji i voljniji da započnu i upravljaju preduzećima sa velikim rastom (GEDI, 2019).

Oba ova indikatora ukazuju na značaj koji obrazovanje ima za preduzetništvo. S jedne strane, kriterijum percepcije startap veština ukazuje na sve one veštine koje je potrebno da preduzetnik ima, kako bi pokrenuo preduzeće, dok se kriterijumom, koji se tiče ljudskog kapitala, sagledavaju veštine koje su potrebne kako bi preduzeće raslo. Na ovaj način, jasno se može uočiti komplementarnost ovih kriterijuma, budući da se odnose na ključne elemente preduzetništva, a to su pokretanje, opstanak i rast preduzeća. Srbija je po kriterijumu percepcije startap veština ostvarila bolje rezultate u odnosu na EU, što ukazuje da preduzetnici u Srbiji ne vide u znanjima i veštinama prepreku za pokretanje preduzeća. Ipak, kada je reč o znanjima i veštinama potrebnim za dalji rast i razvoj preduzeća, prisutno je bitno zaostajanje za Evropskom unijom. Ovim putem, može se zaključiti da je preduzetništvo u Srbiji ograničeno u tom pogledu što preduzetnici, čak i kada pokrenu preduzeće, usled nedostatka znanja i veština, ne uspevaju da iskoriste pun potencijal za rast.

Značaj malih i srednjih preduzeća (MSP) u Srbiji je ogroman, kako iz ugla bruto društvenog proizvoda, tako i zaposlenosti. Sektor malih i srednjih preduzeća i preduzetnika u Srbiji stvara 28% bruto društvenog proizvoda i zaslужan je za 44% registrovane zaposlenosti (eKapija, 2019). Stopa nezaposlenosti u Srbiji, iznosila je krajem 2020. godine oko 10%, pri čemu je stopa nezaposlenosti mlađih tri puta veća - 32,4% (RZS, 2020). U Evropskoj uniji, stopa nezaposlenosti je 8%, ali je stopa nezaposlenosti mlađih znatno manja nego u Srbiji i iznosi 17,2% (EC, 2021). Očigledno je da bi potencijal za brži ekonomski rast zemlje trebalo tražiti u većoj zaposlenosti mlađih, a pokretanje novih preduzeća bi shodno značaju MSP sektora moglo upravo da doprinese ovom cilju. Studenti, kao deo buduće akademске elite, naročito mogu doprineti razvoju preduzetništva shodno svojim stručnim znanjima.

U Srbiji je u prethodnih desetak godina sprovedeno više istraživanja na temu studentskog ili omladinskog preduzetništva. Ovim istraživanjima, dobijena su korisna saznanja o stavovima mlađih po pitanju preduzetništva, ali i o preprekama za njegov intenzivniji razvoj. U nastavku je dat pregled sprovedenih istraživanja.

1) Stavovi studenata Univerziteta u Beogradu o preduzetništvu mlađih u Republici Srbiji

Rezultati ovog istraživanja, objavljeni su od strane Centra za međunarodnu javnu politiku, 2018. godine. Uzorak je obuhvatio 1.200 studenata sa 30 fakulteta Univerziteta u Beogradu. Ovim istraživanjem, došlo se do nekoliko značajnih zaključaka. Prema rezultatima istraživanja, studenti smatraju da obrazovanje koje se stiče na fakultetu nije dovoljno kako bi se pokrenulo preduzeće. Takođe, studenti smatraju da je tržište rada nedovoljno usklađeno sa obrazovnim sistemom u Srbiji. U ovom istraživanju se ističe i da veliku prepreku u pokretanju preduzeća predstavljaju zakonske regulative i propisi (CMJP, 2018).

2) Preduzetništvo mlađih u Srbiji - mapiranje prepreka za preduzetništvo mlađih

Centar za visoke ekonomski studije, sproveo je ovo istraživanje 2017. godine. Sprovedeno je preko 110 intervjuja, a sagovornici su bili preduzetnici, predstavnici vladinih i nevladinih institucija, predstavnici finansijskih institucija, itd. Analiza je dopunjena sekundarnim podacima o učinku privrednih društava u Srbiji.

U ovoj publikaciji se ističe da je situacija na tržištu rada nezadovoljavajuća i da je stopa nezaposlenosti među mlađim ljudima dva puta veća od opšte stope nezaposlenosti stanovništva. Polovina mlađih ljudi koji su zaposleni, rade honorarno i primorani su da rade van struke za koju su se školovali ili ispod svojih kvalifikacija. Pokretanje sopstvenih preduzeća je predloženo kao rešenje ovih problema. Istimče se da je procenat mlađih koji razmišljaju o pokretanju svog biznisa 36%, što je više nego u opštoj populaciji. Udeo onih koji zaista i pokrenu svoje preduzeće je dosta manji. Mladima nedostaje iskustva, znanja i veština, zbog nedovoljne usklađenosti obrazovnog sistema sa zahtevima tržišta rada, a prisutna je i nedovoljna informisanost o preduzetništvu. Pored nedostatka iskustva, postoje i druge prepreke. U očima tradicionalnih finansijskih institucija, mlađi predstavljaju jednu od najrizičnijih kategorija. Mladima nedostaje iskustvo, kao i dokaz o ranijem uspehu. Sve to ih stavlja van radara tradicionalnih finansijskih institucija, što im onemogućava pribavljanje početnog kapitala. Takođe, ozbiljne probleme predstavljaju zastareli zakoni i procedure, opterećujuća birokratija i nedovoljno regulisano poslovno okruženje. Takođe, jedan od navedenih problema je nepostojanje delotvornih mehanizama za rešavanje sporova. Postojanje zakona nije od velike važnosti ukoliko institucionalna zaštita ne funkcioniše na odgovarajućem nivou, što automatski uključuje problem sive ekonomije, nefer konkurenčije i neadekvatne zaštite malih preduzeća. Studija ističe da reforme moraju obuvati sve elemente preduzetničkog ekosistema, politiku Vlade, regulatorni okvir, tržište, institucije, finansije, ljudski kapital, obrazovanje, kulturu (CEVES, 2017).

3) Preduzetnička kultura kod mlađih

Ovo istraživanje je sprovedeno 2015. godine od strane Libeka (Liberterijanski klub). Rađeno je u Beogradu na uzorku od 637 mlađih ljudi, licem u lice. U istraživanju se došlo do zaključka da javni sektor često stvara privid sigurnosti dugoročne zaposlenosti, dok

preduzetništvo često smatra visokorizičnim poduhvatom. I ovde su kao glavne prepreke za pokretanje preduzeća prepoznati nedostatak početnog kapitala, komplikovane administrativne procedure, visoki porezi, nedovoljna informisanost i neadekvatno formalno obrazovanje. Takođe, ukazano je da u suprotnosti sa svetskom statistikom gde najveći broj novih biznisa pokreću mladi sa fakultetskom diplomom, u Srbiji se pokazalo da su oni najmanje spremni da se usmere na sopstveni biznis (Libek, 2015).

4) Rodne razlike u stavovima prema preduzetništvu u Srbiji među studentima ekonomije

Kada se govori o preduzetništvu među mladima, kao i o preduzetništvu generalno, od velike važnosti je osvrnuti se na pitanja koja se tiču rodne ravnopravnosti. Jedno od retkih istraživanja na temu rodne ravnopravnosti među studentima, sprovedeno je od strane autora Marčetić i Mušikić, 2020. godine. Uzorak je bio sačinjen od 333 studenata Akademije strukovnih studija Južna Srbija. Rezultati ove ankete su pokazali da ne postoji znatna razlika u percepciji okruženja i prepoznavanja prilika između studenata muškog i ženskog pola. Međutim, istraživanje je pokazalo razliku između muškog i ženskog pola u preduzetničkoj nameri i želji za pokretanjem sopstvenog biznisa - muškarci su u većoj meri zainteresovani za pokretanje biznisa (Marčetić i Mušikić, 2020).

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U nastavku ove publikacije, biće opisani metodologija i rezultati sprovedenog istraživanja, koje se tiče studentskog preduzetništva u Srbiji. Analizirano je više faktora za koje se na osnovu ranijih istraživanja može prepostaviti da mogu uticati na stavove studenata o pokretanju sopstvenog preduzeća, kao i na stepen zrelosti i konkretnosti preduzetničkih planova. Takođe, istraživani su i drugi aspekti studentskog preduzetništva. Oblasti istraživanja se mogu podeliti u tri grupe:

1. Analiza uticaja odrednica preduzetništva na stavove studenata o pokretanju sopstvenog preduzeća, kao i na stepen zrelosti i konkretnosti preduzetničkih namera. U okviru ove oblasti istraživanja, sprovedena je analiza korelacije, gde je proveravano postojanje zavisnosti između 20 odrednica preduzetništva, s jedne strane i stavova o pokretanju preduzeća i konkretnosti preduzetničkih namera, sa druge strane. Pod odrednicama preduzetništva, smatraju se različiti faktori, kao što su osobine, stavovi i navike studenata, porodično okruženje i uslovi studiranja. Postojanje korelacije je proveravano Cramers' V testom i Chi kvadrat koeficijentom.

2. Analiza motiva studenata za eventualno pokretanje/nepokretanje sopstvenog preduzeća. U okviru ove oblasti istraživanja, studenti su imali mogućnost da sa liste ponuđenih odgovora odaberu svoje motive za eventualno pokretanje/nepokretanje sopstvenog preduzeća. U svrhu obrade rezultata, korišćene su metode deskriptivne statistike.

3. Analiza studentskih preduzetničkih ideja i njihovih izvora. Ova oblast istraživanja je usmerena na one studente, koji su odgovorili da već rade na realizaciji svoje preduzetničke ideje. Njima su postavljena pitanja koja se tiču karakteristika njihovih poslovnih poduhvata, kao i faktora koji utiču na njihovu uspešnost. Prikupljeni odgovori su obrađeni metodama deskriptivne statistike.

Istraživanje je sprovedeno tokom 2019. i 2020. godine na uzorku od 529 studenata državnih i privatnih univerziteta širom Srbije. Odgovori su prikupljeni anonimno putem javno dostupne onlajn ankete, pri čemu se prilikom definisanja uzorka vodilo računa da njegova struktura odgovara karakteristikama populacije.

U školskoj 2019/20. godini, na svim visokoškolskim ustanovama i na svim nivoima studija u Republici Srbiji, upisano je 241.968 studenata. Od ukupnog broja upisanih, 104.058 studenata (43%) je muškog pola, a 137.910 (57%) ženskog pola. Na državnim univerzitetima je upisano 86% studenata, a na privatnim univerzitetima 14% (RZS, 2020a). Broj upisanih studenata u Srbiji od 2016. do 2019. godine prema polju obrazovanja, dat je u Tabeli 2.

Tabela 2. Broj upisanih studenata prema polju obrazovanja u Srbiji za period 2016.-2019. godina (RZS, 2020b)

Polje obrazovanja	Godina upisa			
	2016.	2017.	2018.	2019.
Obrazovanje	14.813	12.657	12.235	11.009
Umetnosti i humanističke nauke	22.370	21.392	21.279	20.976
Društvene nauke, novinarstvo i informisanje	24.856	23.992	23.252	21.937
Poslovanje, administracija i pravo	41.195	37.442	34.702	31.325
Prirodne nauke, matematika i statistika	11.035	12.948	12.842	11.907
Informacione i komunikacione tehnologije (IKT)	18.236	18.744	19.912	19.829
Inženjerstvo, proizvodnja i građevinarstvo	36.742	36.319	35.938	35.788
Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo i veterina	6.178	5.759	5.349	4.820
Zdravstvo i socijalna pomoć	8.087	8.400	8.093	8.890
Usluge	17.933	17.603	17.403	16.235

Cilj ovog istraživanja je da svojim rezultatima pomogne u osmišljavanju nastavnih metoda i studijskih programa na univerzitetima u Srbiji, koji će podsticati i olakšavati preduzetništvo. Sprovođenjem ranije opisanih analiza, teži se pronalaženju prostora za poboljšanje u postojećim metodama i programima, kako bi se odgovorilo na potrebe studenata u pogledu pokretanja i razvoja sopstvenih preduzeća. Kao ishod ovog istraživanja, biće definisane smernice, čijom primenom bi univerziteti mogli da podstaknu više studenata da o preduzetništvu razmišljaju kao o svom karijernom putu, ali i da omoguće studentima, koji su se već opredelili da budu preduzetnici, da uspešno sproveđu svoje poslovne ideje u delo.

Kao što je ranije napomenuto, ovo istraživanje se oslanja na metodologiju i rezultate sličnih istraživanja u prošlosti. Ipak, ovde su uvedene i određene metodološke modifikacije, koje mogu unaprediti način sagledavanja studentskog preduzetništva. Na taj način, osim što obogaćuje saznajni fond u ovoj oblasti, istraživanje postavlja novu metodološku osnovu za sprovođenje sličnih istraživanja u budućnosti.

Konkretni detalji u domenu metodologije ovog istraživanja, biće dati u okviru prikaza rezultata za svaku oblast istraživanja.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

4.1 Analiza uticaja odrednica preduzetništva na stavove studenata o pokretanju preduzeća, kao i na stepen zrelosti i konkretnosti preduzetničkih namera

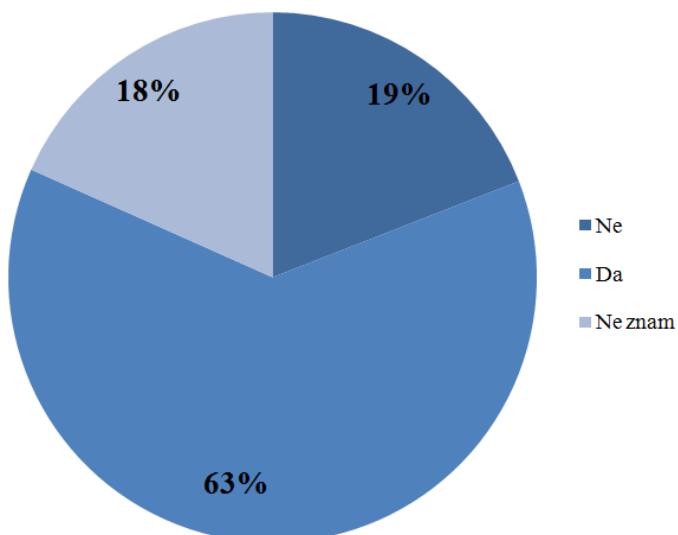
Postoji veliki broj istraživanja obavljenih širom sveta, koja se tiču analize odrednica studentskog preduzetništva, tj. faktora koji utiču na preduzetničku nameru kod studenata i uspešnost njihovih preduzeća. Jedno od najpoznatijih istraživanja u ovom domenu je ono koje se periodično obavlja u okviru GUESSS projekta i obuhvata preko 50 zemalja u svetu. Ovo istraživanje proučava uticaj nekoliko bitnih odrednica preduzetništva, a zahvaljujući veličini svog uzorka pruža i uvid u globalne trendove koji se tiču studentskog preduzetništva (GUESSS, 2018).

Prva od tri oblasti istraživanja, datih u ovoj publikaciji, posvećena je analizi korelacije između dva tipa varijabli:

- 1) odrednice preduzetništva i
- 2) stavovi studenata o pokretanju preduzeća, kao i stepen zrelosti i konkretnosti preduzetničkih namera.

Kada je reč o odrednicama preduzetništva, kao prvoj grupi varijabli, u obzir je uzeto 20 faktora za koje se osnovano može pretpostaviti da mogu uticati na stavove i aktivnosti studenata po pitanju preduzetništva. Većina pomenutih prepostavki je zasnovana na obilju istraživačke literature posvećene upravo analizi odrednica preduzetništva. Neke od prepostavki su zasnovane i na iskustvu autora ovog istraživanja u radu sa studentskim startapima.

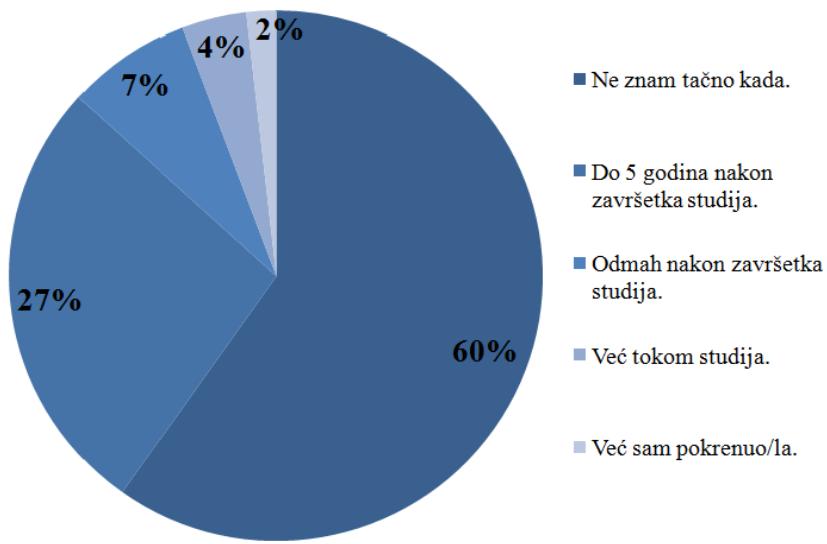
Druga grupa varijabli sadrži dva faktora, a to su stavovi studenata o pokretanju sopstvenog preduzeća i stepen zrelosti i konkretnosti preduzetničkih namera. Ispitivanjem stavova studenata o pokretanju sopstvenog preduzeća, teži se utvrđivanju postojanja/nepostojanja preduzetničke namere kod studenata. Studentima je u okviru upitnika postavljeno pitanje o tome da li bi pokrenuli sopstveno preduzeće i ponudena su tri odgovora (Slika 2).

Slika 2. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Da li biste pokrenuli svoje preduzeće?"

Kao što se može videti sa Slike 2, skoro dve trećine studenata je izjavilo da namerava da u nekom trenutku svog života pokrene sopstveno preduzeće, dok je 19% studenata kategorično izjavilo da to ne želi, a 18% studenata još nema jasan stav o tome. Na osnovu ovog rezultata, može se primetiti da većina studenata u Srbiji razmišlja o preduzetništvu kao karijernoj opciji, tj. da kod njih postoji svest i namera da jednog dana postanu preduzetnici. Ovo pitanje je bilo predmet mnogih istraživanja, odnosno, težilo se utvrđivanju toga koji faktori utiču na jačanje svesti o preduzetništvu i motivisanje ljudi da o preduzetništvu razmišljaju kao svom karijernom putu. Drugim rečima, nastojalo se utvrditi koji to faktori mogu podstići ljudi da se bave preduzetništvom. Ista situacija je prisutna i u ovom istraživanju. Naime, analizom korelacije između 20 odrednica preduzetništva i ove varijable, nastoji se utvrditi koji to faktori motivišuće deluju na studente da o sebi razmišljaju kao o budućim preduzetnicima, tj. u kojim oblastima studentskog života i rada je potrebno uložiti dodatne napore kako bi se broj studenata zainteresovanih za preduzetništvo održao na istom nivou ili čak povećao.

Kada je reč o istraživanju studentskog preduzetništva, nije dovoljno zadržati se samo na preduzetničkoj nameri. Naime, neophodno je dodatno istražiti zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata koji su izjavili da žele da jednog dana pokrenu svoje preduzeće. Kod studenata koji su izjavili da imaju nameru da budu preduzetnici, moguće je obaviti segmentaciju, shodno tome da li preduzetništvo za njih predstavlja tek samo običnu želju ili možda već imaju jasnu viziju ili konkretne planove o pokretanju preduzeća. Dakle, ovim delom istraživanja, obuhvaćeni su samo oni studenti koji su prethodno izjavili da žele da pokrenu svoje preduzeće. Njih je u uzorku bilo 63%, odnosno 331 student. Ovim studentima je postavljeno pitanje o tome kada žele da pokrenu svoje preduzeće (Slika 3).

Slika 3. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Ukoliko želite da pokrenete svoje preduzeće, kada planirate da to i ostvarite?"

Sa Slike 3, može se primetiti da među studentima u Srbiji, koji su zainteresovani za preduzetništvo, 60% njih još nema jasnu viziju o tome kada bi se to moglo desiti. Drugim rečima, kod ovih studenata je prisutna želja da jednog dana budu preduzetnici, ali ne i konkretna ideja ili plan čime bi se njihovo preduzeće bavilo. Očigledno je da preduzetnička namera kod ovih studenata nije dovoljno zrela i konkretna, te se ne može sa sigurnošću tvrditi da li će i koliko njih zaista postati preduzetnici. Druga grupa studenata po veličini u ovom

delu uzorka su oni koji su izjavili da bi pokrenuli svoje preduzeće do 5 godina nakon diplomiranja (27%). Ovde je reč o studentima koji bi radije želeli da po završetku studija rade u nekoj već uspostavljenoj organizaciji, kako bi stekli određeno poslovno iskustvo, obezbedili ekonomsku sigurnost ili pribavili preduzetni kapital, pa tek onda pokrenuli svoje preduzeće. Ova grupa studenata ima zreliju i konkretniju preduzetničku nameru u odnosu na prethodnu grupu. Studenti iz ove grupe najčešće imaju ideju o tome čime bi se njihovo preduzeće bavilo, ali smatraju da je za definsanje konkretnih planova isuviše rano, budući da im nedostaje iskustva, sredstava, a i poslovni rizik im se trenutno čini isuviše velikim. Treću grupu studenata u ovom delu uzorka čine oni koji su izjavili da bi pokrenuli sopstveno preduzeće odmah po završetku studija i njih ima 7%. Reč je o grupi studenata sa još zreljom i konkretnijom preduzetničkom namerom, koja najčešće ima, ne samo preduzetničku ideju, već i delimično razrađene poslovne planove. Studenti iz ove grupe imaju nameru da najpre završe svoje studije, pa tek onda da pokrenu preduzeće, budući da ne žele da angažovanjem oko preduzeća ugroze svoje akademske rezultate. U četvrtoj grupi studenata, kojih u ovom delu uzorka ima 4%, nalaze se oni studenti koji su spremni da već tokom studija pokrenu svoje preduzeće. Radi se o studentima čija je preduzetnička namera vrlo zrela i konkretna i koji osim želje da se bave preduzetništvom imaju i razrađene i spremne poslovne planove. Ovi studenti su takođe svesni i činjenice da će pokretanjem preduzeća morati da pronađu balans između pohađanja studija i vođenja preduzeća. Poslednju, petu grupu studenata u ovom delu uzroka, čine oni studenti koji su već pokrenuli svoje preduzeće. Oni se nalaze na najvišem nivou zrelosti i konkretnosti preduzetničke namere, budući da su svoje želje, ideje i planove uspeli da pretoče u delo, tj. postali su preduzetnici.

Univerziteti bi trebalo da teže, s jedne strane, da motivišu što veći broj studenata da razmišlja o preduzetništvu kao karijernoj opciji, ali bi, s druge strane, trebalo i da ih podrže da u što kraćem roku svoje želje u pogledu preduzetništva pretoče u konkretnе ideje, da potom te ideje konkretizuju u vidu poslovnih planova, i da na kraju, na osnovu tih poslovnih planova pokrenu preduzeća. Takođe, trebalo bi na adekvatan način podržati i studente koji su već pokrenuli preduzeća, tako da ta preduzeća što uspešnije posluju. Na osnovu izloženog, jasno se mogu uočiti faze u procesu stvaranja preduzeća, koji započinje željom da se jednog dana bude preduzetnik, a završava se pokretanjem i uspešnim vođenjem preduzeća. Analizom korelacije između odrednica preduzetništva i zrelosti i konkretnosti preduzetničke namere, trebalo bi utvrditi koji to faktori utiču na to da studenti što aktivnije rade na sprovođenju preduzetničkih ideja u delo. Utvrđivanjem ovih faktora, mogle bi se definisati i smernice pomoću kojih bi studentima sa preduzetničkim namerama bila pružena adekvatna podrška kako bi iz jedne faze stvaranja preduzeća što pre prešli u narednu. Podrška studentima u ovom pogledu, trebalo bi da kao ishod ima što veći broj uspešnih studentskih preduzeća, bilo da su ona osnovana već tokom studija ili neposredno po njihovom završetku.

U Tabeli 3, dat je prikaz rezultata analize korelacije između odrednica preduzetništva, kao i stavova o preduzetništvu i zrelosti preduzetničke namere kod studenata u Srbiji. U tabeli je označeno da li između datih varijabli ima statistički značajne korelacije. Podsećanje radi, analiza korelacije je sprovedena u softveru SPSS, primenom Cramers' V testa i Chi kvadrat koeficijenta.

Tabela 3. Tabela korelacije između odrednica preduzetništva i preduzetničkih namera studenata u Srbiji

Odrednice preduzetništva	Preduzetnička namera	Da li biste pokrenuli sopstveno preuzeće?	Ukoliko želite da pokrenete svoje preduzeće, kada planirate da to i ostvarite?
Koje je Vaše polje obrazovanja?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Kog ste pola?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Na kojoj ste godini studija?	Nema korelacija	Ima korelaciјe	
Koji je Vaš dosadašnji prosek ocena?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Koliko iznose prosečni mesečni prihodi po članu Vaše porodice?	Nema korelacija	Ima korelaciјe	
U kom roku smatrate da studenti sa diplomom Vašeg fakulteta mogu doći do posla u struci u Srbiji, a da pri tom nije reč o osnivanju sopstvenog preuzeća ili radu u porodičnom preuzeću?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Da li ste zadovoljni neformalnim obrazovanjem koje Vam fakultet pruža (oblici sticanja znanja i veština, koji se ne tiču standardnih predmeta i ispitnih obaveza)?	Nema korelacija	Ima korelaciјe	
U kojoj meri ste zadovoljni mogućnostima koje Vam fakultet pruža da ostvarite kontakt sa ljudima i organizacijama važnim za razvoj Vaše karijere?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Koliko često imate priliku da u okviru redovnih studijskih obaveza radite u timu?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Koliko često tokom redovnih studijskih obaveza imate priliku da rešavate praktične zadatke, gde se od Vas traži da osmislite nova i originalna rešenja?	Ima korelaciјe	Nema korelacija	
U kojoj meri ste zadovoljni mogućnostima koje vam fakultet pruža u domenu sticanja praktično primenljivih znanja i veština?	Nema korelacija	Ima korelaciјe	
U kojoj meri Vas studiranje iscrpljuje?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Da li ste pohađali specijalizovane kurseve ili predmete iz preduzetništva?	Ima korelaciјe	Ima korelaciјe	
Da li ste se u toku ove školske godine bavili nekom od aktivnosti kao što su obavljanje posla ili stručne prakse, učešće na studentskim takmičenjima ili nagradnim konkursima u znanju i veštinama, dobrotvorni ili humanitarni rad, učešće u istraživačkim, marketinškim i drugim projektima, učešće u radu studentskih organizacija?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Koliko često čitate novine, informativne internet portale ili gledate informativne emisije na televiziji o aktuelnim političkim i društvenim događajima u zemlji i svetu?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Koliko često čitate dodatnu obrazovnu literaturu (uključujući stručne tekstove ili video klipove sa interneta), a da to niste u obavezi zbog određenog seminarskog rada, projektnog zadatka i slično?	Nema korelacija	Ima korelaciјe	
Kako procenjujete uslove za život i rad u Srbiji u narednih 5 do 7 godina?	Nema korelacija	Ima korelaciјe	
Da li ste upoznati sa radom preduzetničkih inkubatora i mogućnostima koje oni pružaju za pokretanje posla?	Nema korelacija	Ima korelaciјe	
Da li ste upoznati sa fondovima i podsticajnim merama za razvoj preduzetništva u Srbiji?	Nema korelacija	Nema korelacija	
Da li u Vašem bliskom okruženju (roditelji, bliža rodbina, bliski prijatelji) ima preduzetnika i koliko su uspešni u svom poslu?	Ima korelaciјe	Ima korelaciјe	

Iz Tabele 3 se može primetiti da na nameru o pokretanju preduzeća kod studenata u Srbiji utiču tri odrednice i to: 1) mogućnost osmišljavanja novih i originalnih rešenja u okviru zadataka, koji se rade na fakultetu, 2) pohađanje kurseva iz preuzetništva i 3) postojanje i uspešnost preuzetnika u bližem okruženju. Kada je reč o zrelosti i konkretnosti preuzetničke namere, primetno je da na nju utiče veći broj faktora: 1) godina studija, 2) prosečni prihodi po članu porodice, 3) neformalno obrazovanje na fakultetu, 4) mogućnost sticanja praktično primenljivih znanja i veština na fakultetu, 5) pohađanje kurseva iz preuzetništva, 6) proučavanje dodatne obrazovne literature, 7) optimizam po pitanju uslova za život i rad u Srbiji u narednih 5 do 7 godina, 8) upoznatost sa radom preuzetničkih inkubatora u Srbiji i 9) postojanje i uspešnost preuzetnika u bližem okruženju. U nastavku teksta će biti detaljnije objašnjen odnos između svake od varijabli, datih u Tabeli 3.

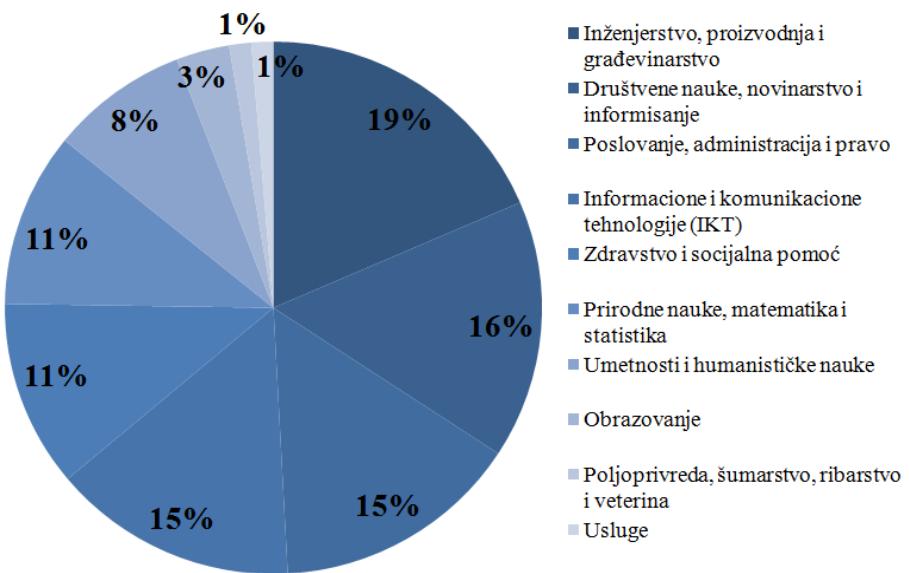
4.1.1 Polje obrazovanja koje student pohađa

Polje obrazovanja ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preuzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preuzetnici.

Polje obrazovanja je često istraživana oblast kada je reč o faktorima koji utiču na karakteristike studentskog preuzetništva. Dosadašnjim istraživanjima u svetu, dolazilo se do različitih zaključaka o tome da li studenti iz određenih polja obrazovanja imaju veću ili manju tendenciju ka preuzetništvu. Primera radi, Holienka et al. (2015) su došli do zaključka da studenti biznisa i menadžmenta u Slovačkoj imaju izraženije preuzetničke karakteristike u odnosu na studente informatike, psihologije i pedagogije. Alves et al. (2019) su ustanovili da studenti prirodnih i tehničkih nauka u Brazilu imaju izrazito negativan stav ka preuzetništvu. Fini et al. (2016) su u svom istraživanju pronašli da među studentima-preuzetnicima u Italiji, 48,3% studira društvene nauke, 42,4% studira prirodne i tehničke nauke, dok 9,3% studira u ostalim oblastima.

Svako od istraživanja studentskog preuzetništva je u određenoj meri "obojeno" lokalnim kontekstom, pa samim tim, dobijeni rezultati ne mogu biti univerzalno primenljivi. Primera radi, izrazito negativan stav prema preuzetništvu kod studenata prirodnih i tehničkih nauka u Brazilu, rezultat je činjenice da u tamošnjoj privredi postoji manjak stručnjaka iz pomenutih oblasti, pa se stoga ovi studenti radije opredeljuju za zaposlenje u postojećim preuzećima, nego za pokretanje sopstvenog. Shodno specifičnostima svake od privreda, neophodno je u svakoj pojedinačnoj zemlji sprovesti istraživanje ovog tipa i utvrditi da li postoji razlika u preuzetničkim namerama i planovima kod studenata iz različitih polja obrazovanja.

U istraživanju, prikazanom u ovoj publikaciji, obuhvaćeni su studenti deset polja obrazovanja, onako kako ih definiše Ministarstvo prosvete Republike Srbije. Struktura upisa na prvu godinu studija u Srbiji prema svakom od polja obrazovanja, ranije je data u Tabeli 2. Na Slici 4, dat je prikaz strukture ispitanika u ovom istraživanju, prema polju obrazovanja, tj. studijskom usmerenju. Struktura uzorka procentualno odgovara populaciji u većini polja obrazovanja, premda su kod pojedinih polja obrazovanja prisutna manja odstupanja.

Slika 4. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Koje je Vaše polje obrazovanja?"

Analizom korelacije, utvrđeno je da polje obrazovanja, tj. oblast studija, koju studenti pohađaju, nema uticaja na njihov stav o pokretanju preduzeća. Takođe, utvđeno je da polje obrazovanja nema uticaja ni na zrelost i konkretnost preuzetničke namere. Drugim rečima, u Srbiji ne postoji oblast studija čiji studenti su manje ili više skloni preuzetništvu u odnosu na studente koji pohađaju druge oblasti studija. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da su studenti različitih oblasti studija u Srbiji u podjednakoj meri zainteresovani za preuzetništvo, kao i da su u podjednakoj meri rešeni da svoje preuzetničke ideje sprovedu u delo. Ovakav rezultat ohrabruje, budući da su u zemljama, koje nastoje da izgrade ekonomiju zasnovanu na inovacijama, ljudi sa preuzetničkim duhom i sklonosću ka inovacijama potrebni u svakoj oblasti ekonomije i društva. Shodno navedenom, u cilju razvoja studentskog preuzetništva u budućnosti, potrebno je raditi na tome da zainteresovanost studenata za preuzetništvo i dalje jača u svim oblastima studija, kao i da se studentima, zainteresovanim za preuzetništvo pruži adekvatna podrška. Preuzetnički duh, iako se kao osobina najčešće vezuje za osobe koje žele da pokrenu sopstveno preduzeće, svojstven je i osobama koje rade u već uspostavljenim organizacijama. Takve osobe mogu biti pokretači značajnih inovacionih projekata, koji mogu unaprediti konkurentnost spomenutih organizacija. Kroz negovanje preuzetničkog duha na fakultetima iz različitih polja obrazovanja, doprinosi se i većem broju novih preduzeća, ali i većem broju inovacija u okviru postojećih organizacija.

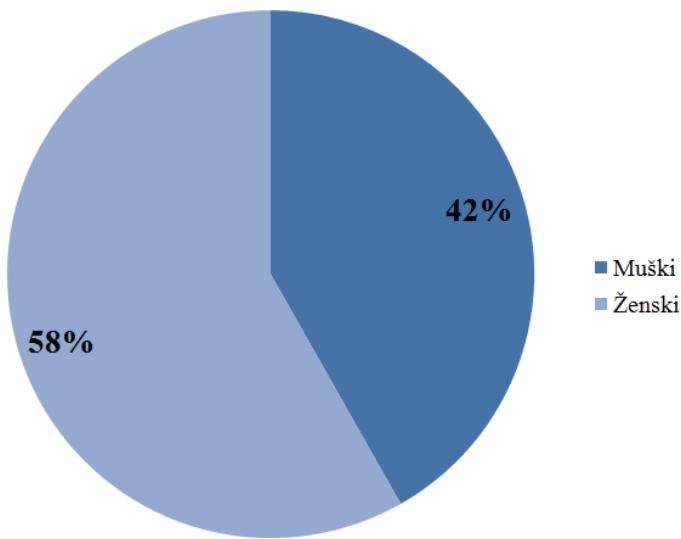
4.1.2 Pol studenata

Pol studenata u Srbiji ne utiče na njihov stav o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preuzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preuzetnici.

Istraživanje studentskog preuzetništva, ali i preuzetništva uopšte u Srbiji, neminovno mora da obuhvati i eventualne rodne razlike u pogledu stavova i spremnosti za bavljenje preuzetništvom. Brojna istraživačka literatura, ali i praksa u Srbiji i svetu, ukazuje da postoji mogućnost da su muškarci češće opredeljeni da se bave preuzetništvom u odnosu na žene, te

da se žene-preduzetnice suočavaju sa većim preprekama u osnivanju i vođenju svog preduzeća. Ukoliko u određenoj zemlji ne postoji jednakost u pogledu šansi za bavljenje preduzetništvom, potencijal za društveno-ekonomski razvoj te zemlje neće biti u potpunosti iskorišćen, pa će, samim tim, i njena konkurentnost biti manja. Prema Međunarodnoj organizaciji za rad, 22% produktivnog potencijala muškaraca je neiskorišćeno, dok ovaj procenat kod žena iznosi čak 50% (ILO, 2016). Prema Woetzel et al. (2015), kada bi žene bile podjednako zastupljene u ekonomiji kao i muškarci, to bi doprinelo stvaranju preko 12 biliona dolara dodatnog bruto društvenog proizvoda u svetu do 2025. godine. U zemljama širom sveta, čak i onim sa visokim dohotkom, udeo žena u vlasništvu nad preduzećima je manji od 40% (WB, 2017). Žene u Srbiji su potpune vlasnice svega 26% preduzeća, dok su muškarci u punom vlasništvu nad 67% preduzeća (Biznis i pravo, 2021). Istraživanja sprovedena u Srbiji u pogledu ženskog preduzetništva, ukazuju da se žene prilikom pokretanja i vođenja svog preduzeća najčešće suočavaju sa izazovima kao što su nedostatak informacija o izvorima finansiranja, kulturni klišei (negativni stavovi okruženja prema ženama-preduzetnicama), teškoće u pristupu izvorima finansiranja (usled nedostatka poverenja investitora, kao i usled činjenice da muškarci dominiraju poslovnim mrežama), nedovoljna podrška porodice, nedovoljno vremena za usavršavanje usled porodičnih obaveza, koje su po tradicionalnim shvatanjima u nadležnosti žena, nedostatak sopstvenog kapitala, budući da je vlasništvo nad imovinom u porodici najčešće u vlasništvu muškaraca, itd. (Jovanović & Lazić, 2018; Ivanović & Petković, 2020). Kada je reč o istraživanjima studentskog preduzetništva, Marčetić i Mušikić (2020) su istražujući stavove studenata ekonomije u južnoj Srbiji, ustanovili da su studenti muškog pola skloniji pokretanju sopstvenog preduzeća.

U istraživanju o studentskom preduzetništvu, prikazanom u ovoj publikaciji, vršena je analiza uticaja rodne pripadnosti na stav o pokretanju preduzeća, kao i na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod studenata zainteresovanih za preduzetništvo. Na Slici 5, data je struktura uzorka po polu.

Slika 5. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Kog ste pola?"

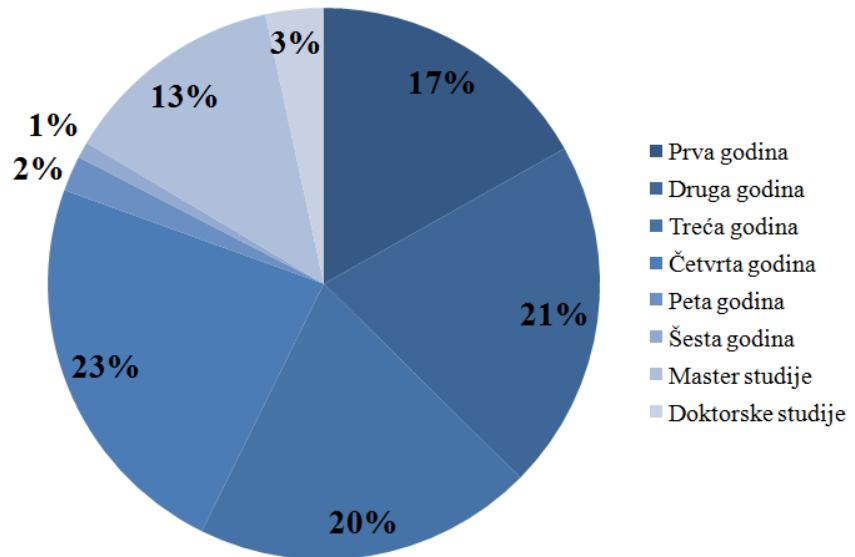
Analizom korelacije je utvrđeno da ne postoji korelacija između pola studenata i želje za pokretanjem preduzeća. Pol studenata ne igra značajnu ulogu ni kada je reč o nivou konkretnosti i zrelosti preduzetničke namere kod studenata koji su prethodno izjavili da žele

da pokrenu svoje preduzeće. Iako se moglo pretpostaviti da su zbog kulturološkog nasleđa, ali i izazova sa kojima se žene-preduzetnice suočavaju, studenti muškog pola skloniji preduzetništvu, kao i da su spremniji da svoje preduzetničke ideje sproveđu u delo, to ipak nije slučaj u Srbiji. Očigledno je da su interesovanje za bavljenje preduzetništvom, kao i spremnost da se preduzetničke ideje implementiraju, podjednako zastupljeni kod oba pola. Rezultati analize nedvosmisleno ukazuju da studentkinje nisu sputane tradicionalnim shvatanjima o preduzetništvu kao muškom pozivu, te da uviđaju da je preduzetništvo i njihova šansa i način da izgrade uspešnu karijeru. Kada je reč o preprekama sa kojima se žene-preduzetnice suočavaju tokom karijere, može se reći da studentkinje smatraju mnoge od ovih izazova rešivim, ali postoji mogućnost i da jedan broj njih još uvek nije svestan veličine tih prepreka. S tim u vezi, ohrabruje činjenica da je veliki broj studentkinja zainteresovan i spreman da se bavi preduzetništvom, ali da bi njihove preduzetničke ideje zaista i zaživele, neophodno je nastaviti rad na uklanjanju prepreka ženskom preduzetništvu. Prema Babović (2012), stopa gašenja preduzeća, čiji su vlasnici žene, iznosi 47% i znatno je veća od stope gašenja preduzeća čiji su vlasnici muškarci (38%). U ovom pogledu, bitna je kontinuirana podrška ženskom preduzetništvu, ne samo prilikom pokretanja preduzeća, već i tokom kasnijih kritičnih faza. Podrška univerziteta ženskom predzetništvu, ali i preduzetništvu uopšte, trebalo bi da bude proširena i na period nakon što studenti završe svoje studije. Naime, alumnisti koji pokreću i vode uspešna preduzeća, doprinose povećanju ugleda fakulteta, ali i otvaraju nove mogućnosti za saradnju privrede i univerziteta. S tim u vezi, interes fakulteta je da gradi i održava mreže alumnista, kroz koje bi se oni međusobno povezivali i podržavali, ali i kroz koje bi i fakulteti bili u toku sa preduzetničkim aktivnostima svojih bivših studenata i ponudili im svoju pomoć u vidu materijalnih resursa, kontakata, informacija, kompetencija, itd.

4.1.3 Godina studija koju student trenutno pohađa

Godina studija koju trenutno pohađaju ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, ali zato pozitivno utiče na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

U različitim istraživanjima koja se tiču osobina preduzetnika, jedan od faktora, koji se istražuje je i starost ispitanika. Na taj način se nastoje pronaći faktori koji motivišu ili demotivišu ljude da se u određenoj životnoj dobi posvete preduzetništvu (Stefanović & Stošić, 2012). U vezi sa navedenim, kada je reč o studentskom preduzetništvu, istraživanje postojanja preduzetničke namere, kao i zrelosti i konkretnosti iste, mora uzeti u obzir godinu studija koju student pohađa. U istraživanju, koje je prikazano u ovoj publikaciji, uzorkom su obuhvaćeni studenti svih godina i nivoa studija, pri tom, vodeći računa da njihova zastupljenost u uzorku bude slična onoj u populaciji. Na Slici 6, dat je udeo studenata različitih godina i nivoa studija u uzorku.

Slika 6. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Na kojoj ste godini studija?"

Prema rezultatima sprovedene analize korelacije, namera o pokretanju preduzeća ne zavisi od godine studija koju student/kinja trenutno pohađa. Naime, želja za pokretanjem sopstvenog preduzeća, prisutna je među studentima različitih godina, kao i nivoa studija, bez jasnog pravila u ovom pogledu. Ovaj rezultat ukazuje da je svest o preduzetništvu i njegovim prednostima i izazovima prisutna, kako kod mlađih studenata, koji se tek upoznaju sa svojim karijernim opcijama, tako i kod starijih studenata kod kojih već postoje relativno izgrađeni stavovi o karijernom putu nakon završetka studija. Ipak, kada je reč o konkretnosti i zrelosti preduzetničkih namera, studenti starijih godina i viših nivoa studija se nalaze nekoliko faza ispred svojih mlađih koleginica i kolega. Istraživanjem je utvrđeno da za razliku od studenata mlađih godina studija, gde je namera o pokretanju preduzeća još uvek na nivou želje, bez jasno definisanih ideja i planova, stariji studenti sa istom namerom, očekuju da će pokrenuti svoje preduzeće u doglednom roku. Ovaj rezultat se može protumačiti na način da ideja o preduzetništvu kod studenata starijih godina sazревa kroz sticanje većeg životnog iskustva, savladavanje gradiva značajnog za konkretizaciju preduzetničke ideje, ali i kroz obavljanje stručnih praksi, koje su na mnogim fakultetima prisutne upravo na starijim godinama studija. Budući da želja za pokretanjem preduzeća postoji kod velikog broja studenata, kako mlađih, tako i starijih godina, jasno je da mere za razvoj preduzetništva na fakultetima prvenstveno treba da budu orijentisane ka omogućavanju studentima da svoje ideje konkretizuju i sprovedu u delo.

4.1.4 Ostvareni prosek ocena tokom studija

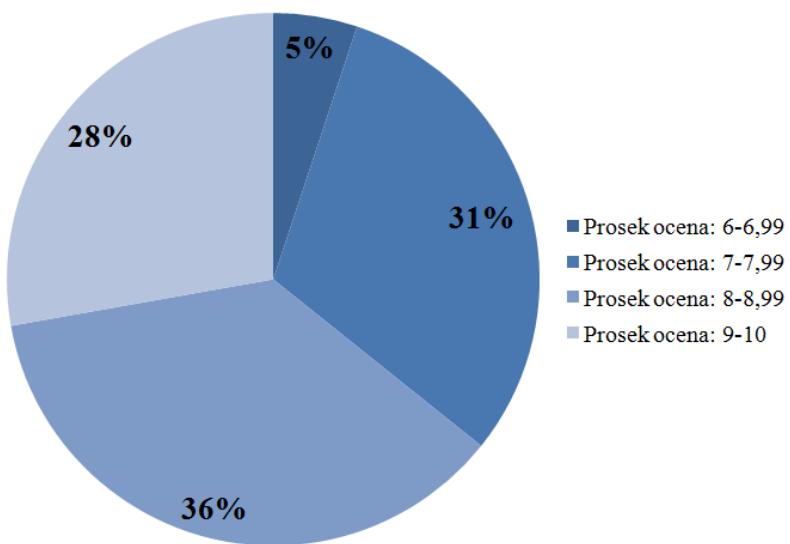
Prosek ocena studenata u Srbiji ne utiče na njihov stav o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preuzetnici.

Analiza proseka ocena na studijama kao determinante budućih preuzetnika, bila je predmet određenih naučnih istraživanja o studentskom preduzetništvu. Ipak, nije bilo moguće postići konsenzus o tome koji prosek ocena najbolje opisuje profil budućeg preuzetnika. U istraživanju profila preuzetnika, koje su sproveli Wadwa et al. (2009), utvrđeno je da su

preduzetnici bili iznadprosečni studenti na fakultetu. Dve trećine preduzetnika, obuhvaćenih uzorkom, je izjavilo da je tokom akademskih studija bilo među 30% najboljih studenata u generaciji. Takođe, 37% ispitanika je izjavilo da je bilo među 10% najboljih studenata u generaciji. Ovakav rezultat može biti razumljiv shodno činjenici da je preduzetništvo usko povezano sa osobinama ljudi kao što su težnja za stalnim usavršavanjem, marljivost, ambicioznost, preduzimljivost, itd. S tim u vezi, može se pretpostaviti da studenti koji ostvaruju bolje akademske rezultate, češće biraju preduzetništvo kao svoj karijerni put.

Ipak, ovi zaključci su u potpunoj suprotnosti sa rezultatima istraživanja koje su sproveli Fini et al. (2016) i gde je utvrđeno da studenti preduzetnici imaju nešto niži prosek ocena u odnosu na studente koji nisu preduzetnici. Ovaj rezultat je objašnjen time da studenti koji su pokrenuli preduzeće ili imaju ozbiljnu namjeru da ga pokrenu, često su previše zaokupljeni time, pa nisu u mogućnosti da posvete dovoljno pažnje svojim studijama, što se negativno odražava na njihove ocene.

U istraživanju, prikazanom u ovoj publikaciji, studenti obuhvaćeni uzorkom, ostvarili su prosek ocena prikazan na Slici 7.

Slika 7. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Koji je Vaš dosadašnji prosek ocena?"

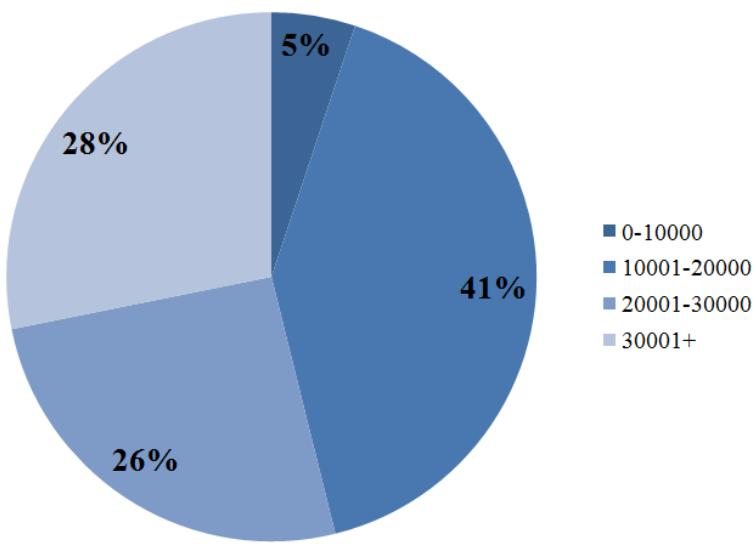
Analizom korelacije, utvrđeno je da ostvareni prosek ocena nema uticaja na stavove studenata u Srbiji prema preduzetništvu kao svom karijernom opredeljenju. Takođe, ostvareni prosek ocena nema uticaja ni kada je reč o zrelosti i konkretnosti preduzetničkih ideja i planova kod onih studenata koji su prethodno odgovorili da imaju namjeru da budu preduzetnici. Na osnovu navedenog, može se uvideti da preduzetničke ambicije i aktivnosti nisu skopčane sa ostvarenim ocenama na fakultetu, te da akademski rezultat ne garantuje da li će određena osoba postati preduzetnik. Očito je da tradicionalni modeli i metode univerzitetskog obrazovanja, čija efikasnost je merena prosekom studentskih ocena, ne doprinosi razvoju studentskog preduzetništva. Naime, razvoj studentskog preduzetništva, ali i celokupnih preduzetničkih i inovacionih aktivnosti u Srbiji, mora podrazumevati i modele obrazovanja koji su u skladu sa brzim i radikalnim promenama svojstvenim Četvrtoj industrijskoj revoluciji. Drugim rečima, potrebni su obrazovni modeli koji će podrazumevati sticanje veština i znanja poput prilagodljivosti, inovativnosti i kreativnosti, pri tom koristeći i drugačije metode u odnosu na konvencionalne.

4.1.5 Prosečni prihodi po članu porodice

Visina prosečnih mesečnih prihoda po članu porodice studenata u Srbiji ne utiče na njihov stav o pokretanju preduzeća, ali pozitivno utiče na zrelost i konkretnost preuzetničke namere kod onih studenata, koji su već opredeljeni da postanu preuzetnici.

Socijalno poreklo preuzetnika predstavlja jednu od čestih tema u istraživanjima preuzetništva. Naime, istraživanjem socijalne klase iz koje potiču potencijalni ili aktivni studenti-preuzetnici, nastoje se utvrditi motivi koji ih pokreću da započnu sopstveni biznis, ali i eventualne prepreke sa kojima se na tom putu susreću. S jedne strane, niski prihodi u porodici mogu motivisati studenta da razmišlja o preuzetništvu kao načinu da izade iz nepovoljnog ekonomskog stanja, ali predstavljaju i prepreku, budući da zbog ograničenog kapitala, preuzetnički poduhvat podrazumeva znatno veći rizik i napor. S druge strane, visoki prihodi porodice iz koje student dolazi, mogu uticati na to da student ne želi da izade iz zone komfora i osnuje sopstveno preduzeće, ali zato pružaju veću izvesnost u pogledu prikupljanja preuzetnog kapitala (Cala et al, 2015). Prema Fini et al. (2016), skoro 70% studenta-preuzetnika potiče iz srednje klase. Do sličnog zaključka su došli i Wadwa et al. (2009), pri čemu naglašavaju da manje od 1% preuzetnika potiče iz ekstremno siromašnih ili ekstremno bogatih porodica.

U istraživanju, datom u ovoj publikaciji, analizirano je da li prosečni prihodi po članu porodice studenta imaju uticaj na to da li student želi da se bavi preuzetništvom, kao i na to, u kom roku namerava da pokrene svoje preduzeće (zrelost i konkretnost preuzetničke namere). Na Slici 8, data je struktura uzorka prema prosečnim mesečnim prihodima po članu porodice (u dinarima, 1 EUR=120 RSD).

Slika 8. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje "Koliko iznose prosečni mesečni prihodi po članu Vaše porodice?"

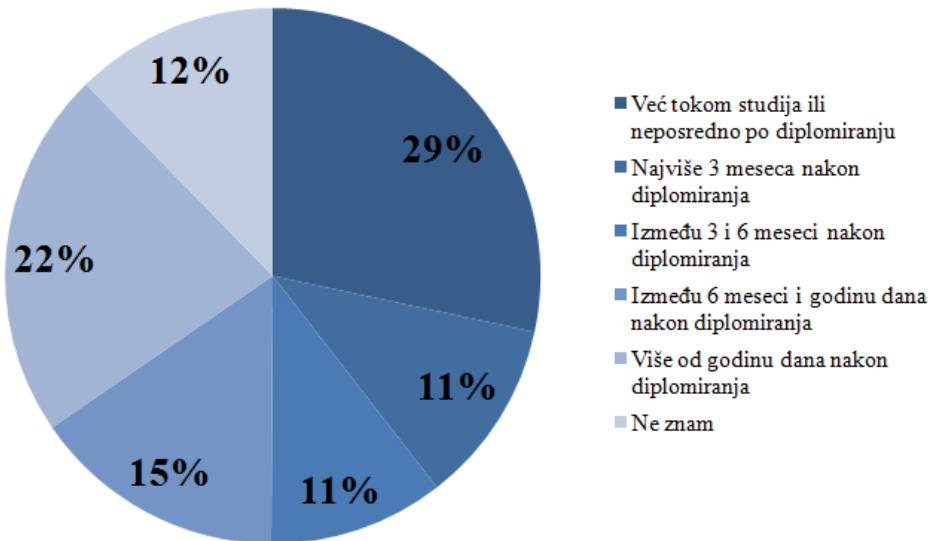
Analizom korelacije, sprovedenom u okviru ovog istraživanja, utvrđeno je da visina prosečnih mesečnih prihoda po članu porodice studenata u Srbiji ne utiče na njihov stav o pokretanju sopstvenog preduzeća. Ipak, utvrđeno je da studenti koji su opredeljeni da postanu

preduzetnici i koji potiču iz porodica sa višim prosečnim prihodima po članu, imaju zreliju i konkretniju preduzetničku nameru. Prikupljanje početnog kapitala predstavlja jedan od najvećih preduzetničkih izazova i najčešće se pribavlja od porodice, prijatelja, sopstvene ušteđevine, zajmova i slično (BDC, 2021). Studenti čiji su prihodi u porodici veći, mogu lakše prikupiti početni kapital. Na taj način, oni mogu sa većom sigurnošću da pristupe kreiranju poslovnih planova i samim tim da lakše predvide početak osnivanja preduzeća. Ovaj zaključak deluje demotivišuće za veliki broj studenata u Srbiji, budući da je, shodno ekonomskoj situaciji, veliki broj njih lošeg materijalnog stanja. S tim u vezi, upitna je i njihova spremnost da, uprkos želji, svoje preduzetničke ideje sprovedu u delo. Pored postojećih vidova podrške preduzetništву u Srbiji, posebnu pažnju bi trebalo posvetiti finansiranju studentskog preduzetništva, gde bi značajnu ulogu trebalo da imaju državne institucije, ali i fakulteti. Naime, fakulteti bi trebalo da izgrade mrežu kontakata sa potencijalnim investitorima koji bi bili spremni da podrže inovativne ideje studenata. Na taj način, potencijalni studenti-preduzetnici bi bili motivisani da se ozbiljnije posvete kreiranju preduzetničkih planova i samim tim da ranije pokrenu svoja preduzeća.

4.1.6 Period do zaposlenja u struci

Period do zaposlenja u struci ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkrenost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Rok zaposlenja nakon završetka formalnog obrazovanja, može da bude jedan od faktora koji utiče na preduzetničku nameru. Naime, opravdano je pretpostaviti da osobe koje studiraju u onim oblastima u kojima se teže dolazi do zaposlenja u već postojećim organizacijama, zapravo češće razmišljaju o pokretanju sopstvenog preduzeća. Drugim rečima, moglo bi se pretpostaviti da u tim slučajevima postoji tzv. "preduzetništvo iz nužde", odnosno pokretanje preduzeća, kao posledica odsustva drugih mogućnosti za pronalaženje zaposlenja u struci (Rembiasz, 2017). S tim u vezi, neophodno je proveriti da li rok zaposlenja igra značajnu ulogu kod studenata u Srbiji, kada je reč o preduzetničkim namerama, kao i o zrelosti i konkrenosti preduzetničkih planova. Na Slici 9, dat je prikaz očekivanja studenata u Srbiji po pitanju roka zaposlenja u struci.

Slika 9. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "U kom roku smatrate da studenti sa diplomom Vašeg fakulteta mogu doći do posla u struci u Srbiji, a da pri tom nije reč o osnivanju sopstvenog preduzeća ili radu u porodičnom preduzeću?"

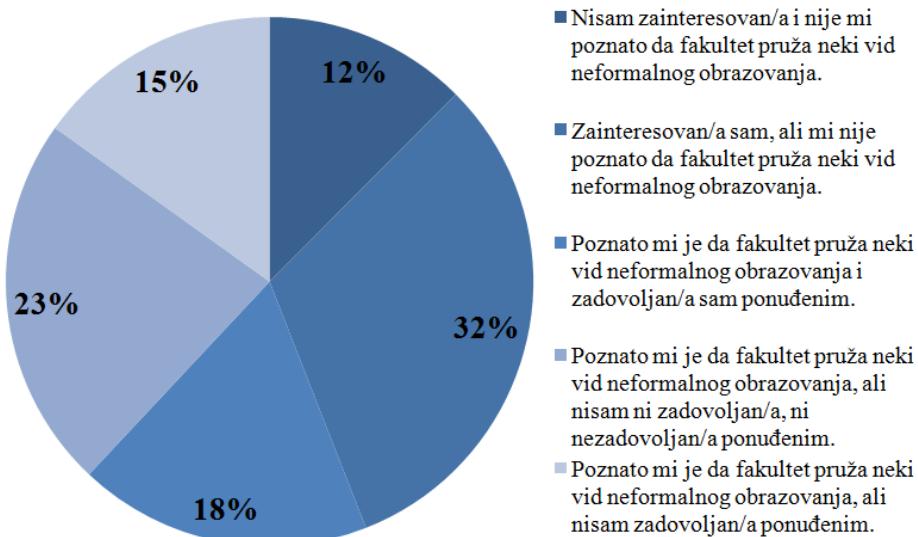
Sa Slike 9, može se videti da dve trećine studenata smatra da se sa diplomom svog fakulteta može zaposliti u struci za manje od godinu dana nakon diplomiranja, dok čak 29% studenata veruje da je to moguće već tokom studija ili neposredno po diplomiranju. Takođe, analizom korelacije nije potvrđeno da ovaj faktor ima uticaja, kako na preuzetničku nameru, tako ni na zrelost i konkretnost preuzetničkih planova. Očigledno je da preuzetničke ambicije studenata u Srbiji nisu vodene pesimizmom po pitanju zaposlenja u struci, već upravo koristima koje mogu proisteći iz osnivanja sopstvenog preduzeća. O motivima studenata za razmišljanje o preuzetništву, biće više reči u sekciji 4.2.

4.1.7 Neformalno obrazovanje na fakultetu

Upoznatost sa programima neformalnog obrazovanja na fakultetu, kao i stepen zadovoljstva njima, ne utiču na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, ali zato pozitivno utiču na zrelost i konkretnost preuzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preuzetnici.

Neformalno obrazovanje podrazumeva oblike sticanja znanja i veština koji se ne tiču standardnih nastavnih predmeta i ispitnih obaveza (Schugurensky, 2000). Primeri aktivnosti ovog tipa su gostujuća predavanja i radionice, seminari, konferencije, stručni razgovori i prezentacije, vannastavni kursevi, itd. Reč je najčešće o aktivnostima koje se pohađaju na dobrovoljnoj bazi. Ovi vidovi obrazovanja su bitni, jer studentima pružaju mogućnost da steknu šira znanja, mimo postojećih kurikulum, ali i da se upoznaju sa savremenim trendovima u određenoj naučnoj ili stručnoj oblasti, budući da su za potrebe ovih aktivnosti, često angažovani stručnjaci iz prakse. Može se prepostaviti da učešće u nekom od vidova neformalnog obrazovanja može studentima pružiti ideje za pokretanje i/ili razvoj sopstvenog preduzeća. S tim u vezi, bitno je proveriti da li postojanje i kvalitet aktivnosti neformalnog

obrazovanja na fakultetima, ali i zainteresovanost studenata za učešće u njima, može uticati na opredeljenje studenata da se bave preduzetništvom ili da doprinese zrelosti i konkretnosti preduzetničke namere. Na Slici 10, dati su rezultati odgovora ispitanika, koji se tiču zadovoljstva studenata aktivnostima neformalnog obrazovanja, kao i upoznatosti sa postojanjem tih aktivnosti na svom fakultetu.

Slika 10. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: “Da li ste zadovoljni neformalnim obrazovanjem koje Vam fakultet pruža (oblici sticanja znanja i veština, koji se ne tiču standardnih nastavnih predmeta i ispitnih obaveza)?”

Kao što se sa Slike 10 može videti, 56% studenata na fakultetima u Srbiji je upoznato sa aktivnostima neformalnog obrazovanja na svojim fakultetima, ali je samo 18% njih zadovoljno ponuđenim. Jasno je da na fakultetima postoji dosta prostora za unapređenje kvaliteta ovih programa, ali i za uvođenje novih programa i njihovu promociju među studentima (skoro trećina studenata je izjavila da je zainteresovana za programe neformalnog obrazovanja, ali da im nije poznato da fakultet to pruža).

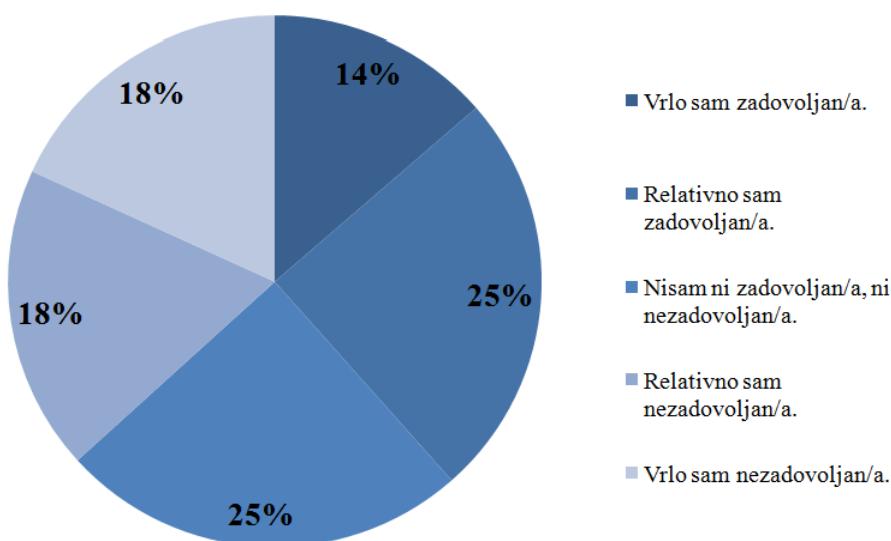
Analizom korelacije je utvrđeno da veća upoznatost i zadovoljstvo programima neformalnog obrazovanja na fakultetima ne doprinosi i većoj zainteresovanosti studenata za bavljenje preduzetništvom. Naime, ovi programi se odnose na brojne različite oblasti i mogu imati primenu u mnogim oblicima zaposlenja, a ne samo u preduzetništvu. S tim u vezi, za ove programe su zainteresovani i oni studenti koji žele da rade u već postojećim organizacijama. Kada je reč o studentima, koji su već opredeljeni da postanu preduzetnici, analizom korelacije je utvrđeno da oni, koji su upoznati i u većoj meri zadovoljni ponuđenim oblicima neformalnog obrazovanja na svom fakultetu, imaju i zreliju i konkretniju preduzetničku nameru. Naime, kao što je ranije pomenuto, tokom aktivnosti neformalnog obrazovanja, studenti često imaju priliku da se upoznaju sa savremenim trendovima u određenoj oblasti, ali i sa znanjima i iskustvima stručnjaka iz prakse, što im može pomoći da jasnije uobičaje svoje preduzetničke ideje i potom kreiraju planove za što ranije pokretanje preduzeća. Na osnovu rezultata sprovedene analize korelacije, moguće je doneti nekoliko zaključaka. Naime, shodno činjenici da čak 44% studenata u Srbiji nije upoznato sa programima neformalnog obrazovanja na svom fakultetu, trebalo bi najpre uvesti i primenjivati veći broj pomenutih programa i aktivno upoznavati i podsticati studente da ih pohađaju. Činjenica da ovi programi doprinose zrelosti i konkretnosti preduzetničkih namera kod studenata, nedvosmisleno

ukazuje na značaj ovih programa za razvoj preuzetništva. Ipak, tamo gde ovi programi postoje, potrebno je da u većoj meri budu usmereni ka podsticanju i razvoju kreativnosti kod studenata, budući da na taj način, studenti mogu doći do novih ideja, koje će ih podstićati da se bave preuzetništvom.

4.1.8 Ostvarivanje poslovnih kontakata posredstvom fakulteta

Mogućnost ostvarivanja poslovnih kontakata posredstvom fakulteta ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preuzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preuzetnici.

Značaj uspostavljanja i održavanja poslovnih kontakata (eng. *networking*) u preuzetništvu je izuzetan. *Networking* je sastavni deo mnogih događaja, koji okupljaju preuzetnike, poput seminara, konferencija, takmičenja, itd. Na ovaj način, preuzetnici mogu pronaći potencijalne poslovne partnere, investitore, dobavljače, klijente, zaposlene, itd. S tim u vezi, može se smatrati da posedovanje poslovnih kontakata predstavlja važan resurs za aktuelne i potencijalne preuzetnike (Hulsink et al., 2009; Turkina, 2018). Kada je reč o fakultetima i njihovo ulozi u izgradnji karijere svojih studenata, ne bi se trebalo ograničiti samo na pružanje teorijskih i praktičnih znanja (Maritz, 2010). Naime, kroz saradnju sa privredom, vladinim institucijama, nevladinim sektorom i slično, fakulteti bi trebalo da budu u mogućnosti da svojim studentima omoguće povezivanje sa ljudima i organizacijama od značaja za razvoj karijere. Shodno tome, potrebno je istražiti u kojoj meri su studenti u Srbiji zadovoljni poslovnim kontaktima koje mogu ostvariti zahvaljujući fakultetu, kao i da li ovaj faktor utiče na njihove stavove o preuzetništvu i zrelost preuzetničkih planova. Na Slici 11, dat je prikaz nivoa zadovoljstva studenata u Srbiji poslovnim kontaktima koji su im obezbeđeni od strane fakulteta.

Slika 11. Rezultat prikupljenih odgovora na pitanje: "U kojoj meri ste zadovoljni mogućnostima koje Vam fakultet pruža da ostvarite kontakt sa ljudima i organizacijama, važnim za razvoj Vaše karijere?"

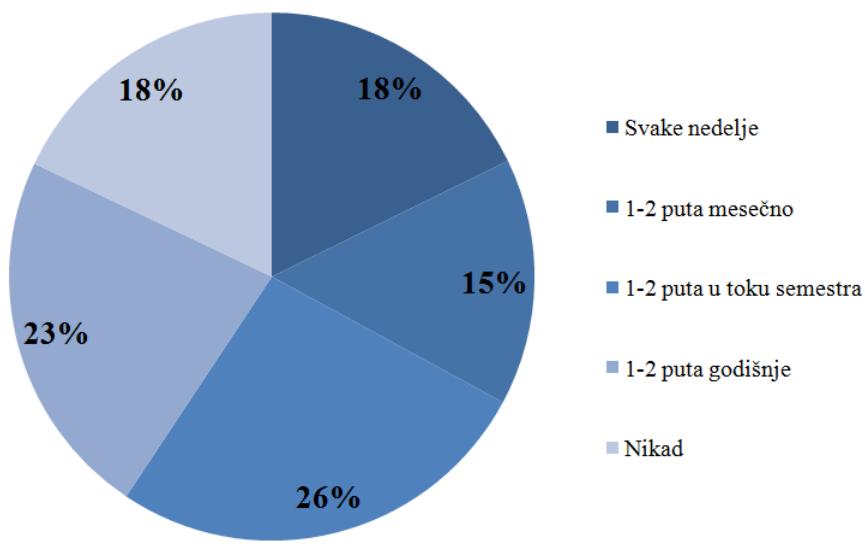
Sa Slike 11, moguće je videti da je samo 39% studenata relativno ili vrlo zadovoljno poslovnim kontaktima, pruženim od strane fakulteta. Uočljivo je da na fakultetima u Srbiji postoji veliki prostor za poboljšanje kada je u pitanju podrška karijernom razvoju studenata. Analizom korelacije sprovedenom na uzorku studenata obuhvaćenih ovim istraživanjem, pokazalo se da zadovoljstvo kontaktima koje fakulteti pružaju studentima u pogledu razvoja karijere nema uticaja ni na nameru za pokretanjem preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preduzetničkih planova. Naime, nije se uspelo dokazati da studenti zadovoljni ostvarenim kontaktima koje im je fakultet obezbedio, češće razmišljaju o preduzetništvu kao svom karijernom putu. Takođe, nije se pokazalo ni da među studentima, potencijalnim preduzetnicima, oni koji su zadovoljniji ostvarenim kontaktima preko fakulteta, imaju konkretnije i zrelije preduzetničke planove. Naime, ostvarivanje i održavanje poslovnih kontakata nije resurs koji je značajan samo u preduzetništvu, već je neophodan i za pronalaženje posla i karijerno napredovanje u bilo kom obliku zaposlenja. S tim u vezi, ne može se govoriti da su pomenuti kontakti potrebniji potencijalnim preduzetnicima.

Kada je reč o zrelosti i konkretnosti preduzetničke namere, očigledno je da se u svojim preduzetničkim aktivnostima, studenti u većoj meri oslanjaju na kontakte koji nisu povezani sa fakultetom. Jasno je da ovakav rezultat ukazuje na odsustvo preduzetničkog duha na mnogim fakultetima u Srbiji, te da na njima nema dovoljno svesti o potrebama studenata orijentisanih ka preduzetništvu. Samim tim, ni poslovni kontakti koje fakulteti obezbeđuju, nisu oni koji bi mogli da studentima-preduzetnicima omoguće pomoći i podršku u razvoju poslovnih ideja.

4.1.9 Timski rad tokom studija

Učestalost timskog rada tokom studija ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Veština timskog rada je izuzetno važna u preduzetništvu. Preduzeća često bivaju pokrenuta od strane nekoliko osnivača, pri čemu su početne faze poslovanja izuzetno kritične. Shodno životnom ciklusu preduzeća, koji je definisao Isak Adižes, faza osnivanja preduzeća zahteva veliku posvećenost osnivača i podrazumeva mnogo posla i malo prostora za greške (Adizes, 2019). S tim u vezi, optimalno funkcionisanje tima osnivača (ili saradnika) predstavlja kritičan faktor u nastojanju da se preduzeće “odlepi sa zemlje”, tj. da uspešno započne svoj rad. Sticanje veština timskog rada na fakultetima može pomoći budućim preduzetnicima da uspešnije započnu svoje poslovanje. Iz tog razloga, neophodno je proveriti koliko često studenti u Srbiji imaju prilike da rade u timu na svojim fakultetima, kao i to da li ovaj faktor ima uticaja na njihovu preduzetničku nameru, kao i na zrelost i konkretnost iste. Na Slici 12, dat je prikaz učestalosti timskog rada studenata na fakultetima u Srbiji.

Slika 12. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Koliko često imate priliku da u oviru redovnih studijskih obaveza radite u timu?"

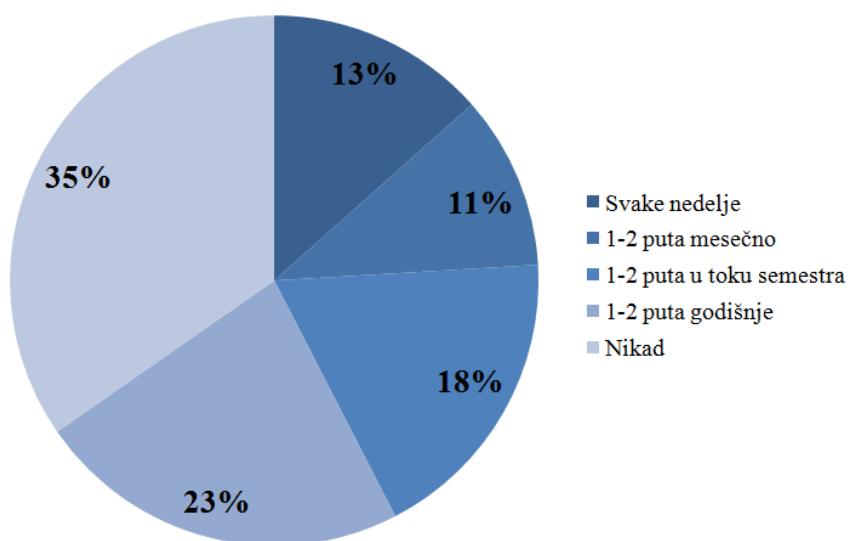
Sa Slike 12 se vidi da samo trećina studenata u Srbiji ima prilike da jednom mesečno ili češće radi u timu tokom studija. Ovaj rezultat nije povoljan, budući da u ekonomiji i društvu zasnovanim na inovacijama, kvalitet i brzina inovacija upravo zavisi od kombinacije komplementarnih znanja i veština stručnjaka iz različitih oblasti, te je stoga i veština timskog rada, danas potrebnija nego ikad.

Rezultati analize korelacije, sprovedene u ovom istraživanju, ukazuju da učestalost timskog rada na fakultetu nema uticaja, kako na preduzetničku nameru, tako ni na zrelost i konkretnost preduzetničkih planova kod onih studenata, koji sebe vide kao buduće preduzetnike. Naime, timski rad je neophodan u velikom broju zanimanja, tako da se ne može tvrditi da je poznavanje ove veštine važno samo preduzetnicima. Drugim rečima, ne može se tvrditi da studenti koji na fakultetu češće ili ređe rade u timu imaju i veću ili manju sklonost ka preduzetništvu. Takođe, analizom korelacije je utvrđeno da učestalost timskog rada nema uticaja ni na zrelost i konkretnost preduzetničke namere i planova, tj. nije potvrđeno da studenti, opredeljeni za preduzetništvo, koji na fakultetu češće rade u timu, istovremeno imaju i zreliju i konkretniju nameru o pokretanju preduzeća. Očito je da bi na fakultetima, osim povećanja učestalosti timskog rada, trebalo više pažnje posvetiti i kvalitetu timskog rada. Studenti bi u većoj meri trebalo da budu podučavani metodologiji timskog rada, što podrazumeva razne aspekte poput podele zadatka, definisanja i analize ideja, grupnog odlučivanja, rešavanja konflikata, liderstva, itd. Na taj način bi studenti imali priliku da na pravi način uvide prednosti timskog rada, a samim tim bi i njegov značaj za realizaciju preduzetničkih planova porastao.

4.1.10 Zadaci kojima se podstiče inovativno razmišljanje

Učestalost rešavanja zadataka, kojima se podstiče inovativno razmišljanje, pozitivno utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, ali nema uticaja na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

U savremenoj ekonomiji, sposobnost inoviranja proizvoda i procesa, predstavlja ključni organizacioni resurs u konkurentskom nadmentanju. Odlika visoko razvijenih ekonomija je da se njihov razvoj u 21. veku dominantno zasniva na inovacijama (eng. *innovation-driven economy*), za razliku od zemalja u razvoju, čiji je društveno-ekonomski razvoj i dalje uslovljen prirodnim resursima (eng. *factor-driven economy*) (Hardiana & Hastiadi, 2019). S tim u vezi, inovativnost preduzeća, ali i privrede u celini, zasniva se na ljudima sposobnim da traže poslovna i tehnološka rešenja izvan tradicionalnog načina razmišljanja, kao i da uočavaju prilike za stalna poboljšanja u svom poslovnom i društvenom okruženju. Inovativnost je takođe i ključni aspekt preduzetništva. U osnovi preduzetništva, nalazi se sposobnost preduzetnika da uoči problem i potom osmisli rešenje kojim se taj problem na potpuno ili delimično originalan način rešava. Prema mnogim studijama koje se sprovode decenijama unazad, veštinu kreativnog razmišljanja je moguće razviti (Tep et al., 2018). S tim u vezi, neophodno je proveriti da li se i u kojoj meri na fakultetima u Srbiji studenti uče kreativnosti i inovativnosti, te da li ovaj faktor doprinosi razvoju studentskog preduzetništva. Na Slici 13, dat je prikaz koliko često se na fakultetima u Srbiji studentima zadaju zadaci koji podstiču inovativno razmišljanje.

Slika 13. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Koliko često tokom redovnih studijskih obaveza imate priliku da rešavate praktične zadatke, gde se od Vas traži da osmislite nova i originalna rešenja?"

Na Slici 13, može se primetiti da svega četvrtina studenata u Srbiji ima priliku da jednom mesečno ili češće rešava praktične zadatke gde se od njih traži da osmislite nova i originalna rešenja. Čak 35% studenata uopšte ni nema ovakvu priliku. Ovaj podatak ukazuje da mnogi fakulteti u Srbiji ne razumeju u potpunosti specifičnosti savremenog društveno-ekonomskog

konteksta. Naime, u današnjem okruženju, usvajanje aktuelnog znanja ne pruža studentima dugoročnu konkurenčku prednost na tržištu rada, budući da u uslovima brzih promena, "aktuelna" znanja brzo zastarevaju. S tim u vezi, studente je potrebno prevashodno naučiti veštini samostalnog i neprekidnog usavršavanja, te razviti njihovu sposobnost inovativnog razmišljanja. Jedino na ovaj način studenti mogu biti sposobni da kreiraju pozitivne promene u društvu i da osiguraju svoju poziciju u brzo-menjajućoj ekonomiji.

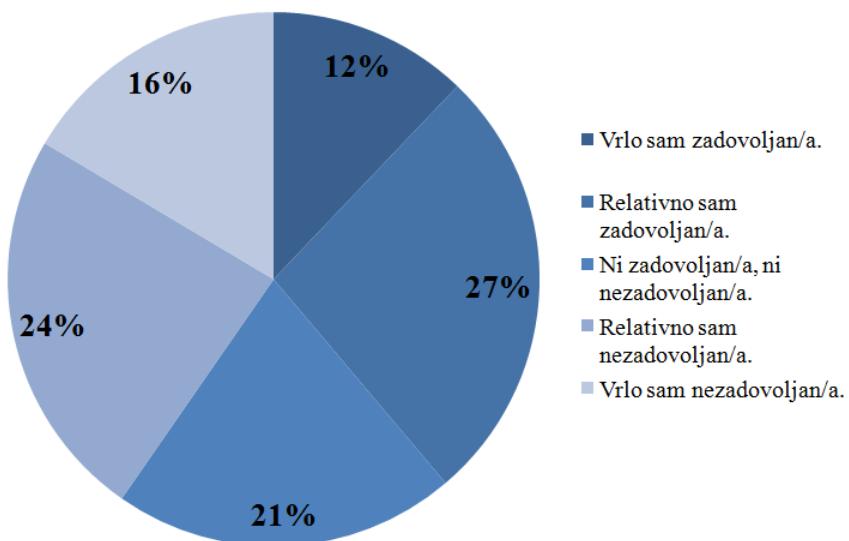
U ovom istraživanju, primenom analize korelacije, utvrđeno je da studenti, koji na fakultetima često dobijaju zadatke u kojima se traži da osmišljavaju nova i originalna rešenja, u znatno većem broju razmišljaju da pokrenu svoje preduzeće u odnosu na studente koji su iskazali da nemaju često priliku da na fakultetu ispolje svoju kreativnost. Kao razlog ovog rezultata, može se navesti da ovakvi zadaci "bude" kreativnost kod studenata i usmeravaju ih ka traženju rešenja izvan okvira konvencionalnog. Na ovaj način, studenti razvijaju sposobnost i interesovanje da u svom okruženju traže poslovne šanse i osmišljavaju originalne ideje kako bi odgovorili na njih. Samim tim, zadaci koji studente navode na inovativno i kreativno razmišljanje, istovremeno ih podstiču i na razmišljanje o preduzetništvu kao karijernoj opciji.

Ipak, ma koliko ova vrsta zadataka delovala pozitivno na podsticanje preduzetničkog razmišljanja kod studenata, nije potvrđeno postojanje korelacije između ovog faktora i zrelosti preduzetničkih planova. Naime, kada je reč o sprovođenju preduzetničkih planova u delo, kreativno razmišljanje je potrebno, ali ne i dovoljno. U pogledu sprovođenja preduzetničkih ideja, znatno važnije je posedovati praktično primenljiva znanja i veštine koje se tiču konkretne oblasti kojoj preduzeća pripada, kao i opšte preduzetničko znanje i veštine.

4.1.11 Praktično primenljiva znanja i veštine

Zadovoljstvo stečenim praktično primenljivim znanjima i veštinama na fakultetu, ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, ali zato pozitivno utiče na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preuzetnici.

Interes svakog studenta je da na fakultetu stekne znanja i veštine koje se mogu primeniti u karijeri. Ova znanja dobijaju dodatno na značaju kada se radi o preduzetništvu. Naime, osoba koja namerava da pokrene preduzeće, neophodno je da poseduje visok nivo poznavanja oblasti, kojoj novo preduzeće pripada. Na taj način, potencijalni preuzetnik može postati svestan izazova koji ga očekuju, kako u procesu pokretanja preduzeća, tako i u kasnijem njegovom radu. U kontekstu analize potencijala studentskog preduzetništva u Srbiji, neophodno je proveriti da li su i kojoj meri studenti u Srbiji zadovoljni praktičnim znanjima i veštinama koje dobijaju na fakultetu, kao i to da li ovaj faktor utiče na njihove preduzetničke namere. Na Slici 14, dat je prikaz zadovoljstva studenata u Srbiji praktičnim znanjima i veštinama koje stiču na fakultetu.

Slika 14. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "U kojoj meri ste zadovoljni mogućnostima koje Vam fakultet pruža u domenu sticanja praktično primenljivih znanja i veština?"

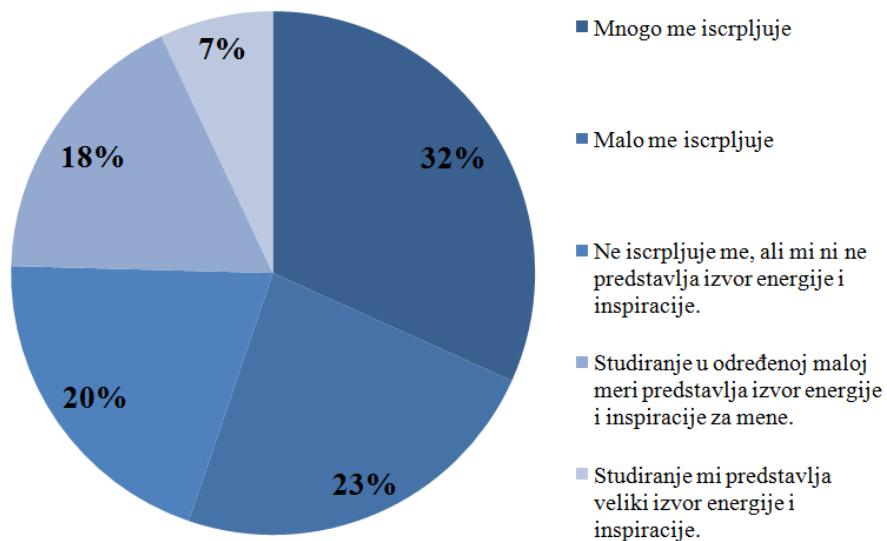
Sa Slike 14, moguće je videti da je 39% studenata vrlo ili relativno zadovoljno praktičnim znanjima koje dobijaju na fakultetu. Ovaj podatak se zasigurno ne može smatrati povoljnim, budući da bi cilj svakog fakulteta trebalo da bude da svaki student bude zadovoljan nivoom stečenih praktično primenljivih znanja i veština. Činjenica da preko 60% studenata smatra da ne dobija dovoljno praktično primenljivih znanja na fakultetu, ukazuje da će mnogi od ovih studenata imati problem kada je reč o konkurentnosti na tržištu rada, kao i da će morati da se uče svojoj struci tek po zaposlenju. Na ovaj način, studenti troše dragoceno vreme stičući znanja i veštine koje je već trebalo da steknu na fakultetu, a čitave organizacije i društvo u celini gube na produktivnosti. Još jedan od primarnih zadataka fakulteta bi trebalo da bude ospozobljavanje studenata da svojim znanjem i veštinama relativno brzo dođu do posla u struci, kao i da već od početka zaposlenja budu u stanju da pruže pozitivan doprinos radu svojih organizacija.

Analizom korelacije primenjenom u ovom istraživanju, utvrđeno je da zadovoljstvo stečenim praktičnim znanjima i veštinama nema uticaja na stavove o preduzetništvu. Naime, ova znanja i veštine su potrebna u svakom obliku zaposlenja i u svakoj oblasti rada, pa samim tim, ne može se zaključiti da su ova znanja potrebnija potencijalnim preuzetnicima. Ipak, kada se radi o zrelosti i konkretnosti preuzetničke namere, studenti koji su zadovoljniji stečenim praktičnim znanjima i veštinama, "dalje su odmakli" po pitanju svojih poslovnih planova. Naime, praktična znanja i veštine, nesumnjivo pomažu studentima sa preuzetničkom vizijom da lakše uobliče svoje ideje i osmisle konkretnе planove koji se tiču pokretanja i vođenja preuzeća. Kao što je na početku sekcije istaknuto, temeljno poznавanje oblasti rada preuzeća, pomaže studentima da realistično sagledaju aktuelne i buduće izazove i definišu poslovni plan koji se može uspešno sprovesti u delo. S tim u vezi, praktično primenljiva znanja i veštine koje se pružaju na fakultetima, značajna su i za razvoj preuzetništva mladih, tj. olakšavaju pokretanje i vođenje preuzeća.

4.1.12 Osećaj iscrpljenosti studiranjem

Nivo u kome studenti osećaju iscrpljenost studiranjem, ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preuzetnici.

Bavljenje preduzetništvom tokom studiranja zahteva od studenata da imaju dvojaku ulogu, studenta i preuzetnika. Naime, od studenata se zahteva da stalno uspostavljaju balans između studentskih obaveza, kao i svog preduzetničkog angažovanja. S tim u vezi, neophodno je razmotriti u kojoj meri studiranje predstavlja napor ili eventualno izvor inspiracije studentima, te da li ovaj faktor može da doprinese većem interesovanju za preduzetništvo ili kreiranju konkretnijih i zrelijih preduzetničkih planova. Osnovano je pretpostaviti da studenti koje studiranje manje iscrpljuje imaju više vremena i energije da se posvete traganju i razradi preduzetničkih ideja. Na Slici 15, dat je prikaz rezultata o tome u kojoj meri studenti u Srbiji smatraju studiranje iscrpljujućim.

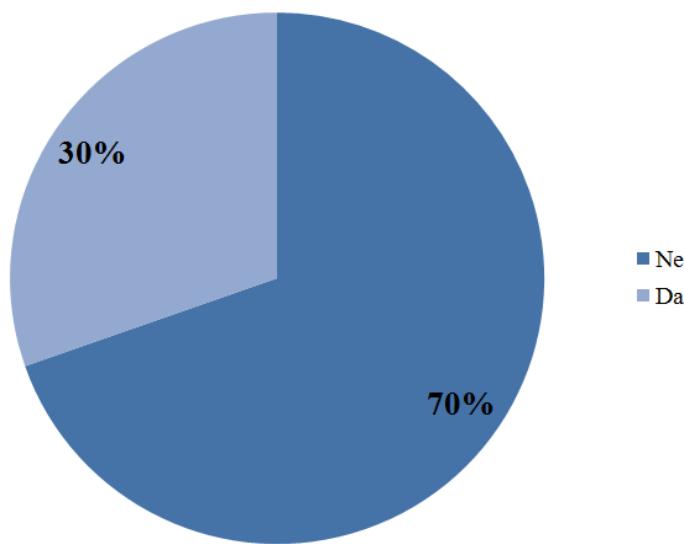
Slika 15. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "U kojoj meri Vas studiranje iscrpljuje?"

Sa Slike 15, može se videti da 55% studenata u Srbiji doživljava studiranje iscrpljujućim, a da ga izvorom energije i inspiracije smatra svega 25% njih. Ipak, analizom korelacije, pokazalo se da ovaj faktor nema uticaja na stav o preduzetništvu, kao ni na zrelost i konkretnost preduzetničke namere. Naime, ovakav rezultat se može protumačiti činjenicom da su studenti, zainteresovani za preduzetništvo, neretko spremni na razmenu (eng. *trade-off*) između studijskih obaveza i preduzetničkog angažovanja. Drugim rečima, čak i ako ih studiranje iscrpljuje, nije retkost da studenti preduzetničkog duha nastoje da realizuju svoju ideju, makar i po cenu slabijih akademskih rezultata (Fini et al. 2016). Ipak, ovaj zaključak ne bi trebalo protumačiti na način da u studijskim programima i nastavnim metodama ne treba uvoditi promene i poboljšanja. Prilagođavanje programa i metoda savremenim ekonomskim uslovima, trebalo bi da ima za cilj da studenti u što većoj meri doživljavaju studiranje kao izvor energije i inspiracije, a ne napora, čime bi se i studentima-preuzetnicima omogućilo da uspešno steknu akademsko znanje, ali i da ostvare svoje preduzetničke ciljeve.

4.1.13 Preduzetničko obrazovanje

Preduzetničko obrazovanje pozitivno utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao i na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Preduzetničko obrazovanje je brojnim istraživanjima dokazano kao jedan od najjačih faktora koji utiče na podsticanje i uspešnost preduzetništva u određenoj zemlji. Stoga i ne iznenađuje da širenje preduzetničkog obrazovanja zauzima važno mesto u mnogim nacionalnim politikama posvećenim razvoju preduzetništva i inovacija. Kroz preduzetničko obrazovanje, učenici i studenti imaju priliku da se upoznaju sa uspešnim preduzetničkim primerima što ih motiviše da se i sami oprobaju u tome. Takođe, kroz ovaj vid obrazovanja, učenici i studenti mogu da se upoznaju i sa metodologijom pokretanja i vođenja preduzeća, što može olakšati realizaciju njihovih preduzetničkih ideja (Oosterbeek et al., 2010; Van Graevenitz et al. 2010). Kada je reč o studentima u Srbiji, u ovom istraživanju su se nastojali prikupiti podaci o tome da li su pomenuti studenti imali priliku da se na bilo koji način upoznaju sa preduzetništvom, kao i da li učenje o preduzetništvu ima efekta na studentsko preduzetništvo u Srbiji. Na Slici 16, dat je prikaz procenta studenata koji su učili o preduzetništvu na neki od sledećih načina: obavezni ili izborni predmet na fakultetu, kursevi organizovani od strane fakulteta, ali održani od strane drugih organizacija, kursevi ili predmeti organizovani u srednjoj školi, pohađanje kurseva u sopstvenoj režiji, učenje o preduzetništvu u okviru predmeta na fakultetu, koji nisu usko posvećeni preduzetništvu.

Slika 16. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Da li ste pohađali specijalizovane kurseve ili predmete iz preduzetništva?"

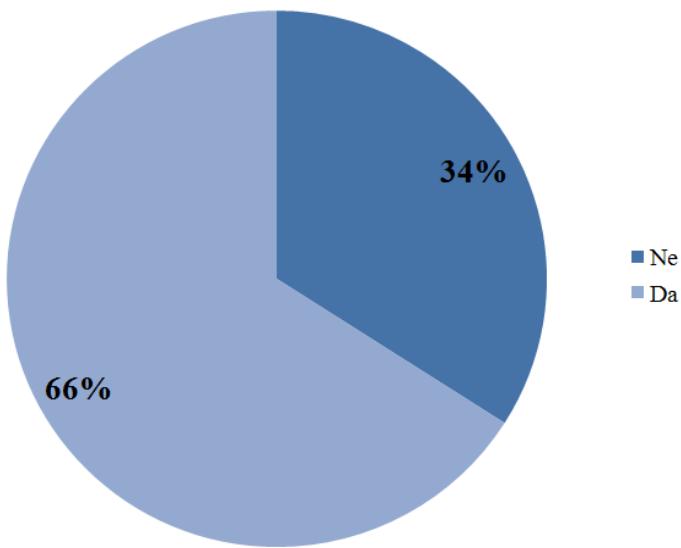
Analizom korelacije, sprovedenom u okviru ovog istraživanja, utvrđeno je da studenti koji su pohađali neki vid preduzetničke obuke, u većoj meri razmišljaju o preduzetništvu kao svom budućem pozivu. Takođe, utvrđeno je i da studenti koji su iskazali želju da budu preduzetnici i pri tom su učili o preduzetništvu, imaju i konkretnije planove za pokretanje preduzeća u odnosu na ostale studente sa preduzetničkom željom. Sa Slike 16, može se videti da čak 70% studenata u Srbiji nije ni na koji način imalo prilike da se upozna sa tematikom

preduzetništva. Budući da se preduzetničko obrazovanje smatra osnovom za sticanje neophodnih znanja i veština za pokretanje preduzeća, a samim tim i za razvoj preduzetništva u određenoj zemlji, jasno se može zaključiti da je ovaj segment preduzetničkog ekosistema u Srbiji potrebno bitno unaprediti. S jedne strane, uvođenjem nekog vida preduzetničkog obrazovanja na fakultetima iz različitih polja obrazovanja, veći broj studenata bi se mogao podstići da razmišlja o pokretanju sopstvenog preduzeća. Takođe, s druge strane, studentima koji već imaju želju da budu preduzetnici, ovakvo obrazovanje bi pomoglo da steknu znanja i veštine koje bi im pomogle da svoj poslovni poduhvat uspešno pokrenu i potom vode. Dakle, uvođenje i/ili unapređenje preduzetničkog obrazovanja na fakultetima u Srbiji, doprinelo bi povećanju broja studenata zainteresovanih za preduzetništvo, ali bi povećalo i broj osnovanih studentskih preduzeća, kao i uspešnost njihovog poslovanja. Reč je o komplementarnim ciljevima, koji, ukoliko se istovremeno sprovode, mogu doprineti iskorišćenju punog potencijala studentskog preduzetništva.

4.1.14 Dodatne poslovno-edukativne aktivnosti

Bavljenje dodatnim poslovno-edukativnim aktivnostima ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Bavljenje preduzetništvom podrazumeva veliku posvećenost i angažovanje osnivača preduzeća. Takođe, svestranost, odnosno različita interesovanja su jedna od osobina koja se često sreće kod preduzetnika. Očigledni primjeri su Ilon Mask, Ričard Brenson, Džef Bezos, Mark Kjuban i drugi svetski poznati preduzetnici, čija interesovanja se tiču različitih poslovnih, ali i humanitarnih poduhvata. Stoga, bitno je proveriti da li redovno bavljenje dodatnim poslovno-edukativnim aktivnostima može kod studenata ukazati na sklonost ka preduzetništvu, kao i na ozbiljan i konkretan pristup u sprovođenju preduzetničkih ideja. Takođe, kada je reč o studentskom preduzetništvu, može se pretpostaviti i da studenti koji su posvećeni razvoju svoje preduzetničke ideje, manje interesovanja pokazuju za obavljanje drugih aktivnosti. Neke od pomenutih poslovno-edukativnih aktivnosti su obavljanje posla ili stručne prakse tokom studija, učešće na studentskim takmičenjima ili nagradnim konkursima u znanju i veštinama, dobrotvorni ili humanitarni rad, učešće u istraživačkim, marketinškim i drugim projektima, učešće u radu studentskih organizacija. Ove aktivnosti mogu doprineti sticanju većeg stručnog, ali i životnog iskustva studenata, čime se omogućava njihovo dodatno usavršavanje, ali i uči primena stečenog teorijskog znanja. Na Slici 17, dat je prikaz rezultata o tome da li su se studenti u Srbiji u tekućoj školskoj godini bavili nekom od pomenutih dodatnih aktivnosti.

Slika 17. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Da li ste se u toku ove školske godine bavili nekom od aktivnosti kao što su obavljanje posla ili stručne prakse, učešće na studentskim takmičenjima ili nagradnim konkursima u znanju i veštinama, dobrotvorni ili humanitarni rad, učešće u istraživačkim, marketinškim i drugim projektima, učešće u radu studentskih organizacija?"

Sa Slike 17, može se videti da je dve trećine studenata u Srbiji u tekućoj školskoj godini učestvovalo u nekoj od dodatnih aktivnosti. Ovo je svakako povoljan podatak, ali je i dalje prisutan prostor za poboljšanje, tj. trećini studenata je potrebno pružiti priliku ili motivisati ih da se uključe u određene dodatne aktivnosti. Mnoge od prethodno navedenih dodatnih aktivnosti mogu biti organizovane i sistematski vođene upravo od strane fakulteta, čime bi se težilo što većem angažovanju studenata.

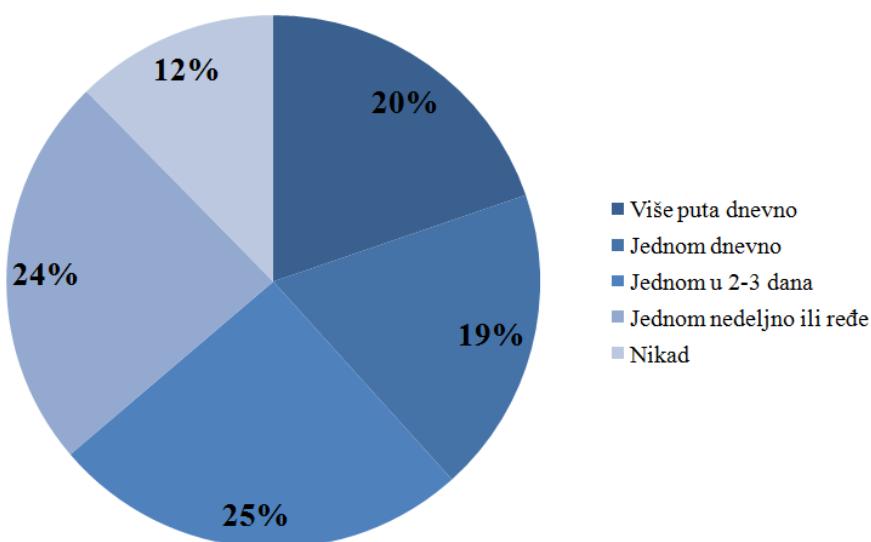
Analiza korelacije, sprovedena u ovom istraživanju, ukazala je da bavljenje dodatnim poslovno-edukativnim aktivnostima nema uticaja na sklonost ka preduzetništvu, kao ni na preuzimanje konkretnih koraka u pravcu pokretanja preduzeća. Naime, bavljenje dodatnim aktivnostima ukazuje na proaktivnost i energičnost osobe i spremnost da se uloži dodatni trud u razvoj karijere. Ove osobine su podrazumevane kada je reč o bilo kojoj oblasti zaposlenja i preduslov napredovanja u karijeri. Dakle, ne može se zaključiti da su studenti koji su skloni obavljanju ranije pomenutih aktivnosti, istovremeno skloni i pokretanju sopstvenog preduzeća.

Kada je reč o studentima koji su u anketi iskazali želju da postanu preuzetnici, takođe nije utvrđeno postojanje korelacije između bavljenja dodatnim aktivnostima i zrelosti i konkretnosti preuzetničke namere. Ovaj rezultat se može razumeti u svetu toga da određeni broj studenata nastoji da kroz neformalno obrazovanje na fakultetu ili samostalno usavršavanje stekne znanja i veštine za razvoj svog biznis plana, dok jedan broj studenata to čini kroz dodatne poslovno-edukativne aktivnosti. Takođe, jedan broj studenata ima priliku i da kroz formalno obrazovanje stekne dovoljno praktičnih znanja. Naime, prisutna je komplementarnost različitih vidova usavršavanja, pa se ne može nedvosmisleno zaključiti da su dodatne poslovno-edukativne aktivnosti, same po sebi suvišne, kao i da ne doprinose razvoju preuzetništva mlađih. Bitno je studentima ponuditi širok izbor usavršavanja, tj. različite načine za sticanje praktičnog znanja i iskustva, koje im može biti korisno u karijeri, uzimajući u obzir i bavljenje preuzetništvom.

4.1.15 Praćenje aktuelnosti iz zemlje i sveta

Praćenje aktuelnosti iz zemlje i sveta ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkrenost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Čitanje vesti iz novina ili sa informativnih portala predstavlja način da se bude u toku sa aktuelnim političkim, ekonomskim i društvenim događajima u zemlji i svetu. Poslovni ljudi i preduzetnici su naročito zainteresovani za praćenje aktuelnih događaja, budući da mnogi od njih mogu uticati na poslovanje. Oblasti koje mogu pobuditi pažnju pomenutih grupa ljudi su vesti koje se tiču poslovnog okruženja, finansija, trgovine, tehnologije, politike, društvenih događaja i trendova, itd. (CEO, 2021). U skladu sa navedenim, proizilazi i potreba da se istraži da li redovnost praćenja vesti utiče na sklonost ka preduzetništvu, kao i na zrelost i konkrenost preduzetničkih planova. Na Slici 18, dat je prikaz koliko često studenti u Srbiji prate vesti koje se tiču aktuelnih političkih i društvenih dešavanja.

Slika 18. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Koliko često čitate novine, informativne internet portale ili gledate informativne emisije na televiziji o aktuelnim političkim i društvenim događajima u zemlji i svetu?"

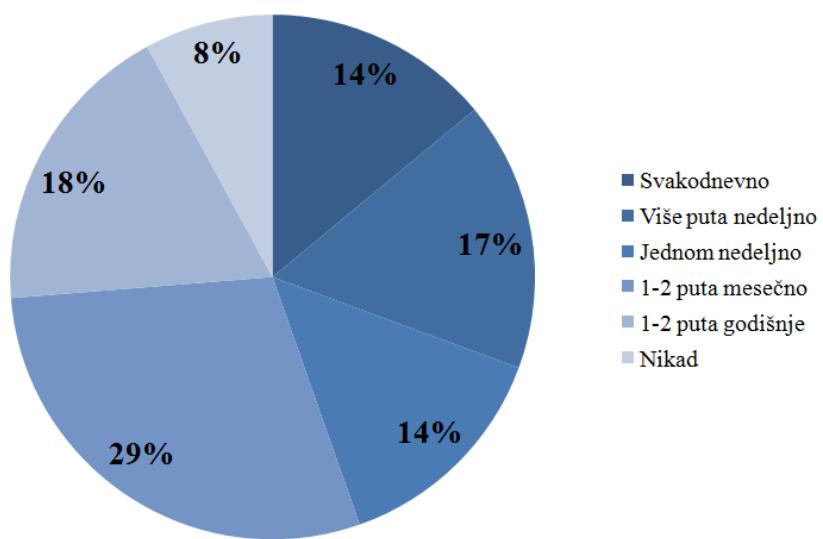
Na osnovu Slike 18, može se primetiti da tek 39% studenata redovno prati aktuelnosti iz zemlje i sveta. Nije neuobičajno da ljudi u svojim ranim dvadesetim godinama imaju interesovanja koja su više okrenuta zabavi. Ipak, istorijska je činjenica da su studenti vrlo često bili u epicentru važnih globalnih društveno-političkih događaja i pokretači pozitivnih promena u društvu. Upravo iz tog razloga, relativno slaba zainteresovanost studenata u Srbiji za praćenje aktuelnih društveno-političkih dešavanja u zemlji i svetu, dovodi u pitanje spremnost novih generacija da svojom energijom, entuzijazmom i idejama doprinesu stvaranju boljeg društva. Analizom korelacije u okviru ovog istraživanja je utvrđeno da ne postoji korelacija između redovnosti praćenja vesti, s jedne strane i preduzetničke namere i konkrenosti i zrelosti preduzetničkih planova, s druge strane. Naime, upućenost u aktuelna dešavanja u zemlji i svetu je nešto što je potrebno poslovnim ljudima i stručnjacima u različitim oblicima zaposlenja, a ne samo preduzetnicima. S tim u vezi, na osnovu redovnosti

praćenja vesti, ne može se predvideti da li student ima sklonost ka preduzetništvu. Kada je reč o zrelosti i konkretnosti preduzetničkih planova, očigledno je da se studenti koji nameravaju da budu preduzetnici, još uvek bave operativnim pitanjima u vezi pokretanja preduzeća, te ih ne zanima previše uticaj faktora koji se tiču opštег okruženja, tj. širih političkih, društvenih, tehnoloških i drugih trendova.

4.1.16 Čitanje dodatne obrazovne literature

Čitanje dodatne obrazovne literature ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, ali zato pozitivno utiče na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

“Budućnost nije više ono što je nekad bila”, reči su čuvenog francuskog pesnika Pola Valerija. Iako je od nastanka ove izreke prošlo mnogo decenija, njena aktuelnost je danas veća nego ikad. Uistinu, u uslovima kada određene inovacije već nakon nekoliko godina postaju neizostavni deo života stotina miliona ljudi širom sveta, predviđanje budućnosti na dugi rok postaje vrlo nezahvalan zadatak. U ovom pogledu, opravdano je postaviti pitanje, kakva je uloga obrazovanja u svetu koji se menja brže nego što je to ikad bio slučaj. Da li fakulteti pružajući studentima aktuelna znanja, zapravo pripremaju studente za svet koji više neće postojati u vreme kada ti isti studenti budu počeli da grade svoju karijeru? Jasno je da znanja koje fakulteti pružaju, ma koliko bila aktuelna, ipak veoma brzo zastarevaju. S tim u vezi, vrednost univerzitetskog obrazovanja treba da bude dodatno merena upravo time, koliko su fakulteti spremni da studente motivišu i osposebe da samostalno prikupljaju nova znanja po završetku formalnog obrazovanja. Razvijanje navike kod studenata da se dodatno usavršavaju mimo zadatih studentskih obaveza, faktor je koji može opredeliti dinamiku razvoja njihove karijere. Na Slici 19, dat je prikaz učestalosti čitanja dodatne obrazovne literature studenata u Srbiji.

Slika 19. Odgovori na pitanje: “Koliko često čitate dodatnu obrazovnu literaturu (uključujući stručne tekstove ili video klipove sa interneta), a da to niste u obavezi zbog određenog seminarskog rada, projektnog zadatka i slično?”

Sa Slike 19, može se primetiti da više od polovine studenata u Srbiji čita dodatnu obrazovnu literaturu tek 1-2 mesečno ili ređe, uprkos činjenici da ova aktivnost, sama po sebi, ne mora da oduzima mnogo vremena. Očigledno je da većina studenata u Srbiji nema razvijenu svest o potrebi za stalnim usavršavanjem.

Kada je reč o eventualnoj korelaciji između stalnog usavršavanja i preduzetništva, u ovom istraživanju nije potvrđeno postojanje statistički značajne korelacije između čitanja dodatne obrazovne literature i preduzetničkih namera. Stalno usavršavanje je u današnje vreme potrebno svakom tipu zaposlenja, pa se samim tim ne može tvrditi da su njemu skloniji studenti sa preduzetničkim ambicijama. Ipak, kada se u obzir uzmu samo studenti koji su opredeljeni za preduzetnički poziv, utvrđeno je da oni koji češće čitaju dodatnu obrazovnu literaturu, imaju zrelije i konkretnije preduzetničke ideje i planove. Naime, studenti koji su "zaljubljeni" u svoju ideju ne libe se dodatnog izučavanja određene stručne oblasti kako bi tu ideju sproveli u delo. Drugim rečima, studenti, koji imaju konkretnu preduzetničku ideju, ali i spremnost da je u dogledno vreme realizuju, češće se opredeljuju za čitanje dodatne literature, za razliku od studenata koji imaju želju da budu preduzetnici, ali još uvek nisu preuzeli konkretne korake po tom pitanju.

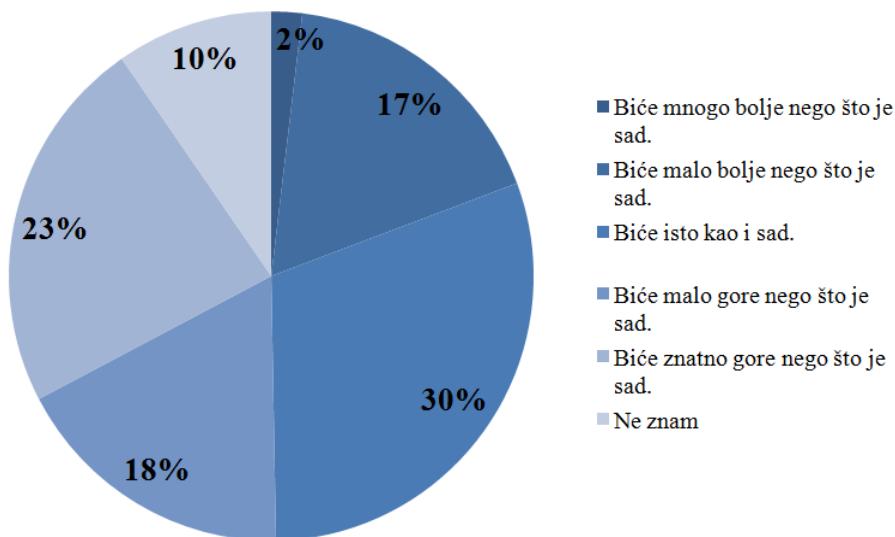
Imajući u vidu dobijene rezultate, zadatak fakulteta (nastavnog osoblja) bi trebalo da bude da najpre prepozna preduzetničke ambicije kod studenata i da ih potom, shodno želji za daljim usavršavanjem, uputi na onu literaturu koja će im na najbolji način pomoći u sticanju znanja, neophodnih za realizaciju preduzetničkih ideja. S tim u vezi, potrebno je da svaki fakultet ima nastavnika koji će biti zadužen da komunicira sa studentima na temu preduzetništva i da ima uvid u njihov preduzetnički put, ali i da im pruži podršku u tome. Podrška se može ogledati u preporučivanju odgovarajuće stručne literature ili primera iz prakse, ili makar upućivanja na osobe unutar ili izvan fakulteta, koje svojim iskustvom i znanjem mogu pomoći studentima u savladavanju određenih preduzetničkih izazova.

4.1.17 Optimizam/pesimizam

Optimizam/pesimizam po pitanju uslova za život u Srbiji u narednih 5-7 godina ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preuzeća, ali zato pozitivno utiče na zrelost i konkrenost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Za preuzetnike se kaže da su spremni da zakorače u nepoznato i neretko preuzmu rizik, koji je malo ko iz njihovog okruženja spremjan da preuzme. Ipak, usko skopčan sa preuzimanjem rizika je i optimizam, kao izražena karakterna crta većine preuzetnika. Naime, retko ko bi se usudio da preuzme poslovni rizik ukoliko ne bi imao veru da će određeni preduzetnički poduhvat uspeti (Ucbsaran, et al. 2007). Ipak, preuzetnici su vrlo često optimisti i u pogledu drugih aspekata, kako svog života, tako i okruženja. S tim u vezi, bitno je proveriti u kojoj meri su studenti u Srbiji optimistični po pitanju uslova za život u Srbiji u narednih 5-7 godina, kao i u kojoj meri njihov optimizam (ili odsustvo istog) utiče na razmišljanje o preduzetništvu. Period od 5 do 7 godina je uzet iz razloga, što bi do tada ispitanici trebalo da završe fakultet i da postanu deo tržišta rada. Naime, optimizam ili pesimizam po pitanju uslova za život u Srbiji mogu delovati motivišuće na razvoj preduzetništva. S jedne strane,

pozitivna očekivanja u pogledu uslova za život, mogu podstići studente da razmišljaju o preduzetništvu, zato što bi u povoljnim tržišnim uslovima mogli videti šansu za ostvarivanje svojih preduzetničkih ambicija. S druge strane, pesimizam po pitanju očekivanih uslova za život, mogao bi navesti studente da razmišljaju o preduzetništvu kao opciji koja bi garantovala egzistenciju u odsustvu drugih prilika za zaposlenje i razvoj karijere (preduzetništvo iz nužde). Na Slici 20, dati su rezultati odgovora ispitanika na pitanje o očekivanju o tome kakvi će biti uslovi za život u Srbiji u narednih 5-7 godina.

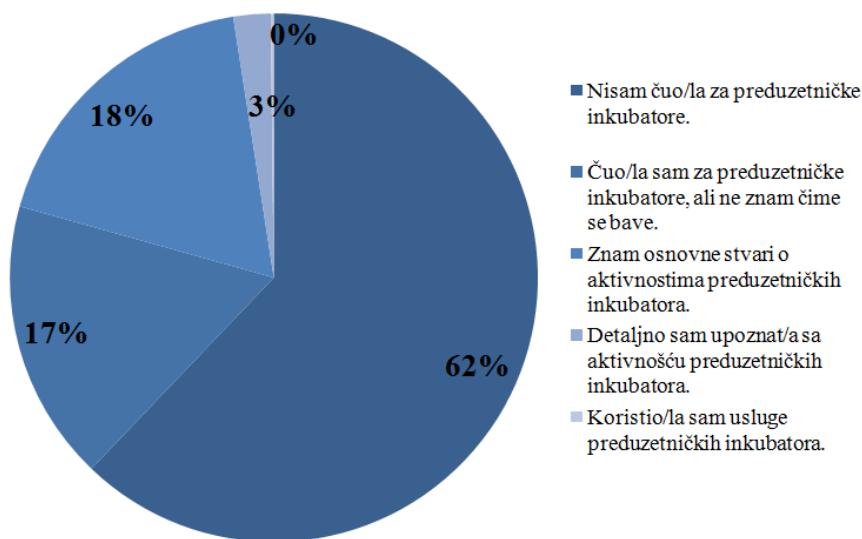
Slika 20. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Kako procenjujete uslove za život i rad u Srbiji u narednih 5 do 7 godina?"

Sa Slike 20, može se videti da skoro trećina studenata smatra da će uslovi za život biti isti kao što su sada, dok među ostalim studentima, po ovom pitanju, preovladavaju pesimisti. Analizom korelacije u ovom istraživanju, utvrđeno je da ovaj faktor nema uticaja na odluku studenata o tome da li će u nekom trenutku pokrenuti sopstveno preduzeće. Ipak, analizom je utvrđeno i da studenti s preduzetničkim namerama koji su optimisti po pitanju uslova za život u Srbiji u narednih 5-7 godina, imaju zrelijе i konkretnije preduzetničke planove. Očigledno je da razmišljanje o preduzetništvu kao karijernom putu nije usko povezano sa očekivanjima koja se tiču uslova za život, ali da zato optimističniji studenti po ovom pitanju imaju više volje da konkretizuju svoje preduzetničke ambicije. Može se zaključiti da je glavni motivišući faktor kod studenata upravo želja za ostvarivanjem koristi koje preduzetništvo donosi, a ne odsustvo drugih karijernih opcija.

4.1.18 Upoznatost sa radom preduzetničkih inkubatora

Upoznatost sa radom preduzetničkih inkubatora ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, ali zato pozitivno utiče na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Preduzetnički inkubatori predstavljaju važan deo preduzetničkog ekosistema u određenoj zemlji. U Srbiji postoji oko 40 funkcionalnih inicijativa poslovne inkubacije, koje su relativno ravnomerno raspoređene na teritoriji čitave Srbije. Njih je međusobno moguće razlikovati prema tome za koju vrstu startapa je opredeljena njihova podrška i na taj način su podeljeni u dve grupe: a) preduzetnički inkubatori za podršku visokotehnološkim startap kompanijama i b) preduzetnički inkubatori za podršku samozapošljavanju. Osim na osnovu ovog kriterijuma, inkubatori se razlikuju i po vlasništvu: lokalne javne institucije, nevladine organizacije i privatne inicijative. Preduzetnički inkubatori za podršku visokotehnološkim startap kompanijama pružaju podršku u umrežavanju, obukama za razvoj poslovnih veština, računarstvu, pravu i drugim srodnim uslugama, inkubaciji, poslovnom planiranju i osnivanju kompanije, istraživanju tržišta, prodaji i marketingu, raznim vrstama savetovanja, mentorstvu, kao i upravljanju intelektualnom svojinom. Preduzetnički inkubatori koji pružaju podršku samozapošljavanju svoju podršku klijentima pružaju u sledećim oblastima: obuke za razvoj poslovnih veština, umrežavanje, pomoć pri izvozu i/ili potrazi partnera u inostranstvu, usluge preinkubacije, poslovno planiranje i osnivanje preduzeća, razna savetovanja (pomoć u proizvodnji, razvoj novih proizvoda, dobijanje finansijskih sredstava itd.), mentorstvo, itd. Klijenti preduzetničkih inkubatora redovno koriste usluge koje im se pružaju, a kao glavnu motivaciju da postanu stanari inkubatora navode veću vidljivost, dobro radno okruženje, mogućnost sticanja znanja o upravljanju, odgovarajući radni prostor, bespovratna sredstva primljena zahvaljujući pomoći i podršci inkubatora i veze s poslovnim sektorom (EU za tebe, 2020). Na Slici 21, dat je prikaz nivoa u kojem su studenti u Srbiji upoznati sa radom preduzetničkih inkubatora.

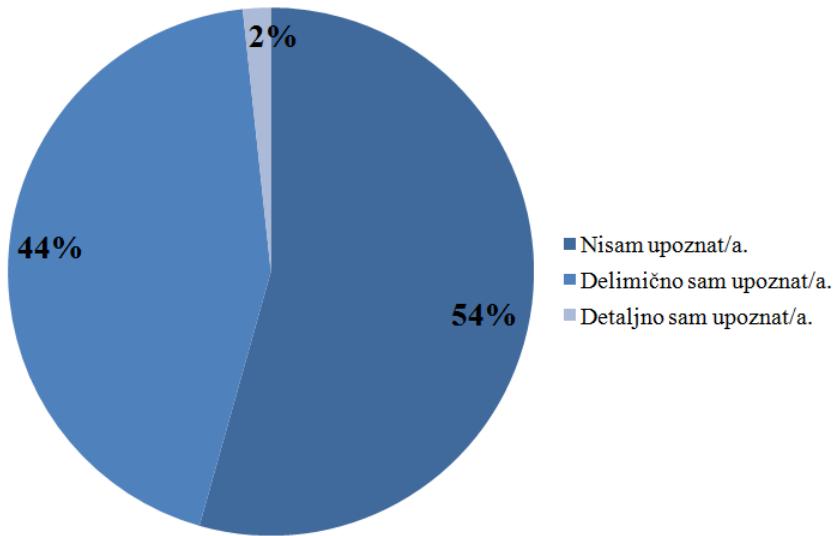
Slika 21. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Da li ste upoznati sa radom preduzetničkih inkubatora i mogućnostima koje oni pružaju za pokretanje posla?"

Sa Slike 21, može se primetiti da čak 62% studenata u Srbiji uopšte nije čulo za postojanje preduzetničkih inkubatora, a još 17% studenata zna za njih, ali ne zna čime se konkretno bave. Ovi podaci govore o nedovoljnoj informisanosti studenata u Srbiji kada je reč o institucijama, koje su u svakoj zemlji u svetu od izuzetnog značaja za razvoj preduzetništva. Značaj preduzetničkih inkubatora je potvrđen i u ovom istraživanju kroz analizu korelacije. Naime, s jedne strane, utvrđeno da upoznatost sa postojanjem preduzetničkih inkubatora ne utiče na nameru o pokretanju preduzeća. Međutim, s druge strane je utvrđeno da među studentima koji su iskazali nameru da jednom budu preduzetnici, oni koji imaju konkretnije i zrelijе planove, istovremeno su i detaljnije upoznati sa radom inkubatora. Iz ovoga se vidi da studenti koji ozbiljnije razmišljaju o preduzetništvu i čiji su planovi po ovom pitanju dalje odmakli, takođe istražuju različite opcije za pribavljanje podrške, neophodne za sprovođenje preduzetničke ideje u delo. Na osnovu navedenog, nameće se zaključak da bi u cilju podrške sprovođenju studentskih biznis planova, bilo neophodno pojačati promociju preduzetničkih inkubatora među studentima u Srbiji, ali da bi trebalo i osnivati više preduzetničkih inkubatora na samim univerzitetima i pojedinačnim fakultetima. Na ovaj način, mogućnosti preduzetničke podrške bi bile približene studentima, čime bi oni koji se opredeljele za karijeru preduzetnika imali podršku, koja bi im bila lako dostupna.

4.1.19 Upoznatost sa fondovima preduzetnog kapitala

Upoznatost sa fondovima preduzetnog kapitala ne utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao ni na zrelost i konkretnost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Jedan od najvećih izazova, kada je reč o pokretanju preduzeća, je pribavljanje početnog kapitala. Za potrebe osnivanja preduzeća, preduzetnici se najčešće oslanjaju na izvore sredstava kao što su ušteđevina, prodaja imovine, kratkoročne pozajmice i slično (BDC, 2021). Ipak, finansiranje preduzetničkih poduhvata se ne završava time, već podrazumeva i pribavljanje sredstava za dalji rast i razvoj preduzeća. Vlade, ukoliko žele da podstaknu preduzetničku aktivnost u svojim zemljama, moraju, s jedne strane, obezbediti finansijsku podršku preduzetnicima (državni i lokalni programi podrške), ali i, s druge strane, stvoriti povoljne uslove za rad što većeg broja institucija i pojedinaca koji obezbeđuju preduzetni kapital (investicioni fondovi, poslovni anđeli, poslovni inkubatori i akceleratori, itd). U Srbiji postoji više izvora finansiranja preduzetnika, mikro, malih i srednjih preduzeća. Ovi programi podrške su dostupni, kako na nivou cele zemlje, tako i na nivou lokalnih samouprava. Takođe, postoji i jedan broj međunarodnih programa koji su usmereni upravo ka podršci preduzetništvu u Srbiji (PKS, 2019). Upoznatost sa postojanjem izvora finansiranja, kao i sa procedurom za apliciranje u svrhu dobijanja finansijskih sredstava, može uticati na preduzetničke namere, ali i na dinamiku i ozbiljnost kreiranja biznis planova. S tim u vezi, neophodno je proveriti u kojoj meri su studenti u Srbiji upoznati sa izvorima finansiranja preduzetničkih poduhvata, kao i da li ovaj faktor utiče na njihove preduzetničke namere i planove. Na Slici 22, dat je prikaz nivoa upoznatosti studenata u Srbiji sa izvorima finansiranja preduzeća, dostupnim u Srbiji.

Slika 22. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Da li ste upoznati sa fondovima i podsticajnim mera ma za razvoj preduzetništva u Srbiji?"

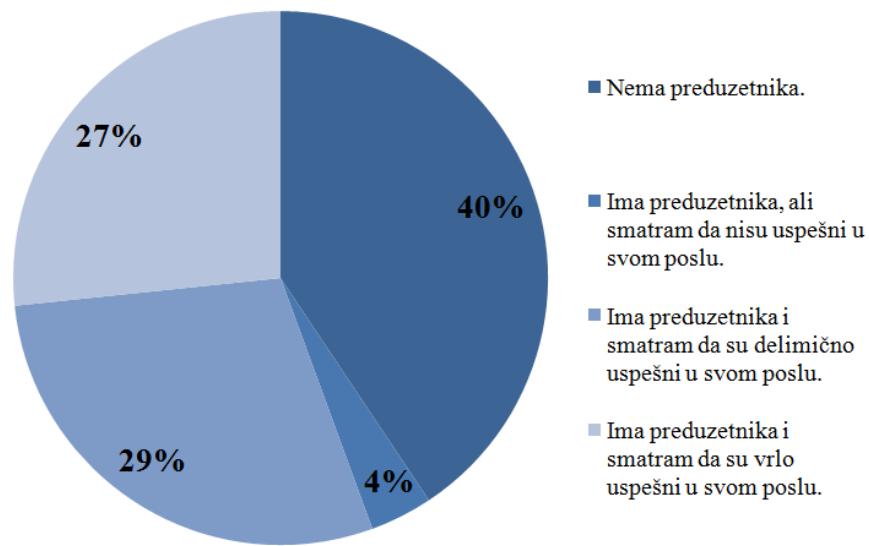
Sa Slike 22, moguće je videti da nešto više od polovine studenata u Srbiji uopšte nije upoznato sa mogućnostima finansiranja preduzetničkih poduhvata, dostupnih u našoj zemlji, dok su ostali studenti uglavnom delimično upoznati. Ipak, analizom korelacije je ustanovljeno da ovaj faktor nema uticaja, kako na nameru o pokretanju sopstvenog preduzeća, tako ni na zrelost i konkrenost preduzetničkih planova. Može se zaključiti da studenti koji su odlučili da budu preduzetnici i pri tom preuzeli konkretnе korake u pogledu osnivanja preduzeća, ipak češće razmatraju neke izvore finansiranja mimo onih koje obezbeđuju država i lokalne samouprave. U ovom pogledu je neophodno raditi na većoj informisanosti studenata o dostupnim mogućnostima za prikupljanje finansijskih sredstava, ali i raditi na poboljšanju uslova i pristupačnosti ovih finansijskih sredstava, kako bi se studenti u većoj meri opredeljavali za ovaj vid finansiranja.

4.1.20 Porodica i bliže okruženje

Porodica i bliže okruženje pozitivno utiče na stav studenata u Srbiji o pokretanju preduzeća, kao i na zrelost i konkrenost preduzetničke namere kod onih studenata, koji su opredeljeni da postanu preduzetnici.

Uticaj porodice i bližeg okruženja na stavove o preduzetništvu je bio predmet brojnih istraživanja i utvrđeno je da je ovo jedan od najvažnijih faktora koji utiče na nečije opredeljenje da postane preduzetnik. Naime, dokazano je da se osobe, koje u porodici ili bližem okruženju imaju uspešne preduzetnike, često i same odlučuju da postanu preduzetnici (Römer-Paakkonen, 2009; Nandamuri & Gowthami, 2014). Uloga porodice i bližeg okruženja kao modela na koji se budući preduzetnici ugledaju, potvrđena je i kada je reč o studentskom preduzetništvu (Georgescu & Herman, 2020). Postojanje uspešnih preduzetnika u porodici, osim što deluje motivišće za buduće preduzetnike, takođe podrazumeva i pružanje finansijske podrške, kao i korisnih saveta za pokretanje poslovanja. Na Slici 23, data

je struktura uzorka shodno postojanju preduzetnika u porodici i bližem okruženju i njihovoj uspešnosti u poslu.

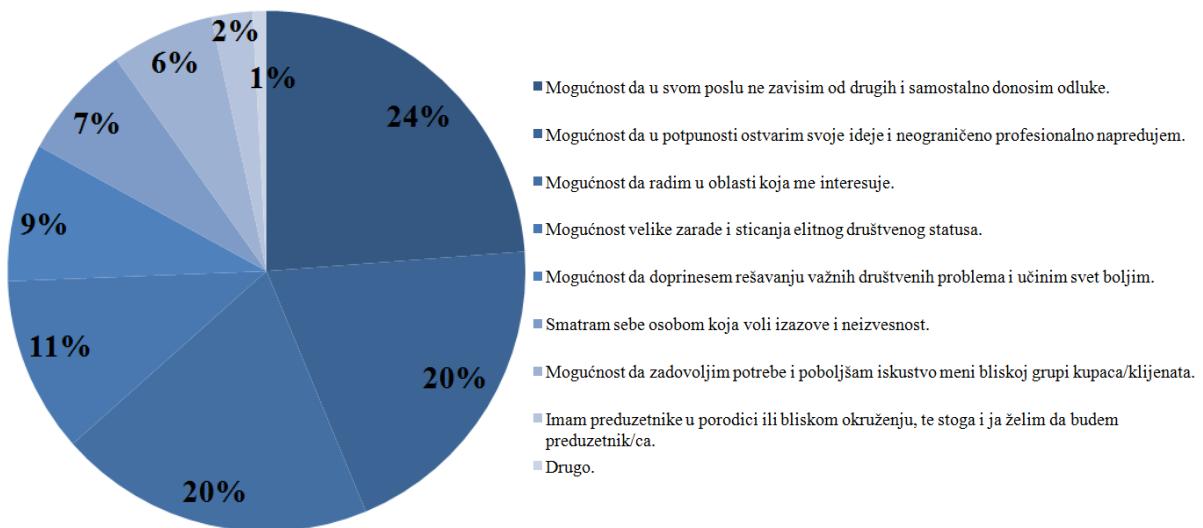
Slika 23. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Da li u Vašem bliskom okruženju (roditelji, bliža rodbina, bliski prijatelji) ima preduzetnika i koliko su uspešni u svom poslu?"

Analizom korelacije, utvrđeno je da se studenti u Srbiji koji potiču iz porodica u kojima ima preduzetnika i koji su pri tom uspešni u svom poslu, češće opredeljuju da i sami postanu preduzetnici. Isti rezultat je dobijen i kada je reč o zrelosti i konkretnosti preduzetničke namere onih studenata koji su odgovorili da bi želeli da budu preduzetnici. Drugim rečima, studenti koji potiču iz porodica u kojima ima preduzetnika i koji su pri tom uspešni u svom poslu, imaju ne samo želju da budu preduzetnici, već nameravaju da svoje preuzeće pokrenu u relativno bliskoj budućnosti. Ovim rezultatom je potvrđen zaključak ranijih istraživanja o izuzetnom značaju uloge porodice i bliže okoline u stvaranju i razvoju budućih preduzetnika. Iako ovaj faktor, nije usko povezan sa ulogom fakulteta u razvoju preduzetništva, ipak, može ukazati na to da bi fakulteti trebalo da studentima pruže mogućnost da upoznaju uspešne mlade preduzetnike i tako steknu uzore za bavljenje preduzetništvom, ali i saznaju bitne informacije o izazovima preduzetništva. Svakako, uticaj porodice i bliže okoline u ovom pogledu je znatno veći, ali i gostujuća predavanja i razgovori sa uspešnim preduzetnicima mogu delovati motivišuće za jedan broj studenata.

4.2 Motivi studenata u Srbiji za pokretanje/nepokretanje preduzeća

Motivi za pokretanje preduzeća se najgrublje mogu podeliti na one koji „vuku“ i one koji „guraju“ preduzetnika. Naime, motivi koji „vuku“ preduzetnika, predstavljaju određenu potencijalnu korist ili nagradu, koju on/a može ostvariti ukoliko pokrene svoje preuzeće. Ovaj vid preduzetništva se naziva „preduzetništvo motivisano prilikom“. U ove motive se najčešće ubrajaju želja za nezavisnošću, ukazana prilika, pretvaranje hobija u preuzeće, finansijski podsticaj, itd. Kada je reč o motivima koji „guraju“ preduzetnika, radi se o motivima koji ukazuju da je preduzetništvo jedina opcija. Samim tim, preduzetništvo, koje nastaje usled ovih motiva, naziva se „preduzetništvo motivisano nuždom“. Neki od takvih motiva su nedovoljno otvorenih radnih mesta na tržištu rada, ostanak bez posla, pretnja ostankom bez posla, neslaganje sa poslodavcem, itd. (Deakins & Freel, 2012).

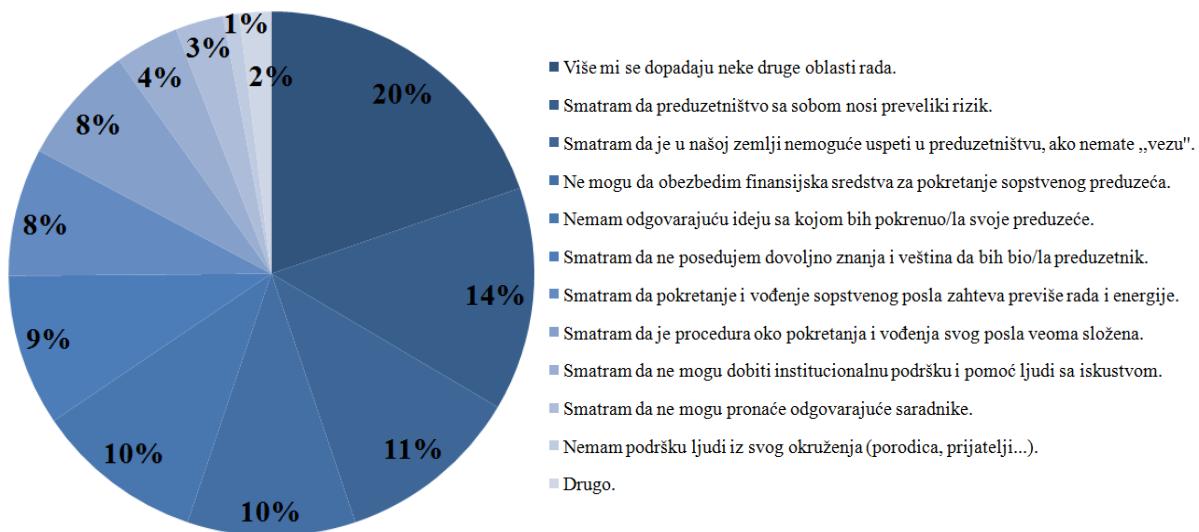
U ovom istraživanju je posebna pažnja posvećena razlozima zbog kojih studenti u Srbiji žele ili ne žele da pokrenu svoje preduzeće. Naime, studenti koji su se u anketi izjasnili da bi želeli da jednog dana pokrenu svoje preduzeće, upitani su da navedu razloge zbog kojih bi to učinili. Isto je i sa studentima koji su iskazali da ne žele da pokrenu svoje preduzeće, upitani su da navedu razloge koji ih odvraćaju od preduzetništva. Studentima su bili ponuđeni odgovori, kreirani na osnovu ranijih istraživanja u ovoj oblasti (Barba-Sanchez, & Atienza-Sahuquillo, 2011; Deakins & Freel, 2012; Stephan et al., 2015). Studenti su imali mogućnost da označe više od jednog odgovora. Na Slici 24, dat je prikaz motiva studenata u Srbiji za pokretanje preduzeća.

Slika 24. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Ukoliko biste pokrenuli svoje preduzeće, molimo Vas da odgovorite koji su Vaši motivi za to."

Sa Slike 24, može se videti da su tri glavna motiva studenata u Srbiji za pokretanje preduzeća: 1) mogućnost za poslovnom nezavisnošću, 2) mogućnost da se ostvare preduzetničke ideje i 3) mogućnost da se radi u željenoj oblasti. Ova tri motiva, učestvuju sa skoro dve trećine među svim motivima. Ovi motivi se svakako ubrajaju u motive koji "vuku" preduzetnika da osnuje svoje preduzeće. Naime, kao što je u sekciji 4.1.6 bilo reči, većina studenata smatra da relativno brzo može doći do zaposlenja u struci, te samim tim, oni koji žele da postanu preduzetnici zapravo u preduzetništvu vide priliku za ostvarivanje određenih koristi, a ne "bekstvo" od nezaposlenosti.

Ukoliko se želi poboljšati zainteresovanost mlađih za bavljenje preduzetništvom, nije dovoljno istraživati samo motive koji ih pokreću da razmišljaju o preduzetništvu, već i razloge koji ih odvraćaju od toga. Sagledavanjem tih razloga, moguće je eventualno uočiti prostor za poboljšanje, odnosno načine kako bi se mlađi dodatno motivisali za bavljenje preduzetništvom. Na Slici 25, dat je prikaz razloga zbog kojih studenti u Srbiji ne žele da budu preduzetnici.

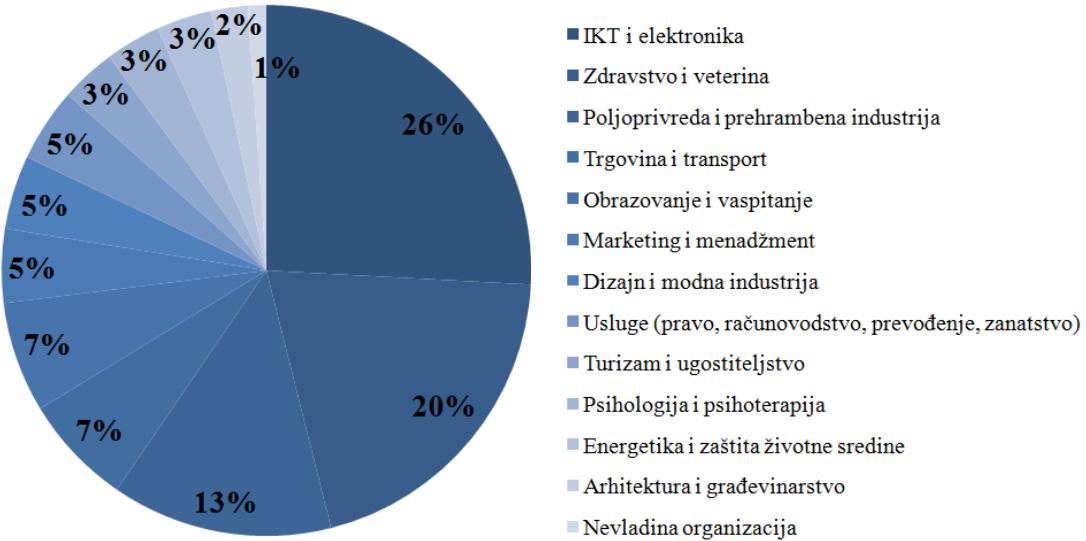

Slika 25. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: “Ukoliko NE biste pokrenuli svoje preduzeće, molimo Vas da odgovorite koji su razlozi za to.”

Sa Slike 25 se može videti da se kao glavni razlog za nerazmatranje preduzetnišva kao karijerne opcije vidi opredeljenost za bavljenje nekim drugim oblastima rada. To je svakako legitimno opredeljenje studenata koji sebe vide u nekim drugačijim društvenim ulogama, a ne u preduzetništvu. Ipak, među ostalim razlozima koji su zastupljeni pojedinačno sa preko 10%, mogu se prepoznati i neki na koje je moguće uticati. Naime, 35% studenata smatra da preduzetništvo u Srbiji nosi preveliki rizik, da se finansijska sredstva mogu teško obezbediti, te da je teško uspeti u preduzetništvu legalnim putem. Iako bi uslovi za poslovanje u Srbiji nesumnjivo mogli da budu naklonjeniji preduzetnicima, ipak, ovakvi stavovi u određenoj meri predstavljaju i rezultat nedovoljne informisanosti i uvreženih mišljenja. S tim u vezi, studente je potrebno informisati o izvorima preduzetnog kapitala i podsticajnim merama dostupnim u Srbiji, a takođe ih upoznati i sa primerima uspešnih mlađih preduzetnika, koji svoj uspeh duguju isključivo radu, entuzijazmu i kreativnosti. Među bitnjim razlozima za odbojnost prema preduzetništvu, 10% studenata je navelo nedostatak ideje. Kroz zadatke gde se traže nova i originalna rešenja, kao i sa uvođenjem nekog od oblika preduzetničkog obrazovanja, mogla bi se podstaći kreativnost kod studenata, a samim tim i nove ideje za pokretanje preduzeća.

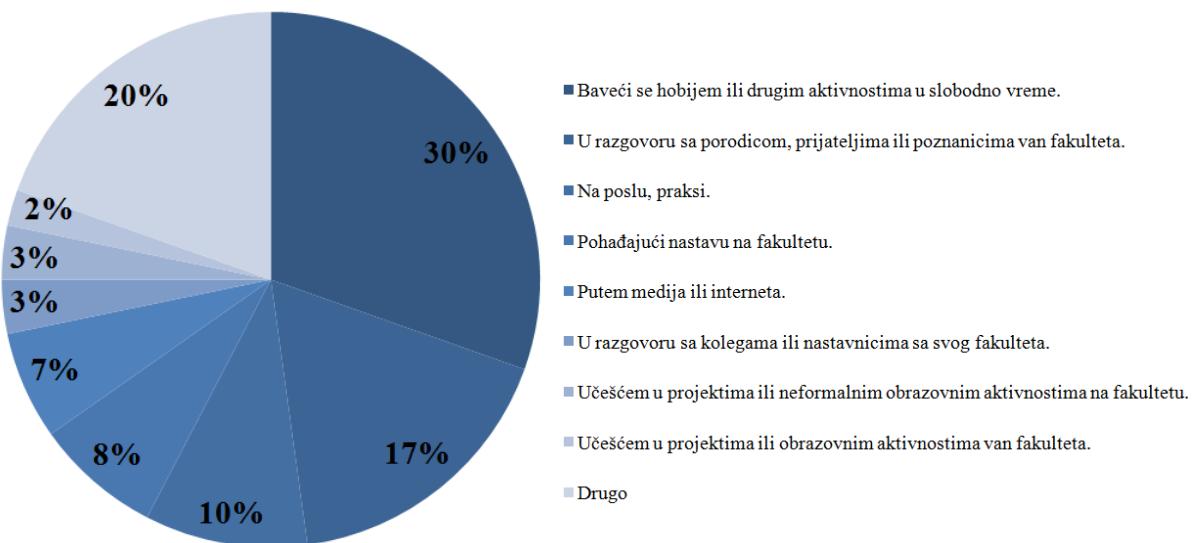
4.3 Preduzetničke ideje studenata u Srbiji

U okviru ovog istraživanja, sprovedena je i analiza ideja koje imaju studenti, zainteresovani za preduzetništvo. Naime, analizu potencijala studentskog preduzetništva u Srbiji je potrebno kompletirati analizom podataka koji se tiču oblasti kojima preduzetničke ideje pripadaju, njihovim izvorima, kao i eventualnom podrškom koju fakulteti pružaju u razvoju tih ideja. S tim u vezi, ispitanici koji su prethodno izjavili da žele da budu preduzetnici, zamoljeni su da, ukoliko imaju ideju za pokretanje preduzeća, navedu kojoj oblasti pripada. Na Slici 26, dat je prikaz oblasti, kojima pripadaju preduzetničke ideje ispitanika, koji su učestvovali u istraživanju.

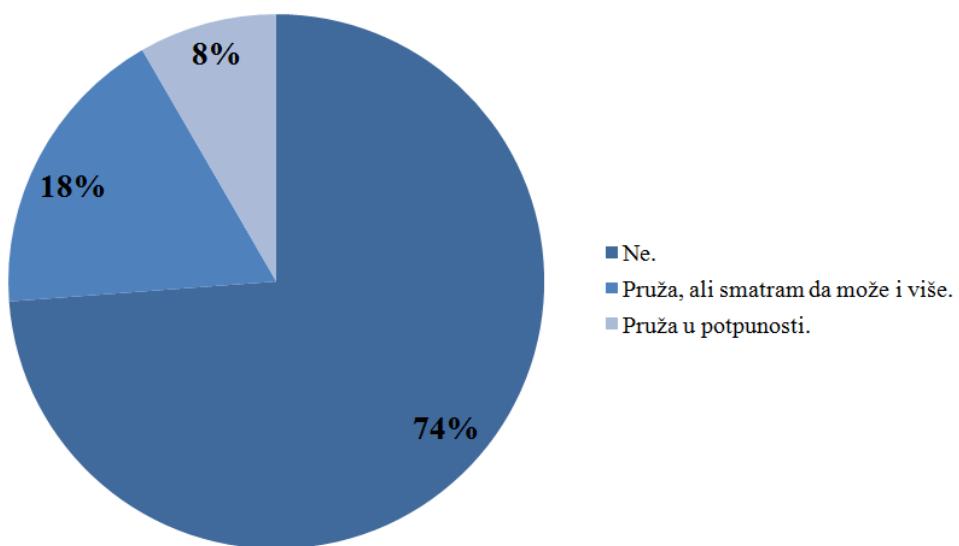
Slika 26. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Ukoliko imate konkretnu preduzetničku ideju, molimo Vas, navedite kojoj oblasti pripada".

Sa Slike 26 se može videti da studenti imaju ideje koje pripadaju različitim oblastima. Očigledno je i da su studenti različitih polja obrazovanja zainteresovani za preduzetništvo. Na ovaj način je još jednom potvrđen zaključak, dat u sekciji 4.1.1, gde se ukazuje da ne postoji razlika u interesovanju za preduzetništvom između studenata različitih polja obrazovanja. Samim tim, podsticanje i razvoj studentskog preduzetništva bi trebalo da bude odgovornost svih fakulteta bez obzira kom polju obrazovanja pripadaju. Većina studentskih ideja, prikazanih na Slici 26, spada u domen razvoja softvera i elektronike, zdravstva i veterine i poljoprivrede i prehrambene industrije. Kada je reč o izvoru ideja, bitno je proveriti da li i u kojoj meri aktivnosti tokom studija mogu delovati inspirativno na studente. S tim u vezi, na Slici 27, dat je prikaz izvora preduzetničkih ideja studenata u Srbiji.

Slika 27. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Ukoliko imate konkretnu preduzetničku ideju i radite na njenom razvoju, molimo Vas napišite kako ste došli do nje".

Sa Slike 27, može se uočiti da su u čak 30% slučajeva, studenti do svoje preduzetničke ideje došli baveći se hobijem ili drugim aktivnostima u slobodno vreme. S druge strane, u samo 14% slučajeva su do ideje došli pohađajući nastavu na fakultetu, u razgovoru sa kolegama i nastavnicima sa fakulteta i učešćem u projektima i neformalnim obrazovnim aktivnostima na fakultetu. Na osnovu ovog rezultata, može se uvideti da okruženje na fakultetu ne deluje u dovoljnoj meri podsticajno za razvoj novih preduzetničkih ideja. Okruženje na fakultetu mora da predstavlja ekosistem, gde će kroz nastavu, studentske projekte i komunikaciju studenata i nastavnika da se razvija inovativno razmišljanje i podstiču novi poslovni, istraživački, umetnički i drugi poduhvati. Osim podsticanja inovativnog razmišljanja, fakultet bi trebalo i da pruža podršku svim studentima koji imaju inovativne ideje. Drugim rečima, neophodno je da fakultet predstavlja i okruženje u kojem će sprovođenje ideja u delo biti moguće. Na Slici 28, dat je prikaz mere u kojoj fakulteti pružaju podršku studentima sa preduzetničkim idejama. Reč je o prikupljenim odgovorima studenata koji su prethodno izjavili da imaju preduzetničku ideju i da rade na njenom ostvarivanju.

Slika 28. Rezultati prikupljenih odgovora na pitanje: "Ukoliko imate konkretnu preduzetničku ideju i radite na njenom razvoju, molimo Vas da odgovorite da li Vam fakultet pruža pomoć i podršku u tome".

Sa Slike 28, može se videti da u čak 74% slučajeva, fakulteti ne pružaju podršku studentima u razvoju svojih preduzetničkih ideja. S druge strane, u 18% slučajeva, studenti dobijaju podršku fakulteta za koju smatraju da može biti i veća, dok u samo 8% slučajeva, studenti dobijaju od fakulteta svu podršku koja im je potrebna. Ovaj rezultat ukazuje na nedostatak posvećenosti fakulteta implementaciji preduzetničkih ideja svojih studenata. Preduzetnički ekosistem koji je potrebno izgraditi na fakultetima, morao bi da podrazumeva i način za vođenje evidencije o studentima zainteresovanim za preduzetništvo, kao i pružanje neophodne podrške u vidu saveta, kontakata i materijalnih resursa fakulteta.

5. SMERNICE

Preduzetnički ekosistem u Srbiji ne može biti kompletan ukoliko fakulteti ne iskoriste svoj pun potencijal u ovom pogledu. Naime, shodno rezultatima prikazanih analiza u prethodnom delu publikacije, moguće je prepoznati značajan prostor za poboljšanje preduzetničke aktivnosti studenata na fakultetima. Naime, neophodno je kreirati savremeni obrazovni model koji će podsticati studente da razmišljaju kreativno i inovativno, a uz to im i pružati znanja, veštine i podršku, neophodne za realizaciju njihovih poduhvata. Model koji će biti predložen u ovom delu publikacije je univerzalnog tipa i može biti sproveden na svakom fakultetu bez obzira na polje obrazovanja kojem pripada, veličinu, tip osnivača (državni/privatni) ili neku drugu karakteristiku. U daljem tekstu će biti dat pregled smernica, čije usvajanje i dosledna primena na fakultetima može doprineti stvaranju većeg broja studentskih preduzeća.

1) Osnivanje organizacije ili imenovanje pojedinca od strane rukovodstva fakulteta koji bi bio zadužen za koordinaciju aktivnosti studentskog preduzetništva na fakultetu. Konkretni zadaci ove organizacije ili pojedinca, bili bi:

- Periodično pozivanje studenata da se jave ukoliko imaju određenu preduzetničku ideju, kako bi im, ukoliko to žele, bila pružena podrška u implementaciji tih ideja;
- Razgovor sa studentima koji imaju preduzetničkih ideja kako bi se stekao uvid u trenutnu fazu razvoja tih ideja, kao i u potrebe studenata u pogledu podrške;
- Pružanje saveta u pogledu kreiranja biznis plana ili rešavanja nekog konkretnog poslovnog izazova i/ili upućivanje na osobe ili organizacije, koje im mogu pomoći u vidu saveta, kontakata, podataka, materijalnih resursa, finansiranja i slično;
- Periodična provera napretka u razvoju studentskih preduzetničkih ideja i vođenje odgovarajuće evidencije o tome;
- Promocija ostvarenih preduzetničkih rezultata studenata ili alumnista fakulteta i podsticanje ostalih studenata da se uključe u preduzetničke aktivnosti;
- Uspostavljanje i održavanje saradnje sa organizacijama koje se bave pružanjem preduzetničkih obuka i podrške, među kojima su Privredna komora Srbije, fakulteti, inkubatori i nevladine organizacije;
- Organizovanje kurseva i drugih obrazovnih aktivnosti na fakultetu posvećenih preduzetništvu.

Kroz sve navedene zadatke, uvodi se sistematicnost u upravljanju aktivnostima podrške studentskom preduzetništvu i doprinosi planskom i predvidivom razvoju ove oblasti. Organizacija ili pojedinac zaduženi za studentsko preduzetništvo na fakultetu, morali bi da budu doslednni u svojim aktivnostima, tj. da se aktivnosti podsticanja i podrške studentskom preduzetništvu ponavljaju iz godine u godinu. Takođe, u ovim aktivnostima, nužna je i koordinacija, kako sa upravom fakulteta, tako i sa drugim službama, kao što je npr. služba koja se bavi karijernim savetovanjem ili studentske organizacije, ukoliko postoje na fakultetu. Podrška studentskom preduzetništvu bi trebalo da bude strateško opredeljenje fakulteta, čime bi se i nastavno osoblje podstaklo da se uključi u aktivnosti savetodavne i druge podrške studentima-preduzetnicima. Takođe, trebalo bi, shodno mogućnostima, izaći u susret studentima-preduzetnicima i po pitanju njihovih drugih potreba. Te potrebe se mogu ticati prostora za rad, kontakata, određenih podataka, materijala, finansijskih sredstava, itd. Svakako da nemaju svi fakulteti podjednake mogućnosti u ovom pogledu, ali bi trebalo da na svakom od njih postoji svest o značaju studentskog preduzetništva za fakultet, studente i zemlju u celini.

2) *Uvođenje određenog vida preduzetničkog obrazovanja na fakultetima.* Značaj preduzetničkog obrazovanja, potvrđen je u ovom istraživanju, kako u domenu podsticanja studenata da razmišljaju o preduzetništvu kao karijernoj opciji, tako i u domenu intenzivnijeg rada na sprovođenju preduzetničkih ideja u delo. Takođe, treba se podsetiti i činjenice da čak 70% studenata u Srbiji ni na koji način nije imalo prilike da se upozna sa tematikom preduzetništva i inovacija, a pri tom čak 63% studenata želi da jednog dana pokrene svoje preduzeće. U vezi sa navedenim, neophodno je studentima svih polja obrazovanja u Srbiji pružiti mogućnost da steknu određena znanja o preduzetništvu, što će ih ili podstaći da se bave time ili im pomoći da lakše pokrenu svoje preduzeće. Učenje o preduzetništvu se ne mora odvijati u vidu obaveznih ili izbornih predmeta, već može biti organizovano i u vidu kurseva, seminara, gostujućih predavanja i slično. Osim metodologije preduzetništva, ovim putem je studentima potrebno predstaviti i mogućnosti preduzetničkih inkubatora, fondova i podsticajnih mera, primere uspešnih preduzetnika, itd.

3) *Češće zadavanje praktičnih zadataka kojima se podstiče inovativnost.* Veliki procenat studenata u Srbiji je u okviru ovog istraživanja izjavio da nije zadovoljan praktičnim znanjima koja im se pružaju tokom studija, a takođe, relativno malo njih ima priliku da rešava zadatke u kojima se traže nova i originalna rešenja praktičnih problema. U okviru analize korelacije, utvrđeno je da zadaci kojima se podstiče inovativnost, kao i pružanje praktično primenljivih znanja, direktno utiču na stavove o preduzetništvu, kao i na zrelost i konkretnost preduzetničkih planova. Imajući navedeno u vidu, neophodno je na fakultetima u većoj meri primenjivati nastavne metode kojima će se upravo podsticati inovativnost, analitičnost, kritičko razmišljanje, ali i razvijati sposobnost istraživanja i samostalnog prikupljanja znanja. Metodologije ovog tipa se uveliko primenjuju na univerzitetima Harvard i Stenford. Kroz metodu studije slučaja, koja se primenjuje na Harvardu, studenti na praktičnim izazovima uče kako da najpre analiziraju određeni problem, da definišu moguća rešenja i potom da odaberu najboju alternativu. Na ovaj način, studenti imaju priliku da rešavaju praktičan problem i u okviru toga primene stečena teorijska znanja. Takođe, razvijaju analitičke veštine kroz analizu podataka o problemu, razvijaju inovativnost kreirajući nova i nekonvencionalna rešenja na osnovu sprovedene analize problema, kritički sagledavaju kreirana rešenja i potom, samostalno ili u timu, donose optimalnu odluku o tome koje rešenje će biti primenjeno. Kao što se može videti, metoda studije slučaja, stečena teorijska znanja stavlja u određeni praktičan kontekst, odnosno, uči studente primeni tih znanja. Primenljivost ove metode je dokazana u različitim poljima obrazovanja. Kada je reč o metodologiji koja se primenjuje na Univerzitetu Stenford, treba istaći da je tu veliki akcenat stavljen na razvoju istraživačkih sposobnosti kod studenata. Naime, kao što je u ranijem delu publikacije bilo reči, znanja koja se trenutno pružaju studentima na fakultetima u mnogim oblastima, ma koliko bila aktuelna i savremena, za desetak godina će uveliko biti zastarela. S tim u vezi, studente je potrebno naučiti kako da uče. Drugim rečima, potrebno ih je osposobiti da uspešno pretražuju izvore podataka, pronalaze upotrebljive podatke, da pomenute podatke adekvatno obrade i da iz njih izvuku korisne informacije i da na kraju, te informacije iskoriste u vidu znanja za rešavanje konkretnog izazova. Samo na ovaj način, može se osigurati stalno usavršavanje studenata, čak i po završetku studija. Dakle, neophodno je studentima zadavati zadatke gde će se od njih tražiti da istražuju izvore mimo nastavne literature kako bi došli do rešenja. Da bi efikasnost ove metode bila maksimalna, potrebno je da rad studenata bude adekvatno mentorski ispraćen.

Uzimajući u obzir metodologije koje se primenjuju na vodećim svetskim univerzitetima, da bi se podstakla sklonost studenata ka inovacijama i preduzetništvu, kao i da bi studenti stekli neophodna znanja za sprovođenje svojih preduzetničkih ideja, neophodno je težište nastave

pomeriti sa teorije ka praksi. Dakle, neophodno je kombinovati metode studije slučaja i istraživačkih projekata, ali je moguće i otići korak dalje, i raditi na rešavanju problema u stvarnom okruženju. Drugim rečima, osmisliti zadatke, gde će studenti imati prilike da direktno komuniciraju sa stvarnim kupcima, klijentima, korisnicima i tako u praksi testiraju nivo stečenog znanja.

4) *Uvođenje ili proširenje aktivnosti neformalnog obrazovanja i dodatnih poslovno-edukativnih aktivnosti na fakultetima.* Aktivnosti neformalnog obrazovanja ili dodatne poslovno-edukativne aktivnosti, odavno postoje na brojnim fakultetima. Aktivnosti poput stručnih praksi ili učešće u radu studentskih organizacija, široko su zastupljene. Ipak, mogućnosti za angažovanje studenata u nekim od ovakvih aktivnosti, nisu ni izbliza iscrpljene. Podsećanja radi, utvrđeno je da aktivnosti neformalnog obrazovanja pozitivno doprinose zrelosti i konkretnosti preduzetničkih namera i planova, te da je, samim tim, potrebno studentima ponuditi širok izbor dodatnih angažovanja, koje im mogu pomoći da steknu vredna iskustva i praktična znanja. Neke od tih aktivnosti mogu biti učešće na studentskim takmičenjima i konkursima u znanju i veština, učešće u istraživačkim, marketinškim, umetničkim, humanitarnim i drugim projektima pod pokroviteljstvom fakulteta, organizovanje specijalnih događaja (konferencije, seminari, diskusije, sportski turniri i slično), itd. Sve ove aktivnosti mogu biti uspešno vođene i koordinisane od strane fakulteta i zainteresovati veliki broj studenata. Neophodno je kreirati organizaciju unutar fakulteta ili imenovati pojedinca od strane uprave, ko bi bio zadužen da definiše i koordinira sprovođenje plana aktivnosti neformalnog obrazovanja i dodatnih poslovno-edukativnih aktivnosti. U ovim aktivnostima bi značajnog učešća uzele i druge službe i pojedinci na fakultetu, kao i studentske organizacije. Na ovaj način se poboljšava kvalitet obrazovanja, jer se studentima pruža mogućnost sticanja dodatnih znanja i iskustava na zanimljiv način, a istovremeno i fakultet postaje dinamično okruženje gde se stalno realizuju studentski projekti i inicijative. Drugim rečima, fakulteti treba da postanu rasadnik inovacija, pri čemu, one ne treba da potiču samo od nastavnog osoblja, već i od studenata.

Primena navedenih smernica, doprinela bi transformaciji fakulteta u skladu sa zahtevima savremenog društvenog-ekonomskog okruženja, čiji razvoj se temelji na brzim i stalnim inovacijama. Neophodno je da fakulteti sposobe svoje studente za svet koji dolazi, a to je upravo svet inovacija i promena. S tim u vezi, stvaranje inovacija i novih preduzeća, ne sme da se odvija stihiski, već treba da bude dobro organizovan sistem. Treba usvojiti iskustva uspešnih svetskih univerziteta, čiji studenti ili alumnisti uspevaju da privuku desetine milijardi dolara investicija. Takođe, treba usvojiti i rezultate i preporuke naučnih istraživanja, koja se na ovu temu sprovode širom sveta i koja ukazuju na neophodnost promene pristupa u obrazovanju u pravcu veće podrške inovativnosti studenata.

ZAKLJUČAK

Srbija se nalazi na razvojnoj prekretnici. Zemlje širom sveta nastoje da ubrzaju svoj razvoj unapređenjem svog inovacionog ekosistema i tako uhvate priključak sa najrazvijenijim zemljama. Samim tim, i naša zemlja, ukoliko želi da unapredi svoju konkurentnost u uslovima Četvrte industrijske revolucije, mora da iskoristi pun potencijal svih učesnika u nacionalnom inovacionom i preduzetničkom ekosistemu. Fakulteti imaju važnu ulogu u inovacionom i preduzetničkom ekosistemu u zemlji. Saradnjom obrazovnih i naučnih institucija sa privredom, dolazi do kreiranja i komercijalizacije brojnih inovacija. Ipak, potencijal studentskog preduzetništva, koji je veliki, relativno je slabo iskorišćen.

U istraživanju, prikazanom u ovoj publikaciji, veliki broj studenata je iskazao želju da jednog dana pokrene svoje preduzeće. Analizom korelacije, utvrđeno je da postoji niz faktora koji utiču na to da li će studenti biti zainteresovani za preduzetništvo, kao i na to u kojoj je fazi implementacija njihove preduzetničke ideje. Mnogi od faktora koji su analizirani, direktno su povezani sa uslovima studiranja. Fakulteti imaju mogućnost da kroz unapređenje nastavnih metoda i programa doprinesu razvoju studentskog preduzetništva. Takođe, veliki broj studenata-preduzetnika je ukazao da ne dobija podršku fakulteta kako bi razvio svoju preduzetničku ideju. Ovi rezultati ukazuju na to da je pitanju studentskog preduzetništva potrebno pristupiti sistemski i uz učešće svih na fakultetu. Neke od mera kojima se može unaprediti studentsko preduzetništvo na fakultetima su: 1) osnivanje organizacije ili imenovanje pojedinca od strane rukovodstva fakulteta, koji bi bio zadužen za koordinaciju aktivnosti studentskog preduzetništva na fakultetu, 2) uvođenje određenog vida preduzetničkog obrazovanja na fakultetima, 3) češće zadavanje praktičnih zadataka kojima se podstiče inovativnost, 4) uvođenje ili proširenje aktivnosti neformalnog obrazovanja i dodatnih poslovno-edukativnih aktivnosti na fakultetima.

Reorganizacijom nastave na fakultetima u pravcu veće podrške inovacijama i preduzetništvu, fakulteti bi postali dinamično okruženje, gde bi se generisao veliki broj ideja i stalno radilo na njihovom sprovođenju. Na ovaj način, fakulteti bi uspeli da ojačaju svoju ulogu u inovacionom i preduzetničkom ekosistemu u zemlji, ali i da unaprede kompetencije svojih studenata.

Prikupljanje podataka u ovom istraživanju je obavljen pre COVID-19 pandemije, tako da bi buduća istraživanja studentskog preduzetništva mogla da obuhvate i uticaj ovog faktora. Takođe, buduća istraživanja bi mogla da u većoj meri obuhvate stavove alumnista o preduzetništvu, kao i o korisnosti stečenog znanja na fakultetu. Time bi se dodatno stekao uvid u faktore koji utiču na preduzetništvo, a takođe bi se prepoznala još neka mesta za poboljšanje, kada je reč o nastavnim metodama i programima u visokom obrazovanju.

LITERATURA

- Adizes (2019). *Adizes Organizational Lifecycle*. Adizes Institute. Dostupno na: <https://adizes.com/lifecycle/> (Pristupljeno: 09.07.2021.)
- Alves, A. C., Fischer, B., Schaeffer, P. R., & Queiroz, S. (2019). Determinants of student entrepreneurship. *Innovation & Management Review*. DOI:<https://doi.org/10.1108/INMR-02-2018-0002>
- Audretsch, D. B. (2009). The entrepreneurial society. *The Journal of Technology Transfer*, 34(3), 245-254. Dostupno na: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10961-008-9101-3.pdf>(Pristupljeno: 08.06.2021.)
- Babović, M. (2012). *Profil preduzetnika u Srbiji – skraćeni izveštaj na osnovu polazne studije o preduzetništvu žena u Srbiji*. UN Women. Dostupno na: <https://www.yumpu.com/xx/document/read/50059842/profil-preduzetnica-u-srbiji-united-nations-in-serbia>(Pristupljeno: 15.07.2021.)
- Barba-Sánchez, V., & Atienza-Sahuquillo, C. (2011). Reasons to create a new venture: A determinant of entrepreneurial profiles. *African Journal of Business Management*, 5(28), 11497-11504.
- BDC (2021). *7 sources of start-up financing*. Business Development Bank of Canada. Dostupno na: <https://www.bdc.ca/en/articles-tools/start-buy-business/start-business/start-up-financing-sources> (Pristupljeno: 09.07.2021.)
- Bergmann, H., Hundt, C., & Sternberg, R. (2016). What makes student entrepreneurs? On the relevance (and irrelevance) of the university and the regional context for student start-ups. *Small business economics*, 47(1), 53-76.
- Biznis i pravo (2021). *Žene vlasnice četvrтине firmi u Srbiji*. Dostupno na: <https://www.biznisipravo.rs/zene-vlasnice-cetvrtine-firmi-u-srbiji/> (Pristupljeno: 16.07.2021.)
- Calá, C. D., Arauzo Carod, J. M., & Manjón Antolín, M. C. (2015). *The determinants of entrepreneurship in developing countries*. Institute of Economics of Barcelona. Dostupno na: <http://nulan.mdp.edu.ar/2125/1/cala.2015.pdf> (Pristupljeno: 09.07.2021.)
- CEO (2021). *What Are The Best Newspapers For Entrepreneurs?* The CEO Magazine. Dostupno na: <https://theceo.in/blogs/what-are-the-best-newspapers-for-entrepreneurs/>(Pristupljeno: 16.06.2021.)
- CEVES (2017). *Preduzetništvo mladih u Srbiji – mapiranje prepreka za preduzetništvo mladih*. Centar za visoke ekonomski studije. Dostupno na: <https://ceves.org.rs/wp-content/uploads/2017/05/Mapiranje-prepreka-za-preduzetni%C5%A1tvo-mladih.pdf> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- CHHJM (2021). *About us*. College Hunks Hauling Junk & Moving. Dostupno na: <https://www.collegehunkshaulingjunk.com/>(Pristupljeno: 11.06.2021.)
- CMJP (2018). *Rezultati istraživanja “Stavovi studenata Univerziteta u Beogradu o preduzetništvu mladih u Republici Srbiji”*. Centar za međunarodnu javnu politiku. Dostupno na: <http://cmjp.rs/wp-content/uploads/2018/03/Rezultati.pdf> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- Deakins, D., & Freel, M. (2012). *Entrepreneurship and Small Firms 6e*. McGraw Hill.
- Doordash (2021). *About Doordash*. Doordash.com. Dostupno na: <https://www.doordash.com/about/> (Pristupljeno: 11.06.2021.)

- EC (2021). *EU-27 unemployment statistics*. European Commission. Dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics#Youth_unemployment(Pristupljeno: 11.06.2021.)
- eKapija (2019). *Mala i srednja preduzeća u Srbiji stvaraju trećinu BDP i zapošljavaju 630.000 ljudi*. eKapija.com. Dostupno na: <https://www.ekapija.com/news/2490068/mala-i-srednja-preduzeca-u-srbiji-stvaraju-trecinu-ukupnog-bdp-i-zaposljavaju> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (1995). The Triple Helix--University-industry-government relations: A laboratory for knowledge based economic development. *EASST review*, 14(1), 14-19.
- EU za tebe (2020). *Poslovni inkubatori u Srbiji*. Projekat “EU za tebe”. Dostupno na: <https://www.euzatebe.rs/rs/vesti/poslovni-inkubatori-u-srbiji>(Pristupljeno: 22.06.2021.)
- Fini, R., Meoli, A., Sobrero, M., Ghiselli, S., & Ferrante, F. (2016). *Student entrepreneurship: Demographics, competences and obstacles*. Alma Laurea. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/296639413_Student_Entrepreneurship_Demographics_Competences_and_Obstacles (Pristupljeno: 14.06.2021.)
- GEDI (2019). *Global Entrepreneurship Index 2019*. Global Entrepreneurship and Development Institute. Dostupno na: <https://thegedi.org/2019-global-entrepreneurship-index/>(Pristupljeno: 08.06.2021.)
- Georgescu, M. A., & Herman, E. (2020). The Impact of the Family Background on Students’ Entrepreneurial Intentions: An Empirical Analysis. *Sustainability*, 12(11), 4775.
- GUESSS (2018). *Global Student Entrepreneurship 2018: Insight From 54 Countries*. Global University Entrepreneurial Spirit Students’ Survey. Dostupno na: https://www.guesssurvey.org/resources/PDF_InterReports/GUESSS_Global_2018.pdf (Pristupljeno: 26.06.2021.)
- Hardiana, S. N., & Hastiadi, F. F. (2019). Overcoming the Middle-Income Trap: The Role of Innovation on Switching onto a Higher Income Group for ASEAN Member States. In *Globalization, Productivity and Production Networks in ASEAN* (pp. 57-86). Palgrave Macmillan, Cham. Dostupno na: https://doi.org/10.1007/978-3-030-16510-9_3(Pristupljeno: 08.06.2021.)
- HBS (2021). *About Harvard Business School Entrepreneurship*. Harvard Business School. Dostupno na: <https://entrepreneurship.hbs.edu/about/Pages/default.aspx> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- Holienka, M., Holienková, J., & Gál, P. (2015). Entrepreneurial characteristics of students in different fields of study: a view from entrepreneurship education perspective. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63(6), 1879-1889.
- Hulsink, W., Elfring, T., & Stam, W. (2009). The locus of innovation in small and medium-sized firms: The importance of social capital and networking in innovative entrepreneurship. *Petti C Ed*, 80-106.
- Insomnia Cookies (2021). *About us*. Insomniacookies.com. Dostupno na: <https://insomniacookies.com/>(Pristupljeno: 11.06.2021.)
- Ivanović, M., & Petković, S. (2020). Women’s Entrepreneurship in Serbia. *Women's Entrepreneurship in Former Yugoslavia: Historical Framework, Ecosystem, and Future Perspectives for the Region*, 135.

- Jovanović, O., & Lazić, M. (2018). Women entrepreneurship in Serbia: Potentials and constraints. *Journal of Women's Entrepreneurship and Education: twice a Year Scientific Journal*, (3/4), 60-72.
- Libek (2015). *Istraživanje: Preduzetnička kultura kod mladih*. Libertarijanski klub. Dostupno na: <https://libek.org.rs/uploads/files/1430826083.O7D72SKzVROwm9KG.pdf> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- Marčetić, M., & Mušikić, S. (2020). Exploring the influence of gender differences on attitudes of young students of economics toward entrepreneurship in Serbia. *Ekonomija: teorija i praksa*, 13(2), 77-95. Dostupno na: <https://scindeks-clanci.anton.rs/data/pdf/2217-5458/2020/2217-54582002077M.pdf> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- Maritz, A. (2010). Networking, entrepreneurship and productivity in universities. *Innovation*, 12(1), 18-25.
- Medium (2013). *The Doordash Story*. Medium.com. Dostupno na: <https://medium.com/@DoorDash/the-doordash-story-b370c2bb1e5f> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- Nandamuri, P., & Gowthami, C. (2014). Entrepreneurial orientation and family background: a correlation analysis. *GITAM Journal of Management*, 12(4), 30-50.
- Oosterbeek, H., Van Praag, M., & IJsselstein, A. (2010). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurship skills and motivation. *European economic review*, 54(3), 442-454.
- Pitchbook (2020). *Pitchbook Universities: 2020*. Pitchbook.com. Dostupno na: https://pitchbook.com/news/articles/pitchbook-universities-2020?utm_medium=nl-na&utm_source=reports&utm_campaign=PitchBook-Universities-2020 (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- PKS (2019). *Domaći i inostrani programi podrške u Republici Srbiji*. Centar za programe podrške privredi i mikro, malim i srednjim privrednim društvima, (MMSPD) Privredne komore Srbije. Dostupno na: <https://api.pks.rs/storage/assets/Doma%C4%87i%20i%20inostrani%20programi%20podr%C5%A1ke%20u%20Srbiji,%202019..pdf> (Pristupljeno: 22.06.2021.)
- Rembiasz, M. (2017). Student entrepreneurship—research on development. In *MATEC Web of Conferences* (Vol. 121, p. 12015). EDP Sciences. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/319011464_Student_entrepreneurship_-research_on_development (Pristupljeno: 16.06.2021.)
- Römer-Paakkonen, T. (2009). *The role of family background, education and hobbies in student processes of becoming entrepreneurs*. Haaga-Helia University of Applied Sciences. Dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/38126764.pdf> (Pristupljeno: 11.07.2021.)
- RZS (2020). *Anketa o radnoj snazi*. Republički zavod za statistiku. Dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/en-us/oblasti/trziste-rada/anketa-o-radnoj-snazi/> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- RZS (2020a). *Upisani studenti 2019/20. školska godina*. Republički zavod za statistiku. Dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20200624-upisani-studenti-201920-skolska-godina/> (Pristupljeno: 24.06.2021.)
- RZS (2020b). *Broj upisanih studenata po poljima obrazovanja – studije I stepena*. Republički zavod za statistiku. Dostupno na: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/1104010103?languageCode=sr-Latn> (Pristupljeno: 24.06.2021.)

- Schugurensky, D. (2000). *The forms of informal learning: Towards a conceptualization of the field*. Centre for the Study of Education and Work, Ontario Institute for Studies in Education of the University of Toronto. Dostupno na: <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/2733/2/19formsofinformal.pdf> (Pristupljen: 09.07.2021).
- SEN (2021). *Stanford Entrepreneurship Network*. Dostupno na: <https://sen.stanford.edu/> (Pristupljen: 11.06.2021.)
- Stanford (1996). *On the Synthesis of Teachers and Students*. Stanford University. Dostupno na: <https://web.stanford.edu/dept/pres-provost/president/speeches/960509synthesis.html> (Pristupljen: 11.06.2021.)
- Stefanović, S., & Stošić, D. (2012). Age and education as determinants of entrepreneurship. *Facta Universitatis-series Economics and Organization*, 9(3), 327-339.
- Stephan, U., Hart, M., & Drews, C. C. (2015). *Understanding motivations for entrepreneurship: A review of recent research evidence*. Enterprise Research Centre. Dostupno na: http://publications.aston.ac.uk/id/eprint/25172/1/Understanding_motivations_for_entrepreneurship.pdf (Pristupljen: 16.07.2021.)
- Student (2016). *Successful businesses started by university students*. Student.com. Dostupno na: <https://www.student.com/articles/11-businesses-people-have-started-while-at-university> (Pristupljen: 11.06.2021.)
- Tep, P., Maneewan, S., Chuathong, S., & Easter, M. A. (2018, November). A review of influential factors affecting undergraduate students' creative thinking. In *RAIS Conference Proceedings-The 11th International RAIS Conference on Social Sciences*. DOI: 10.5281/zenodo.1569253
- Timmons, J. A. (1989). *The Entrepreneurial Mind*. Brick House Publishing Co., 3 Main St., PO Box 512, Andover, MA (clothbound: ISBN-0-931790-84-0; paperback: ISBN-0-931790-85-9).
- Turkina, E. (2018). The importance of networking to entrepreneurship: Montreal's artificial intelligence cluster and its born-global firm element AI. *Journal of small business and entrepreneurship*, 30(1), 1-8.
- Ucbasaran, D., Flores, M., & Westhead, P. (2007). Entrepreneurial optimism and experience: Does the nature of experience matter?. *Frontiers of Entrepreneurship Research*, 7(6). Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/228314835_Entrepreneurial_Optimism_and_Experience_Does_the_Nature_of_Experience_Matter (Pristupljen: 16.06.2021.)
- Von Graevenitz, G., Harhoff, D., & Weber, R. (2010). The effects of entrepreneurship education. *Journal of Economic behavior & organization*, 76(1), 90-112.
- Wadhwa, V., Holly, K., Aggarwal, R., & Salkever, A. (2009). Anatomy of an entrepreneur: Family background and motivation. *Kauffman Foundation Small Research Projects Research*. Dostupno na: https://www.kauffman.org/wp-content/uploads/2009/07/anatomy_of_entre_071309_final.pdf (Pristupljen: 14.06.2021.)
- WB (2017) *Women's Entrepreneurship – How to Measure the Gap between New Female and Male Entrepreneurs*. World Bank Group. Dostupno na: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/thematic-reports/womens-entrepreneurship> (Pristupljen: 16.07.2021.)

- WEF (2020). *Universities should support more student entrepreneurs. Here's why – and how.* World Economic Forum. Dostupno na: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/universities-should-support-more-student-entrepreneurs/> (Pristupljeno: 08.06.2021.)
- Woetzel, J. (2015). *The power of parity: How advancing women's equality can add \$12 trillion to global growth.* McKinsey & Co. Washington, DC
- Yahoo (2020). *15 Largest Food Delivery Companies.* Yahoo Finance. Dostupno na: <https://finance.yahoo.com/news/15-largest-food-delivery-companies-200341284.html> (Pristupljeno: 11.06.2021.)
- Yahoo (2021). *DoorDash, Inc – Nasdaq Real Time Price.* Yahoo Finance. Dostupno na: <https://finance.yahoo.com/quote/DASH/> (Pristupljeno: 11.06.2021.)

BIOGRAFIJE AUTORA

Doc. dr Aleksandar Vučković

Aleksandar Vučković radi kao docent na Fakultetu FEFA, gde predaje na predmetima iz oblasti menadžmenta, upravljanja projektima, upravljanja kvalitetom, inovacija i preduzetništva. Autor je većeg broja naučnih radova iz pomenutih oblasti, objavljenih u međunarodnim i domaćim naučnim časopisima. Posvećen je mentorskom radu sa studentima i u tome je ostvario zapažene rezultate. Pod njegovim mentorstvom, studenti Fakulteta FEFA su osvojili brojne nagrade na takmičenjima iz menadžmenta, marketinga, digitalne ekonomije i preduzetništva. Osnivač je i rukovodilac studentskog preduzetničkog inkubatora, kao i studentskog istraživačkog tima na Fakultetu FEFA. U okviru ovih inicijativa, organizovani su kursevi, obuke, umrežavanje i mentorska podrška za studente-preduzetnike i studente-istraživače. Kao rezultat ovih aktivnosti, nekoliko studentskih preduzeća je osnovano ili je u procesu osnivanja, a uspešno je realizovano i nekoliko istraživačkih projekata. Koautor je dva udžbenika iz oblasti finansijske pismenosti, namenjenih učenicima srednjih škola. Učestvovao je u više međunarodnih projekata, koji su se ticali definisanja razvojnih politika u različitim oblastima.

Danica Gaković

Danica Gaković je studentkinja četvrte godine osnovnih akademskih studija ekonomije na Fakultetu FEFA. Svoje prvo radno iskustvo, stekla je tokom stručne prakse u banci Société Générale. Na poziciji stažiste, sticala je znanja iz oblasti bankarstva, pružajući podršku aktivnostima prodaje bankarskih proizvoda. Bivši je član međunarodne studentske organizacije AIESEC, gde je volontirala na poziciji predstavnika prodaje. Njena zaduženja su se odnosila na ugovaranje studentskih praksi sa domaćim i inostranim preduzećima. Učestvovala je na nekoliko studentskih takmičenja, čiji je cilj bio rešavanje konkretnih problema iz privrede. Takođe, aktivna je članica studentskog istraživačkog tima Fakulteta FEFA od njegovog osnivanja. Tokom 2020. godine, bila je angažovana kao mlađi istraživač na projektima Evropske unije, koji su se bavili razvojem zemalja Srednje i Južne Amerike, kao i unapređenjem poslovnog okruženja u Etiopiji. Kroz učešće u svim ovim aktivnostima, stekla je značajno iskustvo u prikupljanju, obradi i analizi različitih vrsta podataka. Trenutno piše diplomski rad na temu rešavanja problema implementacije strategija poslovne transformacije.

Larisa Mijatović, dipl. ekonomista

Larisa Mijatović je završila Fakultet FEFA, 2020. godine, stekavši zvanje diplomiranog ekonomiste, kao jedan od najboljih studenata u generaciji. Trenutno pohađa master studije na istom fakultetu na smeru za ekonomiju – modul marketing, gde usavršava svoje znanje iz oblasti marketinga i menadžmenta. Tokom studija, učestvovala je na nekoliko studentskih takmičenja iz oblasti marketinga, a uz to je i aktivna članica studentskog istraživačkog tima, kao i marketing tima Fakulteta FEFA. Učestvovala je u više istraživačkih projekata, a takođe je učestvovala i u pripremi i sprovođenju marketinških kampanja Fakulteta FEFA. Svoje radno iskustvo je sticala i na praksama u nekoliko respektabilnih kompanija u sektorima marketinga, finansija i ljudskih resursa. Pored fakultetskih aktivnosti, članica je i kluba Rotarakt – Stari Grad, gde ima priliku da se aktivno bavi humanitarnim radom. Osim ekonomije i marketinga, njen interesovanje je i psihologija, sa željom da karijeru razvija na polju bihevioralne ekonomije.

Jovana Vlajković

Jovana Vlajković je studentkinja treće godine ekonomije na Fakultetu FEFA, sa željom da nastavi da razvija svoja znanja i veštine u oblasti finansija. Završila je Prvu ekonomsku školu u Beogradu sa usmerenjem finansijskog tehničara, gde je učestvovala na brojnim takmičenjima i bila član novinarske sekcije, te bila proglašena Đakom generacije. Veštine pisanja naučno-istraživačkog rada i takmičarski duh je stekla kao članica Regionalnog centra za talente Beograd II, gde su je interesovale oblasti istorije i engleske književnosti. Pored toga, bila je polaznica Škole za talente, gde je imala priliku da učestvuje u interaktivnim predavanjima iz oblasti liderstva, komunikacije, motivacije, psihologije uspeha i etike. Učestvovala je na nekoliko studentskih takmičenja iz oblasti menadžmenta, a članica je i studentskog istraživačkog tima Fakulteta FEFA od njegovog osnivanja. Takmičarski duh je negovala i kroz sport, gde je 2018. godine postala Državni prvak Srbije u mačevanju u juniorskoj kategoriji i imala priliku da kao članica seniorske reprezentacije učestvuje na Evropskim prvenstvima 2018. i 2019. godine i Svetskom prvenstvu 2019. godine.